

Paremata I Te Waipatu.

I te 13 Aperira, 1893, 10 karaka ka noho te whare Kote mahi tua tahi i whaka ritea i tenei nohoanga, kote Rapu i te Tika ite he ranei o nga Pooti, Whiri whiria ana he Komiti oti ana, ko ia te nei—

- Keepa Taitoko
- P. Temari
- P. Tamanuiarangi
- R. Wharerau
- T. Whiuia
- W. Taiaroa
- R. Kaitaia

Nuku hia ana te whare mote Mane 17 o nga ra, kia whai taima mote Komiti, ka tuku a hoki te korero ki nga iwi i te marae, I pau katoa taua ra inga iwi, ko nga korero whakakaha Tautoko hoki. I te whakaro, kia ahu i runga i te nei tikanga, ara I runga tonu i te wahi tuatahi tuarua o nga kupu i Puta ia te Hara te Tumuaki i te whaka puare tanga ai o te whare, i te 11 o nga ra.

Menga kupu whaka marama o Mangakahia, kinga Rangatira ki nga Hapu Menga iwi i hui kite Marae, ara mote tikanga o tenei Kotahitanga, e whaka haerea nei i raro i te Tiriti o Waitangi.

O tira konga kupu onga Rangatira i taua ra, i whai tonu i runga inga kupu ate Haara, te Tumuaki ara i te kaha i te ua ua i te Manawanui mo tenei Kotahitanga kia Pumau.

Ripoata Ate Komiti.

APERIRA 17, 1893.

I runga i tetahi motini i panuitia e Te Pika ote whare Paremata kia whakaturia e Komiti whiriwhiri hei rapui te he o te ootitanga mai o etahi mema o tenei whare pai ana tenei Paremata kite whiriwhiri ia

- Hone Wiwi Taiaroa
- Paratene Tamanuiarangi
- Raniera Wharerau
- Piripi te Maari
- R. W. Kaiatai
- Timoti Whuia
- Te Keepa Taitoko

I noho tenei Komiti kite whahahaere i tenei putake ki Te Waipatu ite 15 o nga ra o Aperira, 1893. Ko nga mahi kaore kau kia taumaha, whakaaro penei ia aua e tenei komiti ahakoa i ahua he te whakahaerenga o etahi takiwa pooti ingari i runga i te kore kupu whakahe i nga iwi mo nga pooti mete kupu kore a nga mema i hinga kia whakaarahia ano he pootinga hou E whakaaro ana tenei komiti kia mana te noho a nga mema e mau ake nei o ratou ingoa:—

- Te Heuheu Tukino
- Maniapoto
- Hone Rameka
- Eruini Te Tupe
- Wiki te Pirihi
- Te Warahi Whiutahi
- Hori Niania
- Kerei Te Ota
- Waihake
- Te Waaka

HONE W. IWI TAIAROA.

Tiamana.

WAIPATU. 18TH APERIRA. 1893.

I te puaretanga ote Paremata ka tu a Taare Tikao ka whakaari i a Henare Tomoana hei pika, Tautokotia ana e Raniera Wharerau. Ka tu a Meiha Keepa ka mea ko Taiaroa, he maha nga korero otira i unuhia e Meiha Keepa tana motini. Heoi i te tukunga ki te whare pahitia ana ko Henare Tomoana hei pika.

Raniera Wharerau—E pouri ana au monga minita i te mea e toru ana nga minita i pootitia e te iwi. kaati i te mea

Nga Pire Kihai Paahil Te Whare.

- Na H. Mangakahia. He pire hei whakahohoro i to Hainatanga tuarua i nga Pukapuka Kiri Hipi.
- Wi Pere. He Pire arai i te hoko me te Rihi Mokete o nga whenua Maori o Nui Tireni.
- H. Puketapu. Me tahi atu. He Pire whakahohora i te Kotahitanga kia oti me te moni kohi o te iwi.
- Wiki Te Pirihi. He Pire kohi moni o te Kotahitanga.
- Hori Kerei. He Pire whakamana Maori o te tau 1892.
- H. Heke. He Pire whakamana i te Kotahitanga o nga iwi Maori.
- H. Tamahau, me tahiatu. He Pire whakakore i te Paremata me te Kawanatanga, me ona mahi.
- Huia Nupepa. He tikanga whakahaere i te Nupepa Huia.

Whakapuaretanga ote Paremata Maori.

No te Turei, 11 Aperira, 1893, i te toru karaka o te ahiahi ka Puare te Paremata o te Kotahitanga i raro i te Tiriti o Waitangi.

Pahi o te toru karaka ka hui nga tangata kite wahi kotahi E wha tekau pea Iari te matara tanga i te whare Paremata, He mea arahi atu e te Peene a Heta Tehaara te Tumuaki I muri ia te Haara kote iwi katoa, e haere ana, i te taenga kite whare ka tu te Pene i waho whaka tangi ai ka tomo te Tumuaki menga mema, kite whare, ka noho Te Tumuaki kite Tia karakia, imuri.

Ka tu mai te Tumuaki, ka whakapai ki nga mema mete iwi katoa, ka mea kia ora nga mema, menga iwi o nga motu e rua kua hui mai nei kite Waipatu.

Kia o ra ano hoki nga iwi kaore nei ano i uru mai, ki tenei tikanga i runga i nga Motu e rua o Aotearoa mete Waipounamu, kia ora tahi tatou, kupu tuarua.

Kia manawanui kia kaha kia ua ua ko tenei mahi, i waiho e nga tupuna, mo tatou he mahi kau ta tatou, kaua e hoki atu kinga mahi Kawanatanga, e whaka patia nei kite moni kia manawanui, ki tenei mea hei o ra ranei, mo tatou hei pehea ranei.

Huihuinga tua toru kote tunga tua toru tenei o te Tiriti o Waitangi, a kote tu-unga tua rua ote Paremata, ote kotahitanga o te iwi Maori, o Aotearoa mete Waipounamu, i tu ai te kawanatanga, i whakaae tia i te 17 o nga ra o Hune 1892, e te 81 mema o nga wahi katoa o nga motu e rua, i raro i te mana o te Ture, i whaka pumau tia. e te komiti i tu ki Waitangi, i te 20 o nga ra o Aperira, 1893, komiti i tu ki Waitangi.

Kua whaka tuhera tia nei i tenei ra 11 o nga ra o Aperira. 1893, ko ahau ano hoki te Tumuaki, i muri mai ia Hare Hongihika ko ia hoki te Tumuaki i mua atu i au, mote Tiriti o Waitangi. O tira i te mea kua mate a ia ka tu nei koa hau, i te tau 1884. a taea noatia nei te nei tau ara 1898, kote 9 pea tenei onga tau.

He oi ka mea tia nei e ahau e nei kupu, i te whaka Puare tanga oto tatou Paremata.

E nga Rangatira hui hui ote whaka kotahitanga, ote iwi maori, o te Runanga Ariki, mete Runanga Nui, kua hui hui mai nei koutou, kite wahi i whakaritea, hei tu-unga, mo tenei Paremata, he nui te Honore kua homai nei e koutou ki a au, kia waiho maku e whaka puare, tenei tu-unga oto tatou Paremata. No reira ka tuku atu nei ahau i taku whaka moemiti ki nga Rangatira-tanga o nga motu e rua, kua hui hui mai nei kite Waipatu kite whaka kaha kite Tautoko, inga tikanga katoa e tu ai te mana Kawanatanga motuhake, o te iwi Maori.

Kia kaha hoki koutou kite whakahaere, inga tikanga, e oti pai ai, te kotahitanga o nga iwi Maori o nga motu e rua, Aotearoa mete Waipounamu.

I runga koki i toku rongo kite whakaaro anga iwi o tera taha ara te Waipounamu ki te whakatu i a Taiaroa hei Mema mo tonei Runanga, ara hei whaka haere inga tikanga e kaha ai te tu o to tatou kotahitanga a, he nui atu te ohonga o ku i toku rongo nga ai kua tu a ia.

E whaka whetai ana hoki ahau kia i a mo a i kaha ki te awhina i tenei tikanga me ona hoa Rangatira hoki e noho nei tatou, me ra hoa Rangatira. E noho maira i te Waipounamu.

He oi aku kupu kia ora koutou mate kai tau toko o nga mea katoa e tuku mai he kaha he Manawanui he Rangi marietanga kia koutou.

Na Heta Te Hara te Tumuaki.

kaore he motini turaki kawanatanga, e mea. atu ana ahau kia tukua kia matou tetahi whakaaro mo etahi hoa

mo matou. I motinitia e te whatahoro i tautokotia e Tunuiarangi ko Taare Tikao hei Tiamana mo te whare a tae noa te mutunga o te mahi. paahitia ana e te whare katoa.

Taare Tikao— Kaore aku takahi i te iwi ki raro e nga mema, kia kaha koutou ki te awhina i ta tatou mahi, a kia kaha hoki te awhina i te kirihipi kanui te pouri mo te putanga o te Pirimia o tera tau ki waho o tira e taea e ahau te aha. kua whai kupu ano ahau kinga minita mona kaati kaore au e korero ake mona inaianei.

Hapukuku Moetara—E pera ana ano ahau mona, i te mea na ana i mau ake tenei mahi ki a matou. Otira me titiro e tatou tetahi tikanga e tae mai ai ia ki konei.

Ka nukuhia mo te 10 a.m. apopo.

WENEREI, 19 TH, 1893. 10 A.M.

Ka tu te Pika (Henare Tomoana) ka mea—E nga mema honore i te mea kua mate to tatou hoa a te Kooti, ka whakaaetia e te Kawanatanga ta koutou kupu e mea mai nei kia kat i le Paremata hei whakamaharatanga mo tona mate nga, i te mea hoki ko ia tetahi o nga tino tangata e hapai ana i tenei tikanga na reira ka mea te kawanatanga e pai ana kia kore e tu te Paremata i tenei ra menga toa menga mea katoa ka kat i. Paahitia ana e te whare katoa Nukuhia ana te whare mo te Taite 10 a.m.

TAITE, 20 TH, 1893.

10 A.M.

I te puaretanga ka oatitia etahi o nga mema ote runanganui me etahi ote runanga Ariki. I muri i tena ka tu a H. Taiaroa, ka mea. " He motini taku otira kia tu he Kawanatanga katahi ano ka tukua atu." He maha nga korero. Nukuhia ana te whare mo te Kawanatanga tawhito ki a whiriwhiri kawanatanga hou.

Nukuhia ana te whare mo te [unclear: tin] 1.30 p.m.

1.30 P.M.

Ite tuheratanga ote whare ka tu Timoti Whiua (Waipounamu) ka mea "E whaka pai ana au kinga mema pootitia mai nei. E whakamaroma [unclear: ano] ahau i naia nei ko te Pirimia me etahi onga minita kua hinga. i te pootitanga otira ite mea tokotoru nga minita i tu e ahei ana enei minita ki te pikau i nga mahi ote Koroni. kaati e mea atu [unclear: ano] ahau. me tuku mai he taima mo [unclear: te] kawanatnnga ki te kimi ritenga. Otira tenei tetahi motini kei te aroaro [unclear: oa] whare. Na e mea ana ahau ka [unclear: tukui] taua motini kia korerotia kia [unclear: ronga] koutou kia tukua atu hoki kia perehitia.

I muri i tenei ka tu a te [unclear: whatahori] kamea. E tautoko ana ahau kia [unclear: tukua] atu he taima mo te kawanatanga ki [unclear: te] whiriwhiri i a ratou ritenga no te [unclear: mea] ka kore tera, e kore tatou e marama [unclear: ki] te. whakahere ritenga mo te motini, [unclear: hi] mea ana ahau me ata waiho he [unclear: ra] monga motini nga pire ranei.

Ka tu a Tamahau ka mea e tautoko ana i te kupu whakarite he ra mo te kokiritanga inga pire menga motini.

Timoti Whiua, e whakaae ana au kia kotahi he ra he i kokiritanga inga pire me nuku e te mema o te Waipounamu tona motini kia kotahi he ra.

Ka tu a Taiaroa te mema naana te motini ka mea E pai ana ahau.

Ka nukuhia te whare mo te 7 p.m.

7 P.M.

Timoti Whiua, I nukuhia tenei whare mote kawanatanga. Kaati kua tu he kawanatanga koia enei nga minita— Whatahoro (pirimia) Timoti Whiua Heuheu. Hone Paerata, Tunuiarangi Taiaroa (tamaiti) Raniera Wharerau.

I muri i tenei ka tu a R. Wharerau ka mea. kia kaha nga honore mema kite mahi, ma te atua tatou e awhina kia puta ai he painga ki te Iwi.

Kua marama katoa nga ara i te pirimia tawhito i roto i ona whakama rama i waho, kaati e pouri ana ahau mona i kore i roto i tenei tuanga.

Whatahoro (pirimia). E mihi atu ana ahua kia koutou kua tae mai nei. E mea atu ana ahau kia koutou kia kaha te mahi, i te mea kei a koutou ano te mana e tika ai te mahi, E mihi atu ana hoki ahau kia Taiaroa raua ko kapa i tae mai nei ki konei ki te mahi tahi me tatou a ki te whakaatu mai hoki inga mahi ote Paremata, ko raua hoki nga mea e tino mohio ana kinga tikanga e mahia nei mo tatou e te Paremata. Ko taku mahara konga Rangatira i hui mai nei hei noho i tenei nohoanga, kaati i runga i te mea kua whakaturia ko ahau e pai ana. Kaati kei te tama riki ano ahau mo runga i enei tikanga. e mea atu ana ahau kia kaha nga mema ki te mahi.

Tenei kua tu tetahi komiti i waenganui ia tatou, ko nga mahi i hiahiatia kia mahia me haere ki taua komiti

ite tuatahi ma taua komiti e hoatu ki te whare. Ko nga motini katoa menga pire me tuhi ki runga i te pepa nui, me mangu. Kaore e pai kia homai a waha te motini. Ko te take i penei ai kia takoto ai nga motini menga pire mo enei tau e tu mai nei. Me mau ano te ingoa ote kai-tono. Kaati i te poto o nga haora i homai mo te kawanatanga ko enei anake nga mea i oti. Ko nga motini katoa e whakatakoto i naianei.

Ko nga tangata i whakatakoto motini koia enei e mau ake nei nga ingoa.

- H. K. Taiaroa
- Tamahau
- Wi Kaitaia
- Pene Taui
- Nui Haare
- A. P. Kawatupu
- Hori Ropiha
- Mange
- Netana Patuawa
- Heuheu (4 motini)

I tu ano a Tamahau i whakamarama ko nga motini roroa me perehi i te mea e titiro ana ahau he tino motini ta Taiaroa. Haunga nga motini potopoto.

Taare Tikao (Tiamana) ka mea—"Ae, kua oti te komiti whakahaere mo nga pire kia perehitia."

Ka a mea Tamahau, "Ko te take i penei ai ahau, he hiahia noku, kia tae mai he kape ki au. Tiamana i te mea kua pau mai a koutou korero e mea atu ana ahau ka nukuhia tenei whare mo apopo 10 a.m.

10 A.M.

Ka puare te whare, ka mea R. Wharererau kia whakaaetia e te whare kia tu a L. Te Haara hei karaka paahitia ana e te whare.

Pika (H. Tomoana)—He petihana tenei kua tae mai ki au kia panuitia atu kia koutou. He tono kia uru mai a Mangakahia ki te whakapuaki i etahi onga tikanga onga mahi o te kawanatanga Tautokotia ana e Tamahau. I tukua tenei ki te whare paahitia ana kia uru mai ia. I te 11 a.m. ka tu a Mangakahia ka wkakamarama i te mahinga ote Kirihipi, me tewhakahau ano kia kaua e mahia etahi atu mahi i te tuatahi engari ko te Kotahitanga. Kia oti ite tuatahi, katahi ka marama te mahi. He maha nga korero a Mangakahia. tetahi o nga kupu nui a Mangakahia ko ia kaore ia e hiahia kia noho ano ia i runga i etahi nohanganga o enei whare e rua.

Whatahoro, E mea ana au me unu e Mangakahia tenei kupu ana ara kaore ona hiahia kia noho ia I runga i etahi noho anga o enei whare e rua.

PARAIRE, 21ST, 1893. 7 P.M.

I te puaretanga ote Whare i te 7 p.m. ka hoatu te reta a te Tomoana ki te Pirimia (Whatahoro) kia panuitia atu ki te Whare. Ko taua reta he unu i tona ingoa Pika, he whaka mutu hoki na ana i tona turanga Pika. I muri i tena ka heke iho a H. Tomoana, te Pika; ki raro i tona Tia I runga i te mea kua kore he pika. ka tu a Wi kaitaia ki te whakaari ia Taare Tikao hei Pika, Tautokotia ana e mohi Te Atahikoia. He nui ano nga mema honore i tohe kia hoki ano a H. Tomoana. Ko tetahi o aua mema ko Tamahau, otira kaore a H. Tomoana i whakaae. Paahitia ana e te Whare ko Taare Tikao hei Pika mo taua po anake. Ka tu a H. Tomoana ka ki ia ko tona taha ko te taha turaki Kawanatanga. E he ana te mahi a te Kawanatanga ki a ia.

Ka tu a Tamahau ku mea, kaua e tahuri e turaki i te Kawanatanga: ite mea e rua haora tonu e tu ana ki te Whakahaere i enei tikanga. Engari kia pai kia ata haere te mahi. I muri i tenei ka tu te Pirimia (Whatahoro) ki te whakamarama i te raruraru. Ka mea ko tenei raruraru na te reta mai o tera whare e mea mai kia whakaturia a Teoti Mutu me Kapa ki te Whare Ariki. Whakautua atu ana kia tu rano he tumuaki i te tuatahi mo tera Whare Kaore i mohiotia kua tu a Mohi Tawhai hei tumuaki mo tera whare. Na konei i raruraru ai te whare ko tenei raruraru he pohehe. Emea atu ana ahau kia hoki ano te Pika ki tona nohoanga ka tu a Taiaroa ka mea na taku motini i raruraru ai tenei whare. He pohehe tenei mate, me hoatu tetahi haora hei whakaarotanga mate Piko me te kawanatanga mo tenei tikanga. Ka tu a Tomoana, ka mea, he mea ata whaka hau ahau e te kawanatanga. Pirimia, kaore ahau e mohio ki tenei korero a Tomoana.. He maha nga tautohetanga mo tenei korero, otira kiaa ana kia tu ano te whare ka whakaoti ai tenei korero. Ite ata ote Hatarei ka puare te whare, a nukuhia ana mo te mane kia tapu taua ra mo te hokinga o Heta Te Haara. Itu katoa nga mema ki te poroporoaki kia H. Te Haara me te peene ano.

MANE, 24, 10 A.M.

Ka puare te whare ka panuitia nga ture mo te mahi a te whare.

Motinitia atu ana e Taiaroa kia tukua ko nga Ruai o te whare o raro ano hei ture mo te whare Ariki Tautokotia ana e Tamahau me tona kupu apiti "me whakahonore atu ki te Tia." Tukua ana ki te whare paahitia ana hei ruri mo te whare, a paahitia ana hoki te motini a Taiaroa.

Ka tu te Pika (Tikao) ka mea, "Kua tae mai te Tiiti a H. Tomoana. kia whakamana Tona hokinga atu ano hei tumuaki. Ka motinitia e Taiaroa. kia whakamana taua reta a H. Tomoana, no te mea kei te pouri nga mema mo te hekenga iho o Tomoana, i tona nohoanga ko te take i rereke ai Tatou, na te mea i raruraru nga pukapuka, ko te take i pai ai ahau ki tenei na te mea kei te Waipatu tonu nei a Tomoana e noho ana. Ki te pootitia etahi atu tongata katahi ka nui rawa raruraru. I tu a Tamahau i mea ko tona hiahia kia pera ano ta tatou haere i to tera tau. I tukua ki te whare a paahitia ana kia korerotia te tiiti a H. Tomoana. Ku tu a H. Tomoana a panuitia atu ana te tiiti te mutu nga ka tukua atu ki te Pika. Ka tu a Taiaroa ka mea, ko te kupu nui o tenei tiiti ko nga mea anake e paahitia ana e te kawanatanga e hoatu katahi ano ia ka haina i tona ingoa e kore ia e haina i nga mea kihai i oti ite whare. I muri i tenei ka nukuhia te whare mo te po 7 p.m. I te tunga ote po ka tu a Taiaroa ka mea. kaua tatou e whai haere inga korero, engara ko te whakatikatika anake kaati he motini taku e penei aua " Ko nga mea anake i whakamanaia e nga whare e rua ko ena ewhakamana e H. Tomoana Kaore tahi he mana o Tomoana ake. Tukua ana ki te whare e te Pika a pootitia ana kia tukua ki te whare ariki kaore ranei, me te menemana ano a iaroa. Ko nga mea i te whakaae 28 i kaore 8, paahitia ana kia tae ki te hare ariki. Nukuhia ana te whare mo 10 a.m. Turei 25. I te tuheratanga e whare ka tu a Tamahau kamea. ore tahi he mana o to tatou Pika, i otitia atu ia mo taua po anake. Kaati motini atu ana ahau kia noho tonu ia a hoki atu rano te Pika tawhito. ahitia ana i runga i te pooti a waha I uri i tenei ka oati tia etahi onga mema u mai.

Ka mutu tena ka panuitia mai e te ka te pukupuka onga ingoa mo te miti hei whiriwhiri i nga Pire menga otini.

Ko taua komiti na te kawanatanga i [*unclear: hakatu*]. Koia tenei o ratou ingoa:— .mahau, Hanita, R. Aperahama, H. Wake, H. Ropiha, A. Te Kume, Pene ui, H. K. Taiaroa, H. Paerata, Mohi Atahikoia, R. Ngahina. Paahitia a i te pooti a waha.

Nukuhia ana te whare i runga i te kor tini mo te 2 p.m.

ITE 3 P.M.

Kaore i noho te nuinga o nga mema. kuhia ana te whare i runga i te ture tae kite 30 mema ka mana te noho.

I haere te komiti whiriwhiri inga tini ki Hehitangi whakariterite ai inga rero o nga motini, oti ana ia ratou e 5 [*unclear: nga*] motini. Ite puaretanga i te 7 p.m. homai ko te motini a Taiaroa. Kaore i tae mai, nuku ana Pera ano ta mahau.

Ka homai ko ta W. Kaitaia. Kitea a e te komiti i ahua rite tana motini o mua, tonoa ana taihoa e mahi a motini kia korero te komiti raua kote a motini whakaaetia ana. Whakahaerea a ko ta Pene Taui. "Kia tukua he ihana ki te Paremata kia whakakorea Ture pooti mema Maori. He roa te e korero ana te whare mo tenei pire a kua ana e te whare katoa kia riro ma te kawanatanga e whiriwhiri. Whakaaetia ana e Pene Taui.

A paahitia ana tenei take e te pooti awaha.

Runanga Ariki.

Waipatu,

Aperira 21, 1893.

Ka tuhera te whare ote Runanga Ariki katu. Te Hone. Pika, a Hone, Mohi, Tawhai, ka whai korero ki nga honore mema o te whare Ariki kia ora koutou E whakapai atu ana ahau kia koutou mo ta koutou kawenga ia hau hei pika ka taea ranei e ahau kaore ranei otira ka taea e ahau e mea ana hoki ahau kia pai ta tatou mahi kia kaha kaua to tatou kawanatanga e tukua ki raro ka penei tia mai hei hanga noa iho ta te Maori mahi koia ahau ka mea ai kia tatou e nga mema honore nei kia kaha te whakahaere i to tatou kotahitanga kia kaha hoki te whakahaere i te oha a o tatou matua meo tatou Tipuna kia pai kia ngawari tukua ki raro haere ai e kore ahau e titiro ki te tikanga a te Whiti no te mea e haere ana tera i to te Maori ritenga kahore e ahu ana ki to te pakeha ritenga koia ahau ka mea ai kei roto tenei ite kotahitanga ote Maori mo ta Tawhiao haere kahore aku whakaaro mo tana no te mea e mahi ana tenei ite Maori tanga no konei ahau ka mea ai kai roto tenei i te kotahitanga ote Maori koia ahau kamea a: kia ngawari to tatau haere Tukua ki raro haere ai ata mahi atu ki nga tangata onga

motu nei kia pai te whakahaere Hoi aku kupu kia tatou.

APERIRA 26TH, 1893. TE PIKA TAWHAI.

- Te kupu tuatahi he oati inga mema kaore ano i Oatitia mo te whare o Runga Kaore ano i mutu te oat.
- Ko te Pire whiriwhiri mo nga mema toko 8, kia puta atu ki waho o te whare Ariki.
- Kote oati mo H. M. ngakahia ka tukua atu e au kia whiriwhiria e te komiti.

Wepiha Wainohu e tono ana au kia tukua mai a H. Mangakahia Mikaera Maru kaore au e marama ki tenei korero me whiriwhiri marie.

W. K. Taitoko: Taku hiahia kia oati rawa te tangata ka tika ai kia korero kai te Pika te ritenga ki te kore te tangata e pai ki te oati me ki mai kia kore ia e oati me ki mai kaore ia e oati.

Paratene Tamanuiarangi: Taku kupu ake ete Tiamana mo te kupu a H. Tupaea no te mea kua ki taua tangata e kore ia e noho no reira au i kiake ai me unu mai taua kupu aku ki waho.

Papanui: Taku kupu ake me waiho te kupu mo H. Mangakahia kaore au e pai kia tukua mai tana kerero engari me tuku mai [unclear: ke] P: re a Taiaroa.

E. Kapa: E tautoko ana i [unclear: te] kupu a te mema o TaupoTiam Tawhai E whakamarama ana mote ingoa o H. Mangakahia puta atu ia i roto ite oati koia i whakamarama ake ai.

Teoti Mutu, Himiona Pap wi matau taitoko, i tautoko. Te patai a te tiamana e pai koutou kia puta a Mangakahia waho te kupu a te whare a riro ite ae.

APERIRA 26TH, 1893.

Tiamana e 2 take kua tak kei te whare kati e 2 hoki take kua tae mai kei te whare ko Patana Karapar pa i tu mai hei Riiwhi mo Timoti [unclear: Pul] kua Oatitia taua mem e emaua ko Tomoana.

1. Te Motini a Piripi Te [unclear: Mi] me tuku mai a H. Mangaka kia pataia te take i puta ai [unclear: ais] waho kia, mohio ai Te Whare.

I tautokotia e Takarangi [unclear: N] Kiangi me he mea he aroha to [unclear: te] whare kia Manga ahia me [unclear: te] mai a Mangakahia note mea te tangata matau ki te [unclear: wha] haere i [unclear: tenei] kotahitanga.

2. Te menemana a M. Taitoko ko Mangakahia me t atu mate Tiamana me kawanatanga o te whare o ra whiriwhiri te putanga o Mangakahia ki waho o te kotahitanga.

I tautoko tia e Marere Te [unclear: Ar] 2 e Hitiri Te Paerata tua 3 e Henare Matua.

3. Te motini a Te Teira Tiakitai me tuku atu mo te 7 haora o te po ka korero ai te Pika me te kawanatanga mo te putanga o H. Mangakahia ki waho o te kotahitanga.

1 tautokona e Hapakuku Moetara mo te 7 onga haora me tu te komiti mo Mangakahia.

APERIRA 26th, 1893. 7 P.M.

Te motini o Piripi Te Maari, patai ite take i puta ai H. Mangakahia ki waho.

M. K. Taitoko: Taku menemana e mea ana me tuku atu a Mangakahia mate Tumuaki Honore, me te kawanatanga e iui te take.

Pika: Ka tukua te patai kite whare whakaaetia ana te menemana.

Te komiti toko warui whiriwhiria ote whare Ariki—

- Takarangi Metekingi
- Piripi Te Maari
- Papanui Tamahiki 4 Wi Pere
- Tamati Marere
- Hapi Hinaki
- Eparaima Kapa
- Teoti Pita Mutu.

I motini tia T Marere, ko Wepiha te Wainohu, hei riwhi mo Teoti mutu, me Eramiha Paike hei riwhi mo T. Marere ite komiti whiriwhiri, I tautokotia e Nepe Te Apatu.

M. K. Taitoko: E motini ana Peni Te Uamairangi hei Tiamana, he mal a nga tangata i whakahuatia whakaaetia ana e te whare Pahitia ana e te Tumuaki ko Peni Te Uamairangi hei Tiamana.

M. K. Taitoko: E motini aua ko Teoti Mutu hei Hekeretari mote whare Ariki tautokotia ana e T. Marere whakaae tia ana ete whare, ko Teoti Mutu hei Hekeretari.

APERIRA 27TH, 1893. 7 P.M.

I te ununga o Mutu i aia ki waho, whakaaetia ana ete whare ko T. Marere hei Hekeretari mote whare, Pahitia ana ete Tamuaki.

APERIRA 27TH, 1893. 10 A.M.

Ka noho te whare.

Pika: Take tuatahi kote haina ite Tiiti whakahoki ia H. Tomoana hei Pika mote whare o raro tokorua nga mema ote whare o runga kaore i pai, kite Haina, ko Iraia Kuao raua ko H. Wainohu ko te tokomaha o nga mema ote Runanga Ariki i mea me waiho atu raua i waho, whakaaetia ana ete whare, Paahitia ana e te Tamuaki.

Paratene Tamanuiarangi: He menemana ana ahau, kite mahara o tenei Kaunihera, he mea tika kia mau tonu te Tamuaki tanga o H. Tomoana hei Pika i tera whare me timata atu ite 1 o nga ra o Mei, 1893, tae noa [*unclear: kita*] 3 tau e haere ake nei.

H. M. Taitoko: E motini ana kia kotahi tau e mana ana te nohoanga Tamuaki o H. Tomoana, tautoko tia ana e T. Marere, whakaaetia ana ete whare pahitia ana ete whare, kia kotahi tau.

WAIPATU, APERIRA 27TH, 1893.

Iraia knao o Ngapuhi taku kupa i tu ake ai ahau ko au ko tenei iwi ko Ngapuhi he iwi pai rawa atu ko tenei maku e pai kia tuhi au ka tuhi ki te kore e kore au e tuhi.

Haapi Hinaki: F. tautoko ana au i tenei pukapuka kuaoti te hanga he Taiepa e te kawanatanga mo H. Tomoana e kore rawa e whai mana tenei tangata ki te puta atu ki waho kai te whakaae au mo tenei pukapuka.

Wi Pere: Kaore kau aku mahara mo H. Tomoana ko nga korero tenei e korerotia ake nei e te Haapi ae kaore kau he mate mo tatau i runga i tenei mahi.

Hemi Takiwa: Ko aku korero tenei kua oti mai nei te korero e nga mema kua tu mai nei ki runga kaati aku kupu.

Tamihana te Hoia: E whakaae ana au ki tenei take kua korerotia mai nei e nga mema o Turanga nei ka tuhi au.

Te Muera Rangitaumaha e whakaae ana au mo runga i tenei putake.

Paratene Tamanuiarangi: Taku tu ake e kore au e haina mo tenei mahi ara me whaka marama au mo taku korero ahakoa pataia ki te whare kua whakaae te tuhi tena naku ko taku korero tenei.

Paratene: Ko taku whakaaro e mea ana a Taiaroa kia tere te tae o tenei pire kite kawanatanga kia tere te tukua mai kite kotahitanga heoi kei te whare te tikanga.

WENERI, APERIRA 26TH, 1893.

2 P.M.

Ka tu te Pika, ka Panuitia tetahi pukapuka ki te whare, he mea mai kia tukua te pooti o taua mema mo Mitai Titore. Muri iho ka tu ko Taiaroa. I mea ia he motini tenei kaore e marama. te take he whakapotonga i nga kupu, Kaati ka korero atu ahau mo taku motini. He mea ata rapu naku i roto i nga pukapuka, i nga motini, i nga Pitihana, i nga pitihana hoki o rawahi. I roto i tetahi pukapuka i whakaaetia he kawanatanga Maori, Heoi i roto i te Tiriti o Waitangi i tukua he mana kia tatou, kia ahei tatou te hoko i o tatou whenua, ko toku hiahia tena. I roto ano i te Tiriti o Waitangi e mea ana kia pera ano nga Maori me te pakeha i pera te haere i mua i tonoa ete Pakeha he Paremata mo Nui Tireni. No te tiroha nga ote kawanatanga o Ingarangi, ka kitea e tika ana, otira i tirohia ano tatou. no reira ka puritia e te Kuini tetahi wahi ara te rarangi 71 ote ture nui o Nui Tirenei. Kaore ano ahau kia mohio kua pakaru taua ture. I taua taima kore rawa he kooti. No te tau 1860 ka tu te hui ki Kohimarama, I te mutunga o tena ka kiia kia tu tatou hei pononga pakeha. No te tau 1865 ka paahitia kia tu te Kooti Whenua Maori, na runga i te whawhai i Taranaki, i tu ai Te Kooti. Ko taua whawhai na te hoko a te Teira, I whakaturia nga mema Maori i te tirohanga kua rite te Maori ki te Pakeha. I tu tena ture monga tau e rima (5) hei whakamatau. Ka taea ano te whakakore nga mema ote Paremata mehemea ka hanga he ture. Inga mahi ote Kooti i kite ahau kanui te mate, te he, e hara i te mea taua mate na te kooti, engari na te Paremata i whakanoho kia tekau mo te karati. No te tau 1873 ka mutu tera ture, ka meatia ano kia tuhia ano te iwi ki nga tiwhikete. No te tau 1873 ka motini ahau kia tu he kaunihera mo te iwi Maori. Whakaaetia ana e te Makarini. Ko taua pukapuka ote whakaaetanga a te Makarini kei roto tonu i te Raipere a te kawanatanga e takoto ana i naianei, kei te paahi tonu a taea noatia tenei ra, konga putake tenei o taku motini, E penei ana kia tu he komiti o tenei whare me tera whare, ma taua komiti e whakaatu mai, me mahi ranei he pitihana kaua ranei, kia tirohia he orangia monga iwi kua tuhi ki te kirihihi. I haere a Taiwhanga ki Ingarangi, Ahakoa i marama tona korero, kiia

ana mai ma te kawanatanga e whakaatu kia ratou nga tikanga i haere atu ai a Taiwhanga. I muri ma, ka haere ko te kingi. Heoi kihai i maharatia te pitihana a te kingi. Te whakautu ate Hekeretari "E kore e kaha tera runga atu i te Paremata o Nui Tireni. Te kupu a te Taute, ma te kawanatanga o Ingarangi e utu nga moni i pau monga raruraru. I muri ka penei a te Taute" He mema ano onga Maori kei nga Whare a rua, meake ka tu he Kaunihera monga Maori. I muri i tena ka tukua te pitihana a te Arawa ki Ingarangi. Ko te utu mai, konga ture [unclear: ano] o Nui Tireni mo tatou.

No reira ka mea ahau, me whakauru tatou, ano he pakeha. Ko o tatou whenua kua oti te puru ma te kawanatanga e whakaae kia hokona, ka hokona ai. Ki te ki mai te pakeha kia hokona me te £5 pauna mo te eka, kaore te kawanatanga e whakaae. Ko to nga mema ora e tu nei i te Paremete konga whenua onga Maori, mehemea kaore nga whenua o nga maori kua pekerapu te kawanatanga. Ko taku e whai nei konga tangata anake kua haina e whakaaro e te kotahi-tanga kaore o waho. Ma ratou e uru mai ki roto.

Konga whare karakia na te kawanatanga i mahi. No reira te Hinota. Kaore e taea a ratou ture te whakahinga. Pena nga kamupene na te kawanatanga i whakatu, ko a ratou ture kaore e taea te turaki. Ka pera ano taku kupu mo tatou.

I tae ake nga mema o tenei hui i tera tau ka mea ake kia rite nga Maori me nga Pakeha te tu. Whakaae ana ratou.

Ko taku tonu e penei ana kia rite tatou ki te Pakeha Kia riro ano ma tatou ano e whaka haere o tatou ake whenua. Ki te kiia mai e ia ma ana ano e whakahaere, e kore rawa ahau e whakaae.

H. Tomoana—E tautoko ana ahau i tenei motini.

Tamahau—Mo te korero a Taiaroa e mea ana ahau me ata whakararata nga tangata. Me nuku atu tenei korero mo tera tunga. Kia oti te kotahitanga. Ko ahau kaore ano i haina ki te kirihipi.

H. Tomoana—E pouri ana ahau mo tooku rongonga kaore ano i haina te mema o Wairarapa nei. Koia ano kei te mea i etahi atu kia kore e haina.

Heuheu—Mo te rarangi tuarima, e ahua tautoko ana ahau.

7 P.M.

Pika (Tikao)—Ko te pire a Tamahau ka korerotia i naianei. Hei te 9 p.m. ka mutu te korero i tenei po.

Tamahau—Mo te kotahitanga. Kanui nga kotahitanga i mahia e te Maori. Te tuatahi note 1859, i Wairarapa Tuarua ko te rongopai. Tuatoru ko te kingi-tanga o Potatau. I tu tenei i te kupu o te karaipiture Tutoronomi 15, 17, tuawha ko te Hauhau, ko te take he kimi ite ora mo ratou. Te pakarutanga o enei, pa ana te mate. Ko te kingi-tanga i mau tonu. I kauria ano e ia te moana ki te tiki i tona mana. Kei te mohio tatou ki te kupu mai. Kei te mahi ano ia i tana tikanga i naianei. E mohio ana ano tatou i haeretia e Ngapuhi te motu nei ki te whakahaere i te kotahitanga. I haina katoa a konei tae atu ki Wairarapa. I haere ano o konei tangata ki te hui ote Tiriti i tu ki Pewhaerangi i te 14 o nga ra o Aperira 1892. I puta ano te kupu a teTumuaki H. Te Haara. kia mahia ko te kotahitanga kia oti i te tuatahi. Kaati ko taku pire ko te kotahitanga kia oti i mua, ko te take he mea kia ata oti ai te mahi nga mahi i mahia i muri iho. Ki te kore e mahia te kotahitanga, ka taea e nga tangata te peke atu ki waho, mehemea ratou ki te hiahia.

Mo te rarangi 4, kaua he Roia. E mea atu ana ahau e tika ana kia kaua he roia i te mea tera tona mahi e mea kia hinga tenei tikanga. Me kaati noa iho ko tatou anake, kia hinga iho ana ko tatou anake.

Ko te ture e mate nei tatou ko te ture whakahaere whenua ote tau 1886.

Na te roia ano tena mahinga. Mo te rarangi 5, e tika ana kia mahara tatou kinga mate onga iwi o waho, kei taea te whakapohehe aua iwi, ka tahi ratou ka puta ki waho.

Me puta ano he kupu arai ma tatou monga mahi e kitea atu ana e he ana ki to tatou taha,

H. Tomoana, He pire nui rawa tenei. E mea atu ana ahau, me nuku atu mo tera tunga ote Paremata.

H. Ta Wake. E tautoko ana ahau i te pire ate mema o Wairarapa.

A. Te Kume, E marama ana ki au te rarangi tuatahi. Mehemea i tukua te rarangi tuarua i tera tau ka pai ko tenei tera tatou e taunutia. Mo te rarangi tuatoru. Kaore ano e pai.

TAITE 27TH 1893.

10 A.M.

Whatahoro: Ka hoatu te pitihana i mahia e te kawanatanga hei tuku ki te Paremata pakeha. Ko taua pitihana kia homai te mana ote Ture whakahaere whenua Maori me te ture nui ote 1852, rarangi 71, kinga Maori ano te mana.

Pika: Ka hoatu kia rua nga ra e whiriwhiri ai koutou i tenei pire, ko ta Tamahau e korero i naianei.

R. Aperahama: Me turaki te pire a Tamahau i te mea e rua o ona hoa kei te kawanatanga. Ki te kore. ko ona hoa e unu mai ite kawanatanga.

Kawatupu: E tautoko katoa ana ahau, ko te rarangi anake mo te turaki kawanatanga kaore ahau e pai.
H. Paea: Ko te kotahitanga me kawe atu ki Poneke kia whakaotia, me te kirihipi hoki kia haere tahi raua.
R. Huru: Taku kupu mo tenei pire kua tureiti.

2 P.M.

Pika: Te kupu tenei ate kawanatanga, ko te rarangi 2, 6, 7, me nuku atu mo tera tau.

Tamahau: Ka unuhia katoatia mai taku pire me ona wahi katoa.

I tukua ki te whare a paahitia a wahatia ana kia unuhia i runga i te tono a Tamahau.

Pika: Ko ta Nui Haare i naianei, ara kia unuhia mai ki waho nga mema i te Pare mata ote Koroni i Poneke i runga i te rarangi 71, menga ateha ano hoki.

Tamahau: Me ata titiro tatou kinga aue ote motu nei.

H. Tomoana: Me unu katoa o tatou Ateha ki waho.

Tamahau: E rua ahua ote Ateha. He ateha ano o te kooti. Ki te unuhia ka mate nga kai tono.

7 P.M.

Pika: Tenei te pitihana a Wi Mahuri mo te punanga a H. Meihana ia ratou ko ona tamariki i runga i to ratou whenua.

R. Rangiheuea: No H. Meihana te wnenua.

W. Kaitaia: Kua whakataua e matou ko Meiha Mea, me kanara. tenei poraka. E rua ona tononga hinga katoa aia. I hoatu e 2 tau mo Mahuri ki te tango atu i ona whare, kaati kua tae tenei ki te takiwa e haere atu ai ia. koia ka tonoa kia puta atu ia. No kona ka puta tona pitihana.

Tamahau: Me kowhiri he komiti hei tuku kupu whaka ngawari kia H. Meihana.

Pirimia: Ki te whakaae a Mahuri ki te nuku i ona whare ka pai te kawanatanga ki te tuku reta kia Meihana. ka kore e pai, ka waiho atu kia ia ano te tikanga.

Pika: kua mutu mo tenei korero. Mo te riwhi ote mema o Whanganui. Kua whakaae te kawanatanga kia tu a Paraone hei riwhi i te mea kei te hari haere te tino mema i te kirihipi, me tu ia mo tenei whare.

H. Tomoana: Engari mo tera whare ka tika.

Pirimia: K penei ana kaore tahi he mema o Whanganui i roto i tenei whare.

H. Tomoana: Kei te takoto tonu nga ruri oto tatou whare e kore e tika kia takahia.

R. Aperahama: E tautoko ana ahau i ta H. Tomoana.

R. Wirihana: E tautoko ana ahau i te riwhi ote mema o Whanganui.

Pika: ka tukua tenei korero ma te komiti ote motini a Taiaroa, e whakahaere.

28TH, PARAIRO, 10 A.M.

Pika: Me tuku he kupu tangi mo te matenga ote Paranihi.

Taiaroa—E tautoko ana ahau.

H. Tomoana—Me nuku mo te 2 p.m.

He motini kia uru mai a Mangakahia.

Tamahau—Kei au te pitihana mo taua tangata. Me mahi tena kia oti ka nuku ai.

H. Ropika—E tautoko ana ahau.

Pika—Taihoa e korero tenei korero kia watea. Kua tae mai te phtihana he tono kia tu a Hone Heke kia korero i tona whakaare. Kia tupato ki ona korero i te mea kei te kawanatanga ano ia.

Kua tae mai te reta ote whare o Runga kaore o ratou mana ki te whakaoti i te korero mo te mema o Whanganui.

H Ta Wake—E tino tautoko ana ahau kia nukuhia te whare. He mea tenei e tino maharatia e o tatou hoa pakeha.

Timoti Whiua—Me nuku mo te 7 p.m i te mea kua tata te tina.

Paahitia ana.

7 P.M.

Ka noho te whare. Nukuhia ana mo te Mane, 1 Mei, 1893, 10 a.m.

Ko te take kia korero a Hone Heke i taua po.

MANE, MEI 1ST, 1893.

Pika; Ka tuhera te whare konga pire e homai i naianei.

M. Te Atahikoia: Me oat i te mema o Wanganui me Mangakahia, W. Kaitaia E tautoko ana ahau.

Paahitia ana e te whare katoa, kia tua Paraone hei mema mo Wanganui, a Mangakahia hei riwhi mo Nepia, a oaititia ana,

Pika: Mo tenei tau anake te mana o enei mema, ka panuitia atu te pukapuka a te kuwanatanga. He tono i te mana ote Ture whakahaere i nga whenua Maori i raro i te mana ote Tiriti o Waitangi me te ture nui ote tau 1852, rarangi 71, me era atu kupu tautoko a nga Rangatira o Ingarangi, me te whai korero a Kawana Paraore i Kohimarama.

Pirimia: E mea atu ana ahau kia kaha tatou ki te mahi i tenei tikanga kia oti kua tu hoki a H. Heke raua ko Mangakahia ki te whakamarama kia tatou, kaati kanui te marama o a raua korero.

Ko tooku hiahia kaua e tukua he pitihana ki te Paremata i tenei tau i te mea ko te tau mutunga tenei.

Me waiho tenei tau hei whiriwhiringa ma tatou i o tatou mahi e puta mai ana he maramatanga kia tatou, kia whai taima ai hoki tatou ki te kimi mema mo tatou Inaiane ko Timi Kara kei te kati, koia tonu te tangata tuatahi ki te kiki i tenei [unclear: to 10.]

H. Tomoana: Me tono atu ko te mana penei me ta Taiaroa me ta H. Heke Kaua e puta ki te kooti, E pai ana ahau kite kupu a te kawanatanga kia nuknhia mo tera tau nga tono ki te whare, otira ko te mea pai rawa ko te tuku tonu i naia nei.

H Paea: E tautoko ana ahau [unclear: I] ta H. Tomoana. I tu katoa nga mema ki te tautoko i te kupu "mana" me te tuku tonu i naiane ki te whare.

Timoti Whiua: Kua [unclear: whakaae] te kawanatanga ki ta koutou tono.

2 P.M.

Pika: Ko te Ripoata i tukua atu ki te Runanga Ariki kua tae mai i naianei, e mea ana me tuku atu ki te komiti whiriwhiri, kua tae mai hoki te Ripoata a te komiti whiriwhiri o nga Runanga e rua mo te motini a Taiaroa he ki mai kia tere te mahi i taua motini.

Taiaroa: Me whakamana te Ripoata a te te komiti, kei te mohio koutau e tono ana te Ripoata kia hanga he ture i naianei tonu, kei te mohio koutou ko te mea e hiahia tia ana e nga mema ko te kotahitanga kia oti. Heoi matatou he titiro mema Maori mo tatou pakeha ranei hei hapai i tenei mea, no reira ka mea ahau kia hanga he ture motuhake, I tukua tetahi pitihana e nga tangata 12,000, E mohia ana a Ngapuhi, ko taua pire he mea kia hanga he ture motuhake, a kei te ngaro tonu atu, me tuku tonu i naianei, kia titiro ai koutou kei te turaki a Taiaroa, Timi, T. W. Parata ranei, kaati e nea atu ana ahau ki te pika kia tere te kawe atu ki te roia kia hanga, kia mohio tatou kinga kupu ma tatou ano e titiro te tika te he ranei ka pai katahi ka tuku atu ki Poneke.

Pika: Ko nga mea e whakaae ana me ae riro ana ite ae.

H. Mangakahia: ko wai te roia hei mahi?

Pirimia: Kaore ano te kawanatanga i kimi.

H. Haare: Kaore e pai ma te Roia kia kite rano i ta H. Heke i te tuatahi.

[unclear: Pirima:] Kua paahitia te motini a Taiaroa kua tukua ki te komiti. E motini atu ana ahau kia tukua tonutia atu te pitihana, korerotia ra kia tapiritia atu ki ta Taiaroa kia kotahi ai he korero-tanga.

Timoti Whiua: E Tautoko ana ahau.

Paahitia i runga i te pooti a waha, kia kotahi te korero tanga.

Pirimia: Ko te ota pepa a te kawanatanga hei mahinga i naianei kote Rarangi I. He whakatu perehi. He mea nui tenei, e meatia ana kia tuhia ki te reo pakeha me te reo maori, I naianei e £900 e pau ana ki te tangohia mai i naianei he Perehi ka riro ite £1600, kote moni hua mai £348 i te tau ki te puta ia wiki ia wiki. I te etita e £500, ka riro mai ia koutou ka iti te utu, ko taku ko te tango tonu i te Perehi, kei merepana tetahi perehi, ko te tangata nana kua pekerapu, kua patua atu ki te waea patai i te utu, Hei te Wenerei ka tae mai te utu.

Me whiriwhiri ano he tangata tuturu o tenei kotahitanga hei rehitatanga, hei komiti whakahaere kia rua hoki tangata e whiriwhiri hei kohi moni utu mo te pepa kotahi mo tenei motu, kotahi mo tera.

H. Paea: Ko te ora ote Pakeha ko te perehi otira kei te tamaiti ano tatou, kaore e pai inaianei.

E. Te Wano: E tautoko ann ahau i ta Paea.

H. Ropihia: E tautoko ana ahau kia tangohia tenei Perehi mo tatou.

M. Te Atahikoia: Me waiho tenei take mo muri kia mohiotia rawatia te wahi e tino tu ai te Paremata kia marama ai nga tangata whakahaere.

Pirimia: Ko te wahi e kite ai tatou hei tunga mo te perehi koia tena, kaore he whanga nga ki te wahi e tu ai te Paremata.

Kaitaia: E tautoko ana ahau i ta M. Te Atahikoia.

Amorangi: E tautoko ana ahau kia mahia tenei korero i naianei.

Mangakahia: Ko te moni te mea nui, me titiro ake ko te huarahi e tata mai ana kia tatou, ko te mea pai ki au hei awhinatanga ko te Kirihipi. Waiho ko tenei nupepa te mea ma tatou, E pai ana ahau kia whiwhi tenei nupepa ki te reo pakeha, kua kiriminatia tenei nupepa mo te tau kotahi.

A. Kume: E tautoko ana i tenei korero, ka kore te kotahitanga e kaha, me kamupene.

Eruini: Me kamupene.

Patuawa: E pai ana tenei korero, ko te moni hei awhina ko te kohi tau a te Iwi, ara ko te £1, ma tenei kua kore he ua ua tanga.

Wirihana: Me tere te whakahaere i tenei korero ko taku ka haere nga kai whaka haere i nga kirihipi me haere ano nga kai kohi mote perehi. E mea ana ahau ma nga Rangatira kia £10, tae atu ki te £20.

W. Toroiwhiti: E tautoko ana ahau, engari me nuku atu motetahi taima.

R. Aperahama: E tautoko ana ahau kia tu tonu he perehi ma tatou.

Kiriwehi: E tautoko ana ahau kia tu [*unclear: te*] perehi ma tatou.

Pika: Ka nukuhia te whare mo te 7 p.m.

7 P.M.

Pika: Ko te perehi ano hei mahinga ana tatou, kua hoki mai te tiiti a H. Tomoana, engari ka nukuhia mo apopo korero ai.

Pirimia: Ko tenei perehi ka tu kia 9 marama i runga ite kiriminatanga, ko te take i mea tia ai kia mahia i naianei kia whai taima ai hei whakariteritenga i nga mea e tika ana kia mahia. Heoi ano te kupu e whaia atu ana ko te kupu "ae" kia tu "kaore" ranei.

H. Paea: Kaore au e mahara ki tena, Heoi taku i haere mai ai ko te kotahitanga kia whakaotia.

N. Hari: Me nuku tenei korero mo tera tau, me mahi ko te kotahitanga me te Pire hei tuku ki te Pare mata, ka raruraru ta tatou mahi i runga i enei tikanga.

Pene Taui: E tautoko ana, kia nukuhia mo tera tau.

Pirimia: Kaore e pai tenei korero, kite nuku Heoi ano te mea tika he ki mai "ae" "kaore" ranei kua whakamarama ahau kia koutou tera e haere nga tangata kinga motu e rua nei ki te mea i nga tangata e hiahia ana ki te pepa. Ko te take i mea ai te kawanatanga mate kotahitanga te perehi, kia puta ai te hua ki te kotahitanga.

Ki te nukuhia tenei korero ka taumaha ano tatou. Engari kia tere te ki mai "ae" "kaore" ranei, kia tere ai te kimi tangata hei hapai i tenei Perehi, ki te pai koutou kia tu he perehi, kua mutu tenei korero, a kua timata tonu atu i te taenga ki te mutunga o Huia.

H. Ropihā: E tautoko ana ahau i tenei perhei kia rongo ai nga motu nei i nga korero o tera wahi o tera wahi, kia rongo ai hoki tatou i nga korero o era motu, ko te mea pai ma te kotahitanga tenei Perehi.

A. Kume: E tautoko ana ahau i te kupu ma te Kamupene te Perehi, ka tango tonu ahau ia Huia a taea noatia tona mutunga.

M. Te Ata: Mehemea he mama te kai tautoko mo te perehi ka tautoko ahau, kaore e tere taku whakaae atu, ko te ingoa kamupene nei me tango atu ki waho,

R. Wharerāu: Koia tenei ko tetahi onga ringa mo ta tatou mahi, ko te ora tenei ote pakeha ko tooku hiahia kia tautokotia e koutou tenei perehi, ko te mate kote timatanga atu kua roa e mahi ana kua puta te ora, ka kore e riro i te kotahitanga ka riro ke te hua i etahi atu, kua kore e riro mai i te kotahitanga.

Mangakahia: Kei mua te korero a nga mema ko te taha ki te moni kei muri, mehemea kei mua te moni kua tere tenei korero, ko te moni hei whangai mo tenei perehi ko te moni a te kotahitanga.

W Ngawhau: Mehemea £1 kaore e ua ua tenei korero ki au.

R. Huru: Kei te taumaha tenei korero ki au.

T. Whiuā: E tika ana a koutou korero e mea nei mate moni ka ora a tatou mahi ma te aha oti e ora ai te Tiriti, kaore ano tatou i roa noa e haere ana kua aue noa, kia mohio mai koutou i tae kite £400 i pau ia Huia. I tenei wa kua heke te hua o Huia, kaore rawa ahau e pai kia riro i te kamupene tenei perehi. Mehemea kua riro i te kotahitanga tenei perehi kua taka mai te hua hei whakaora i te kotahitanga.

Wano: Mehemea kua tae mai nga moni kei te kawanatanga kua mana ko tenei kei te iwi ano ka uaua ko te mahara o nga iwi nei, ko taua moni hei oranga monga tangata mau i o tatou tikanga ki Ingārangi mehemea ki te kore e paingia e tenei Paremate, hoi ko taku tenei.

W. Tewhai: E marama ana tenei tikanga mo te perehi, otira ko te puku ote wheke kia mau i te tuatahi ara kote mana e tango hei mahinga i te tuatahi.

Marumuru: E penei ana etahi ki te kore te mana hei aha te perehi. E he ana tenei tu korero, ki au, ki te kore e homai te mana katahi ka tino awhina rawa i ta tatou perehi.

E mea ana etahi o koutou. "He toa oku tupuna, tae iho ki au he toa ano." I naianei e whaka rongo ake nei ahau, na te kupu noa kia kohia he oranga mo te perehi, kua hoki haere koutou, kei hea to koutou rongo toa. Me awhina katoa nga Rangatira nei, ka riro mai ta tata taonga.

H. Makoare: Me nuku atu tenei mea mo tera tau.

Pika: Ka pootitia tenei korero kia riro ma te kotahitanga, ma te kamupene ranei. Pootitia a wahatia ana kia riro mai i te maori tenei perehi, riro ana i te ae, Tautohea ana ete no. Pootitia tutururtia ana i te ae 21. No 26.

[*unclear: Piro*] ana i te No.

Konga mea mo apopo ke whiriwhiri mema mo te Paremata me te Triti a H. Tomoana.
Ka nukuhia te whare mo apopo.

TUREI 2ND, 1893. 10 A.M.

Pika: Ko te rarangi 3 kia rapua he mema mo tatou ki te Paremata.

Tamahau: Kaore ahau e marama ki tenei take. Te take, aha koa pewheia ta ratou kupu, ko te mea i oti aha koa pewheia, pewheia, ko te mea i paahitia na ratou katoa taua kupu, ka hoatu he pitihana kinga mema kia tonoa atu te "Mana," mehemea ka kore e homai taua mana kua tau katoa mai te he kia tatou konga mea hoki i paahitia, na tatou katoa, a kua mana katoa aua tikanga ki runga ia tatou i te mea he mea ata kohiri aua mema na tatou katoa.

Kaua rawa tatou e korero kino kinga mema ote Paremata, ka mate tatou. Me neke atu tenei korero mo mua mai i te pooti mema, ko Taiaroa tetahi onga mema kaha i a ia i te whare o Raro. I naianei kua nuku atu ia kei Runga, kua peneitia ano a Timi, ko enei tangata e tautoko ana i te taha kawanatanga, kei te pukapuka a te Paranihi e whakaatu ana i tenei korero, Taku mahara me heke iho a Taiaroa ki te whare o Raro, kia kaha ai ia ki te hapai, i tenei tikanga.

Paratene: Te take i homai ai tenei take, he mea kia mohio ai a ia mema a ia mema i te tangata e hiahiatia ana kia pootitia hei mema mo tatou ki te whare ko te take i penei ai kaore ano hoki kia oti te kotahitanga.

N. Hare: He motini ano taku, kia unuhia mai nga mema, kei te whare e takoto ana, ko o tatou mema e tu nei i naia nei hei kawe atu i o tatou hiahia ki te whare, kia kore e paingia mai kua marama te kau i te moana.

Pene Taui: E tautoko ana ahau i ta Hare.

H. Ropiha: Me whakarite e tatou he mema mo tatou, i roto i te kotahitanga, kia tae rawa ake ki te pootitanga kua oti kaore ahau e pai kia unuhia mai nga mema ki waho, ko wai hei reo mo tatou? Kei te mahi tatou i tetahi mahi nui, he mea pai kia whai reo tatou i roto i taua whare. Heoi te mea hei putanga mai monga mema ko teunu mai i te ture pooti mema, kia mahaki, kia ngawari he mema mo tatou. Ko ahau tonu te mema pai ka tino kaha ahau ki te mahi i a tatou tikanga katoa.

Kawatupu: Te take i meatia ai kia unuhia mai nga mema, na tenei kupu, I te haerenga o Taiwhanga ma ki Ingarangi, ka kiia mai e taua Paremata, "he mema ano o koutou kei te Paremata" koia e meatia nei, kia unuhia nga mema, kia marama ai te kau i te moana nui e takoto nei.

Mangakahia: E mea ana te mema o Wairarapa kia kore e pootitia he mema mo te whare, ko to Ngapuhi e mea ana kia kore rawa he mema kaati e ki ana te Tiriti o Waitangi ka whai mana te Paremata o Nui Tireni kite mahi ture monga takiwa katoa unu no tatou i o tatou mema, kaore e kore te mahi ture mo tatou. E tautoko ana ahau i ta H. Ropiha, kia oti rano te tono ote mana katahi ano ka mana te tango mai io tatou mema ki waho.

Ka haere ratou ka tae ki Ingarangi ka tono i te mana, ka homai, katahi ano ka marama te puta mai. I Te ture, manga mema anake e whakatakoto nga mamae o ia iwi o ia iwi ki roto i te Paremata. me whai reo ano tatou i roto i te Paremata. E tika ana kia whakaturia konga tangata kua uru ki te kotahitanga hei mema ka kitea e he ana tana mahi me tango mai ia ki waho.

2 P.M.

Pika: Ko te rarangi tuatoru ano hei mahinga ma koutou i naianei, ma te Pirimia te korero i naianei.

Pirimia: E koa ana ahau mo koutou i kaha ki te hapai i tenei mahi, koia tenei tetahi onga mea nui o ta tatou mahi e mahi nei na tatou katoa tenei taonga. Te take i peneitia ai, kia tirohia e tatou he tangata kaha ki te mahi i a tatou tika-nga i roto i te Paremata, ko te painga e puta mai i a ia mo katoa, aha koa i haina kaore ranei ma konei katahi ka kotahi nga iwi katoa, mehemea ka kino te mahi koia ano tena te ara e puta atu ai nga tangata ki waho, monga mema nei. kaore i haere i roto i te kotahitanga te pootitanga otira kei te tu i runga i te whakaaro o nga iwi kia ata haere tatou i runga ite korero monga mema nei, kei konei a Taiaroa, otira kei te mohio tatou ki tona mahara. me to Ngapuhi mema ara a Kapa, mo Timi kua wehea atu ia hei minita, kua tae te pitihana a tenei Hui o tera tau, kaore ano kia mohiotia te pewheatanga ranei o taua pitihana. I penei ahau monga pitihana nei ma o tatou mema ano e mau atu ki te whare, otira i runga i te mea kua tau ia koutou, e pai ana.

He mea pai kia tonoa atu a Timi, Taipua, me Parata kia tae mai ki tenei hui ki te whakaatu mai i o ratou whakaaro, kia noho marama ai tatou, ka pai mai ratou ki o tatou whakaaro ka hoatu kia ratou a tatou tikanga, ma ratou e tono atu ki te Paremata ka kore, he mea tika kia pooti mema tatou mo tatou, hei kawe atu i o tatou mahara te kupu kia unuhia mai o tatou mema kaore e pai, me unu atu taua kupu ki waho, kia mohio mai koutou, konga mea e paahitia ana e tatou ka kawea ki taua Paremata kia hiritia ka kore katahi ano ka raruraru, no reira me ata waiho atu o tatou mema hei reo mo tatou ki te mahi ture tatou mo tatou ano, kaore e paa ana ki te taha pakeha, ka mana tonu ia tatou ano.

H. Paea: Ko Mangakahia tonu taku tangata pai hei mau ranga i a tatou mahi ki Poneke i te mea kua mohio ia kinga tikanga o tenei mahi.

A. Patuawa: E tautoko ana ahau kia tonoa nga mema kia tae mai kei ohooho nga kai kawe i a tatou tikanga.

Pika: Konga mea e pai ana kia tae mai nga mema me ki mai "ae." Paahitia ana ite pooti a waha, ko te [unclear: rararigi] ? kia kimihiha he tangata pono hei kawe haere i nga kirihipi kinga mea kaore ano i haina ka nukuhia te whare mote 7 p.m.

7 P.M.

Pika: Ko te rarangi 2 hei korerotanga.

H. Tomoana: Konga minita tonu hei mau haere i nga Kirihipi, ko enei tu mahi nga mahi a nga minita pakeha.

M. Paewai: E tautoko ana i ta H. Tomoana.

Heuheu: Konga Rangatira nga mea tika hei mau haere i enei Kirihipi, kia rata ai nga Iwi nei, me wehe nga wharangi i na tae kinga takiwa huhua nga kainga, kia tere ai te mahi haere.

A. Kume: E tautoko i ta H. Tomoana.

Reweti: Manga mema e mau haere te kirihipi.

Wano: E tautoko ana ma nga mema e mau haere te kirihipi.

A. Kipa: E tautoko i ta te Heuheu. ko Mangakahia mo tooku takiwa.

H. Paea: Ma matou noa e mahi to matou nei takiwa ko H. Tomoana, Tautoko, me Mangakahia mo Parihaka me Waikato ma ra.

Koroi: Ma matou noa a Ngapuhi e mahi atu.

H. Te Aweawe: E pai tonu nga minita nga mema ranei hei haina haere.

Timoti Whiua: Ma tatou tonu e korero tenei korero, he pai noatu kauo te kupu komiti.

H. Mangakahia: Kua kitea te he ote kore komiti, ma taua komiti e tiaki nga kai haina ma tenei rano ka tu, katihia ka kaha te haina.

Paraone Tunuiarangi: E tautoko ana i ta Mangakahia, rite tonu te komiti e kiia nei ki te nu i onga minita, na reira e mea atu ana ahau, e taea ano e te kawanatanga te whiriwhiri tangata hei haina i waenganui ia ratou ano me haere ratou i runga ano i to ratou ake kaha, ma te aroha e haere mai kia ratou.

Timoti Whiua: Kia haere tonu i to tera tau haina, he nui nga mea o te Waipounamu i kore e haina i to muri hainatanga, ki te meatia ano kia hainatia ano nga iwi nei katahi pea ka tino oma katoa te nuinga ki waho ote kotahitanga.

Mangakahia: Ko te take i meatia ai kia haina ano i te mea kaore i mana nga ture ote haina. E rua tangata hei titiro i te haina, to te tai Hauauru kotahi ano [unclear: tangata], ko teni e tonongia nei kia taki rua tonu kai haina ara kai titiro.

Kiriwehi: I kite iho ahau kotahi ano kai haina no reira i mahia ai e au i te rironga mai ki au o taua kirihipi.

Pika: Konga mea e pai a [unclear: ia] kia haere tuarua ano te haina me karanga mai "ae" paahitia ana i runga i te Pooti a waha.

Ko te rarangi tuarima kia homai nga kaute katoa menga pukapuka e whai paanga ana ki te kotahitanga e te Pirimia tawhito.

Ko te rarangi 4, kia kohia he moni hei whakaoti i nga mahi e mahia ana e tenei Hui.

H. Ropiha: He tautoko ana ma tenei ka ora ai ta tatou mahi.

Wano: E tautoko ana ahau.

A. Kume: Mo whea tenei moni, a kotewhea moni.

Tunuiarangi: Ko tenei moni kei waho ote pauna, hei whakaoti i nga mea e paahitia ana e tenei hui.

Paraone: Me mau mai i roto i te kohi ote pauna tenei moni e kiia nei kia kohia.

W. Kaitaia: E tautoko ana ahau i tenei korero mehemea e taia e te kawanatanga te whakaatu te weeti, pai pai tonu, kei te mema ranei te tikanga pai tonu.

H. Paea: E tautoko ana ahau i tenei korero.

Mangakahia: Me puta ko te moni i kohia e te iwi hei whahahaere i enei tikanga, koia enei konga mahi ma aua moni i kohia ai.

H. Paea: E tautoko ana ahau i ta Mangakahia.

H. Tomoana: Me whakatakoto te nui o nga moni era e pau i runga i nga mahi.

Tunuiarangi: Monga mahi ano o tenei whare enei moni e korerotia nei, kaore tenei kawanatanga e mohi o kei hea ra nga moni e korerotia nei, otira kua tonoa ano i roto i tetahi onga rarangi nei kia homai nga mea katoa, kaore e taea te whakaatu te nui o nga moni e hiahiatia ana.

Mangakahia: I rite i tera Hui kia riro mai ia mema ia mema te kohi o tona wahi o tona wahi, ko tenei te moni tika hei paunga mo enei mea katoa.

N. Patuawa: E tautoko ana ahau kaua e kainga te moni a te iwi i naianei, E tautoko ana hoki ahau i te kupu a te kawanatanga, mehemea kei te kawanatanga te moni a te iwi e pai ana tatou ki te noho atu.

Pika: Konga mea e pai ana me karanga mai "ae" Paahitia ana i te pooti a waha ko te rarangi 6, konga takiwa

pooti mema mo te kotahitanga kaore i tika te pooti. kia whakahokia ano kia pootitia tuaruatia.

Mangakahia: E tautoko ana ahau kia pootitia katoatia.

W. Kaitaia: He tautoko i ta Mangakahia.

Te Wano: Konga wahi i tika te pooti kaua hei pooti turaua.

Karena: Tautoko, ta te Wano.

H. Tomoana: E tautoko i ta te Wano, me pooti ano nga mema kaore nei i tae mai ki tenei hui.

Timoti: Konga mea ano i he e pooti mai, E mea atu ana ahau me tuku ki te whare.

Pika: Konga mea e pai ana kia pootitia ano nga mea i he te pootitanga me ki mai "ae."

Paahitia ana i runga i te pooti a waha.

WENEREI, 3, 1893. 10 A.M.

Pika: Me homai konga motini i naianei.

Tamahau: He motini kia homai nga kirihipi o tera tau menga whaka-upoko kia ata tirohia, a kia hoatu hoki he menemana, kia tere tonu te mahi i tenei mea, me tuku he kupu whaka kaha a te Hui i te mahi mo Wairarapa Moana, i te mea e haere ana ki te Hupirimikoooti.

W. Te Pirihi: He motini ko te tekau paicheneti o te moni a te iwi e riro ma te kawanatanga.

Pirimia: Mo te 2 p.m. ka whai kupu ai te kawanatanga mo enei motini.

Pika: Kua oti nga whakautu mo te pitihana a Mahuri mo t a raua raruraru ko Hoani Meihana.

Wi Mahuri me Hoani Meihana

E koro tena koe,

I roto i te kotahitanga Tenei te Pitihana a Wi Mahuri kua tae mai ki te kawatanga me nga Runanga e rua Heoi kua hurihuri te kawanatanga i tau a pitihana kaore e huarahi hei whaka tika mo te taha ki a ia e ngari ma tou aroha anake

Na ou hoa pono

H. Tare Tikao

Timuaki ote Whare Runanga Whiriwhiri Hone Mohi Tawhai Timuaki o te whare Ariki

Kia Hoani Meihana,

Waipatu, Mei 3rd, 1893.

Wi Mahuri me Hoani Meihana

Waipatu, Mei 3rd, 1893.

Kia Wi Mahuri. E koro tena koe i roto I te kotahitanga o nga motu e rua ma te atua koe e tiaki i runga i te ngakau pai Tenei tau Pitihana kua tae mai ki te kawanatanga me nga whare e rua a kua uiuia to korua raru-raru ko Hoani meihana i roto i nga waahi o te hui e tu nei kua ata hurihuri nga Runanga me nga komiti i te tahi huarahi hei whakaaro tanga mo te taha kia koe heoi kaore rawa i kitea heoi ano te huarahi pai kei a Hoani Meihana te ritenga me te aroha kia koe me tou hapu ki te whakahoki mai i tau e hiahia nei Otira ki te pai ia Otira tenei te kupu mai a Hoani Meihana e mea ana kei te 13 onga ra o te marama nei te ra hei mau nga mau i ou taonga katoa e ngari ko nga mea i poua ki runga i te whenua me waiho era Heoi e kore te kotahitanga nei e ki kupu atu mo tenei no te mea kua riro i te ringaringa o te Roia tena mahi e koro e mea atu ana nga Runanga nei kia koe kia ngawari tou whakaaro me tou hapu katoa kaua e haere i runga i nga huarahi pohehe kino raniei e ngari rapua ano i nga rite nga o te ture

Heoi ano na o hoa pono Na H. Tare Tikao

Timuaki o te Runanga whiriwhiri

Hone Mohi Tawhai

Tumuaki o te whare Ariki.

Ko te rarangi 7, kia toru tau e tu ana nga mema.

H. Tomoana: E tautoko ana ahau.

Pika: Konga mea e whakaae ana me ki mai "ae" (paahitia ana) ite toru tau ko te rarangi 8, kia uru mai nga tangata pakeha, Maori ranei ki te whakapuaki i a ratou whakaaro, mate ranei me tu te Pirimia ki te whakamarama.

Pirimia: E puare ana tenei rarangi kinga iwi e hiahia ana ki te whakapuaki kupu pakeha ranei o tera Paremata, kia puta te whakaaro ote iwi menga tangata o te kirihipi, tae atu ki o waho.

H. Tomoana: Tautoko konga mea e peehi ana i tenei tikanga, kaore ahau e pai kia tu mai i waenganui ia tatou.

H. Wake: E tautoko ana ahau i tenei korero.

Pirimia: Kaore e araia nga mea e korero kino ana.

Pika: E penei ana tenei rarangi, kia oti rawa mai i waho ka uru mai ai ki roto konga mea e pai ana me ki mai ae (paahitia ana)

Ko te rarangi, 9 kia noho tonu nga minita kia oti rano nga mahi (paahitia ana).

Ko te rarangi 10, kia whakaturia he komiti mo ia takiwa mo ia takiwa hei whiriwhiri i nga tikanga e hiahia ana ratou kia tae mai ki te Paremata Maori, kia haere pai mai ai ki te Paremata.

H. Paea: E tautoko ana ahau.

Reweti: E tautoko, he menemana atu tenei me whakatu he pirihihana, hei tiaki i a komiti ia komiti,

Pika: Na ratou atu tena te pirihihana konga mea e whakaae ana ki tenei rarangi me ki mai "ae" (paahitia ana.)

Ko te rarangi 11, E ahei ana te Pirimia ki te karanga i te kawanatanga kia noho e rua wiki i mua atu ote hui.

Wano: E tautoko ana ahau i tenei rarangi.

Tamahau: He nui nga raruraru o nga motu nei, E mea atuaana ahau me penei, kia ahei te Pirimia ki te karanga i nga minita i nga wa katoa. Eera pea he mea e tino hiahiatia ana kia mahia, no reira ahau i mea ai kia ahei te Pirimia ki te karanga i nga wa katoa.

Paraone: E tautoko ana ahau i ta Tamahau.

Heuheu: Me tuku motini mai te kupu a te mema o Wairarapa.

Kupa: E tautoko ana ahau i te rarangi 11.

R. Wharerau: E mea ana ahau me uru ta Tamahau hei rarangi 12.

Pika: Konga mea katoa e whakaae ana ki te rarangi 11, me ki mai "ae" paahitia na i te pooti a waha.

Tamahau: E motini ana ahau, kia ahei te Pirimia ki te karanga i nga minita i nga wa katoa.

Marumaru: E tautoko ana ahau.

Pika: Konga mea e pai ana me karanga mai "ae" paahitia ana i te pooti a waha.

Maniapoto: E menemana ana ahau kia noho i te kainga ote Tumuaki te kainga nohoanga o te kawanatanga.

Pika: Mote 2 p.m., ka noho ano te whare.

Runanga Ariki.

Waipatu,

Mei 1, 1893.

Nga take i tae mai ki te whare Ariki nga motini e tukua mai ana e nga mema ki te Tepu Teihana o te whare Ariki.

Ka takoto te motini mo Wairarapa moana na te Oti Mutu I whakatakoto e mahi ana te Runanga ka tu ano te kai whakatakoto ka unuhia ki te rua onga haora, mo te ata ote Turei tau tokona ana e Piripi te Maari a, nekehia ana e te whare ka tu a Papanui Tamahiki ka patai he aha te take i nek hia ai i te mea kua oti te tuku mai e te komiti whiriwhiri.

Te Pika: Me tuku atu ma te tangata nana te motini e whakautu to patai.

Te Oti pita: Te take i nukuhia ai e au taku motini kua kite ahau i te motini i te teepu nei kua parea ko te [unclear: kaata] kai mua ite hoiho ka haere ko te kaata hei too, [unclear: mote] tikanga me takoto kitera [unclear: whare] i te tuatahi, katae mai ai kia tatou, Te Papanui Tamahiki [unclear: ko] taku patai ka unuhia

mai e au [*unclear: ki*] waho.

Wipere: Taku hiahia me pahii enei take kia oti te mahi i tenei whare kaore he ua ua o tenei ake.

He are Matua: E tautoko ana [*unclear: au*] me mahi tenei motini kia oti kore e rite ki tenei kupu ko te [*unclear: ka*] ta hei hoiho kaore e penei.

Piripi te Maari: Taku tu atu [*unclear: naku*] i ki atu kia te Oti mana e [*unclear: uku*] taua motini I haere au ki Hehitangi ite reta mai ate Roia e i ana tonu reta [*unclear: mo*] tuku atu he kupu e te Runanga ote kotahitanga [*unclear: ote*] Tiriti o Waitangi kia ia hei [*unclear: hoa*] mona koia tenei motini i [*unclear: unuhia*] ai no te mea ko te patai a [*unclear: e*] minita ki te Roia mehemea e [*unclear: paiana*] kia karangatia he hui ki Wairarapa.

Te Oti pita: Ko taku motini [*unclear: a*] unuhia mai e au ki waho [*unclear: ka*] tukua e au ki te komiti mana [*unclear: e*] mahi.

Te Pika: E patai ana ki te whare mehe mea e whakaae ana [*unclear: te*] whare me whakae ae tia ana e [*unclear: te*] whare Ariki.

Heke ana te Pika ki raro o tonu [*unclear: tuuru*] noho ana ko te tiamana ki [*unclear: runga*] ki te tuuru.

MEI 2, 1893. 10 A.M.

Ko te kupu tuatahi i oti i tenei [*unclear: hui*].

Ko te Ripoata mo te pire a Taiaroa kiia ana kia tukua ki te komiti whiri whiri paahitia ana e te Runga Ariki.

Ro te Riipoata a te whare ariki mo te motini a te Oti pita, kia tukua ki te whare o raro paahiti ana e te Runanga Ariki.

Ko te motini a Anaru te kahaki kia whakaae tenei kotahitanga kia tu ko Wipere hei mema mote Paremata o Nuitireni.

Tamihana te hoia ko taua motini me tuku atu ki te whare o raro mana e korero taua motini.

I tautokona e Wepiha Wainohu i runga i te ture he me tika kia pooti tia taua motini koia tenei Pooti, tia ana (33) ite whakaae koia tenei (1) iriro ite whakaae.

MEI 3RD, 1893.

Te Pitihana a W. Mahuri mo taraua raru raru ko Hoani Meihana tukua ana ki te komiti whiri whiri mo te pire a Taiaroa whakaaetia ana e te Runanga Ariki.

MEI 4TH, 1893. 10 A.M.

Ka tuhera te whare o Runga ka panuitia e te Pika te Ripoata o te whare o Raro penei te korero me tuku atu e te whare o Runga etahi tangata o te whare o Runga hei minita ko aua tangata hei hoa mo te kawanatanga ka mutu te panui a te Pika katu mai a Tamihana Te Hoia e Tautoko ana au i te korero otenei Ripoata ko aua tangata me haere

Matini Ruta Tamai Whakakitea Tautoko ana Hemi Takiwa Tautoko Tairiri Papaka Tautoko Papanui Tamahiki, E patai ana au e te Tiamana me whakamarama mai e te Pika enei tangata mo tehea mahi i tonoa mai ai enei tangata.

H Tupaea e tautoko au ite patai ate Papanui Tamahiki Te Oti Pita Mutu. E penei ana taku whakarongo mote korero ate Pika ko enei tangata hei mema mote whare o Raro ara hei hoa mote kawanatanga.

Pika: Hone Mohi Tawhai e whakaae ana au ki te patai a Te Mema o Taupo ko tenei korero mo te Ripoata ate kawanatanga i tono mai nei kia tukua atu enei tangata hei mema mo te kawanatanga ote whare o raro.

Nireaha Tamaki Taku hiahia ko enei tangata me tuku atu kia haere hei mema.

M. K. Te Rangihiwini e Te Tiamana taku hiahia kia unuhia atu te motini a te kawanatanga ki waho.

Papanui Tamahiki e tautoko ana ahau

Tamihana Te Haia e tautoko ana ahau.

Nireaha Tamaki me tuku atu enei tangata kia haere ki te kawanatanga Teoti Pita Mutu e tautoko ana au i tenei kupu me haere enei tangata.

Paratene Tamanuiarangi e tautokoana au me unu te motini ate kawanatanga ki waho.

Pika: Me Pooti tenei motini.

Ko te Pire ate kawanatanga hei No.

Kote unu a M. K. Te Rangihiwini hei ae. Pooti ana 18 ite No.

18 ano ite, Ae, tu ana Te Pika ko tonu pooti me tuki kite No.

Iti ana tenei take.

Na te Tiamana ote Runanga Ariki.

I tuku mai ki te. Hekeretari kia tukua atu.

Ki te Huia mau e titiro iho ka tika me mahi ki te he me whakahoki ma kei mau mau mahi noa te Huia.

T. P. Marere, Te Apatu.

PARAIRE, APERIRA 5, 1893. 7 P.M.

Te Pitihana ate kawanatanga o te whare o raro.

Tiamana Peni Te Ua: Ka whakamarama ite pitihana tuarua [*unclear: knga*] mema kia kaha kia pai rawa te whiriwhiri i taua take.

H. Moetara: Taku tuake mo tenei take ka whakamarama atu au ki te whare taku hiahia me waiho ma nga komiti o nga iwi e pooti o ratau Timuaki engari taku kupu tuturu e kore rawa au e patu katoa i tenei rarangi engari te kupu mote Timuaki pakeha me patu.

Mueru Te Rangitaumaha: E tautoko ana au i tenei korero me kore atu tenei take Timuaki pakeha.

M. Mara: E tautoko ana au ite korero a te Honore memae orero nei.

H. Hinaki: Kaor au e unu katoa i taua rarangi. Ki Waho Engari ko te kupu Timuaki anake taku i ki ai me un ki waho hei raro iho nga korero a nga mema e korero nei.

M. K. Takarangi: Taku mahara me waiho ma nga Timuaki toko 3 e whakatau tenei take mehe mea ehe ana te whakatau Timuaki, anga Tiamana ranei me tono atu kia rua Tiamana hei whakatau kia 3 ranei nga T amana ki te kore e taea me tuku atu he tono ki etahi Tiamana i waho atu ki taku mahara me whakatau te Timuaki nei hei Tiamana.

H. Te Mihoaterangi: E tautoko ana au i nga korero a enei kua tu ake nei kaore au e patu katoa i nga rarangi engari kotahi ano taku e whakahe nei kote Timuaki pakeha.

Iraia Kuao: Ko au he kai whakawa au mo te Tiriti o Waitangi kaore ano aku whakawa i riro noa ma te Timuaki pakeha e whakatau engari mate Tiamana tonu e whakatau,

Patana Karaparapa: Ko au he tangata Runanga, ano au ko toku whare he whare whakawa, engari taku hiahia ko nga korero anga mema Honore nei taku e whakaae ana.

Piripi Te Maari: Taku kerero i tu ake ai au ki runga kua kotahi te iwi Maori i raro i te mana o te Tiriti o Waitangi tetahi e penei ana te korero a tatau e noho nei, Kauaka te Riihi Kauaka te Kooti Kauaka nga Ateha kanata nga Ruuri kauaka nga mea katoa katie pai ana enei kupu, ekore au e whakaae ko te pakeha hei Timuaki.

Tamihana: Te hoia, e Tautoko ana au i enei korero e korero nei nga mema ki taku mahara me wha kaoti enga mema.

Rangitahau: Taku mahara i whakapaua e nga mema o te whara ra enei take e korero nei tatou ki taku mahara e whakae ana au ki te korero a Piripi Te Maari e korero nei kanui te koa o toku ngakau ki nga korero a nga mema katoa e korero nei.

W. K. Tamaiwhakakitea: E whakaae ana au ki enei take katoa e korero nei nga mema.

E. K. Taku: tuake kore rawa atu au e pai ko te Timuaki pakeha hei Timuaki me kore rawa atu te Timuaki pakeha i roto i tenei Pire. P. Paurini: I pe nei katoa nga korero.

Pika: H. M. Tawhai kua rereke taku kupu i tenei tunga ake oku ko tenei take e haere atu ana ki te Pare mata o Nui Tiren i kati no reira au i mahara ai ko enei rarangi katoa me tuku atu ki raro koi kiia e te kawanatanga e turaki ana tatau i te Timuaki pakeha ka kore ano ta tatau e whakaaetia mai e ratou.

Waipatu, MEI 12TH, 1893.

Ka tu te Pika ote whare Ariki.

Ka panui tia te pire tua rua a te kawane tanga mo te kohi moni ki taku me tuku ki te Tiamana a tukua ana kite whare, Ariki, taua pire.

Matini Ruta e tuake ana a! au mote pire ate kawanatanga timata (1) tae noa ki te 91. E kia ana ahau kahore aku whakahe mo tenei pire.

Wepiha Wainohu e tau tokoana a hau i te motini a te mema o Wairarapa i tu mai nei e kore hoki ahau e kaha ki te whakapatake i te kupu kua oti i nga rangatira ote nei kotahitanga:

E paraima, kapa e tau toko ana ahau ite motini a te mema e tu mai nei.

Mikaera maru e tau toko ana ahau i tenei.

Hapakuku, moetara e te Pika e tuake ana ahau mehe mea era e tukua ki te Tiamana.

Te Pika e tuku atu ana ahau ki te whare ka t kua te patai ki te whare ko nga mema e whakaaetia ana e te whare Ariki.

Ka tukua ano te patai ki te whare kia tuku ia ki raro otona tuuru whakaae ana nga mema honore ote kaunihera a tuku ana te Pika ki raro otona tuuru a eke ana te Tiamana ki tona tuuru.

Eparaima kapa ete Tiamana e wha i kupu atu ana ahau kia tu te mema honore o Hokianga nei e patai atu ana kia te Tiamana kia pataia te rarangi e mohio ana ia ia ote pire nei mo nga kirihipi.

Tiamana e patai atu ana kia Hapakuku, Hapakuku tirohia i te rarangi (7) ka panuite e te Tiamana honore.

Hapakuku, ko taku mene mana he penei naku he titiro noku ki te pire nei kei te haere ano ranei te ruri otera tau kahore ano ranei kua kotahi tonu ranei otira ki taku mahara ko te moni a nga Rangatira i whaka takoto ai ko ta matau kirihipi e penei ana tokoono matou i pooti tia mai hei mema e penei ana ma matau tonu e kawe haere taua kirihipi Engari ko te moni a nga Rangatira: aroha ai ki te mahinga mai a te kawanatanga ki Runga ki te iwi hoi he aroha atu ki te kawanatanga me waiho taua moni mo nga mahi nunui o te iwi me te kawanatanga.

Takarangi, Mete, Kingi, e te tiamana me patai atu ki te mema o Hokianga E whia nga kirihipi. Hapakuku, Moetara, E rua.

Takarangi, mete ka tahi ahau ka marama atu ko taku kirihipi i tukua e ahau I runga i te aroha ki te iwi Engari na te Iwi ke i aroha ki te tangata e kawe ana I taku kiri hipi.

MAANE, 15TH MEI, 1893.

Ka tuhera te whare Ariki ka tu te Pika ka panuitia te pire a Hapa kuku, moetara kamutu te panui ka tukua ki te whare kia mahia tenei pire.

Paratene, Tamanuiarangi, Taku kupu e nga mema Honore me rere te pika ki raro o tona hea me tuku atu te Tiamana ki tona hea paahitia ana rere ana te pika ki raro tukua ana tona hea ki te Tiamana Aetia ana e te whare.

Ka tu te Tiamana me whakamarama au kia koutou e nga mema honore ko tenei pire kohi moni ote tau 1892, kua paahitia E te whare otera tau ko te pire e ki ana tenei pire kei te tarewa taua whakatau me korero au ite ture ote 1892 I tino mana taua pire otena tau.

Hapakuku, Moetara E whakapai ana ahau mo ta koutou ata kimi marire i te ritenga ote motini i tukua atu nei e au ki te whare Ariki hoi kua ata rapua marire tia nei a ata takoto pai ana te ahua hoi ko taku motini ka unuhia mai e au ki waho mo tera tau ka tuku ai ano ki tenei whare.

Ko Anaru Te Kahaki, E whakamoemtitia ana e ahau te whakaaro o te mema o Ngapuhi i unu hia nei e ia tona pire ki waho e whakapai ana ahau I runga i te ngakau Mahaki Rangimarie koia ahau i tautoko ai te kupu E unu nei a hapakuku i tona pire.

Hone Mohi Tawhai: Ko te take o tenei pire he mea kia mohiotia kia wai nga moni takoto ai ko wai te Ingoa o te tangata hei Tiaki i nga moni ote kotahitanga no te mea kahore hoki i motinitia i mua E ko mea hei tunga mo nga moni ko mea ko te komiti ranei koia te take o tenei Pire.

Peni Tipuna: E tau toko ana ahau i tenei pire i te unuhanga ki waho ia hau e whakapai ana ko taku tautoko me waiho mo tera tau ka tuku mai ano ki roto ki tenei whare.

M. K. Rangihiwini: E rua a korua kupu e te pika me te Tiamana ko te hea te kupu ma tenei whare i te mea e rua a korua kupu ma korua tonu e ki te whare nei me mahi koia tena.

Tiamana: Kua unuhia ra tenei ki waho no reira ahau i tuku atu ai ki te whare ka whakautu ahau i to patai kua unuhia ta Ngapuhi ki waho ta te taihauauru ki waho me ta Tamahau kua unuhia no reira ta Hapakuku ka tuku mai nei ki tenei whare.

Hapakuku Moetara: Kanui te koa o toku ngakau mo to koutou kaha kite huri huri i tenei pire kei te penei ano toku ngakau mo tatou e kimi nei.

Te Teira Tiakitai: E whahapai ana ahau mo te unuhanga ki waho i tenei pire heoi kua ki penei ahau mo te unu hanga i tenei pire ki waho.

Piripi Te Maari: E te Tiamana honore taku kupu ake mo te pire nei ko te pire nei he pire kohi moni mo tonei motu tae atu ki tera motu kua tu ake Anaru te Kahaki me nga mema ko taku mahara i tautoko ai ahau mo tenei pire e whakapai rawa atu ana ahau te take kaore ano kia oti noa tenei kotahitanga e penei ana toku mahara ko tenei moni me iri ki ruga ki nga iwi kua oti nei ki roto ki te kirihipi waiho mana nga kirihipi e haere ki te mahi heoi e tautoko ana ahau i te unnhanga. o tenei pire.

Takarangi, Mete, Kingi: E te Tiamana kua rapopoto nga kupu a nga tangata kua rite tonu heoi kaite Tiamana te whakaaro.

Tiamana ka tuku te pooti ki te whare koia ka patai ko nga tangata e whakaae ana me unu tenei pire ki waho me hoki mai ano ki Tenei whare a tera tau, me tu nga ringa ki runga tuana e 21.

Ka patai ano te Tiamana, ko nga tangata kaore e whakaae me hoki mai tenei pire i tenei tau ano. Kaore tahi he ringa Itu Paahitia ana e te Tinmana kua unuhia tenei pire ki waho.

Wipere E hoa ma kaore he take i unuhia ia tenei keehi ki waho ko taku me whaka hoki mai ano kia korerotia.

Te Ware kaore kia whakaaetia.

PAREMATA MAORI.

WENEREI, 3RD MEI, 2 P.M.

Pika: Ko te rarangi 13 ara ko te motini a Maniapoto.

A Te Kume: E tautoko ana ahau.

W. Kupa: E tautoko ana ahau.

Pika: Ko nga mea e pai ana me ki mai "ae" Paahitia a wahatia ana.

Pika: Ko te motini a nga mema o te Tai Hauauru i naianei. (1) Kia mahia te Kotahitanga kia oti. Kei te mohio katoa koutou ki tena. Ko te (2) ko te moni kohi a nga iwi me waiho atu i tona takiwa i tona takiwa. Me korero tenei e koutou.

R. Rangiheuea: I te haere nga ake ote kirihipi ki tooku takiwa, i haere ake ano te pukapuka kohi, otira kaore tooku Takiwa i whakaae kia kohi i taua wai te mea ki ta ratou nei mahara, ko te mea marama, kia oti ra ano te Kotahitanga ka tika ai te kohi, a ka tuku mai ai ki te Kawanatanga, kei tukua ohoreretia mai ka ahua rereke te whakaaro o te Kawanatanga.

H. Amorangi: Ki au, kia tu ra ano te komiti otooku wahi ka tika ai te whakatakoto o te moni o toku wahi. Mehemea e hiahia kia homai tetahi moni. he mea tika kia tukua te Ripoata a te Kawanatanga ki reira, ka kitea e tika ana nga take hei homai tanga i nga moni ka homai tetahi wahi, kaore te katoa.

W. Kiriwehi: Ko ta tooku iwi e mea ana kia oti te Kotahitanga i te tuatahi. He komiti tonu tooku kei muri, hei tiaki i nga moni o reira. Ki te kitea e tenei Runanga me pewhea taua moni koiana ta tatou kupu.

Te Awe Awe: Ko te take o tooku iwi i mea ai kia ata waiho atu nga moni kia ratou ano tiaki ai, ite tunga o te komiti i mua, ka kiia kia kohia he moni, a kohia ana, ngaro noa iho aua moni. Ko ahau tonu kei te pupuru i aua moni. Kia tae mai ra ano te Ripoata a te Kawanatanga e tika ana hei reira ka homai e au te moni, ka mohio iho ahau kaore e tika ana kaore e homai.

R. Wharererau: Kua oti itera tau ki te komiti ano nga moni, otira ka tu tenei hui me mau mai e ia mema e ia mema nga moni i tona takiwa o toona takiwa. Kei roto ano i te ture kohi moni otera tau tenei korero.

Pene Taui: E tautoko ana ahau i te motini nei.

H. Ropihia: E mea atu ana me atatitiro ano nga kai motini ki te ture kohi moni. Ki au kei te ahua rereke te pire. E penei ana te pire ko te mana o te peeke ki te Hapu ko te kaute ka te Kotahitanga.

Mangakahia: E kiia ana ma te Ripoata rawa ka puta ai aua moni. I te takiwa ko ahau te pirimia e 300, reta 300 waea me era atu mea, he awhina katoa i te kotahitanga. Ma te moni ka taea ai enei mea katoa. Me pewhea ra e kaha ai te kawanatanga. Me ata titiro tatou ki tenei mea, ka kore he moni e kore te kawanatanga e kaha ki te mahi. Kaore ahau e marama ki tenei kupu, kia tu rano te kotahitanga ka homai ai nga moni. He aha hei tautoko, na tenei mea na te moni i ora ai nga mahi a te pakeha.

H. Tomoana: Kaore rawa he painga mo tenei tikanga e puta mai i roto i tenei rarangi, kai te taumaha te korero a nga Honore mema nei. Ki au me tuku mai nga moni ki te kawanatanga, kia mahia ai nga mea e taea te mahi, heoi kinga hapu ko te kaute. Kia mohio koutou na te kore moni i penei tonu ai ta koutou pepa a Huia. Mehemea he nui te moni kua whaka pakeha tia tetahi wahi, a kua nui te puta o te hua. Ma te moni e kaha ai te kawanatanga ki te mahi i ana mahi. Ki te puritia kaore e kaha, a kaore e oti nga mahi, he pai ke kia kiia mai kia kore te kotahitanga.

Te Awe Awe: I nga tunga kingi ka whakaturia he komiti tiaki moni, kei te whakaae tonu ahau kia tukua he moni, engari ko te Ripoata taaku e mea nei kia tae rawa mai i te tuatahi, kaore hoki ahau e pai kia tukua ohoreretia atu te moni a tooku iwi kaore e kaiponuhia te moni, kia whai moni rawa hoki ka kaha atu ai te mahi.

Paraone: E mea atu ana ahau kia mahara nga Hapu ki te kawanatanga.

Wano: Kaore e pakaru tenei kotahitanga i runga i tenei pire. E pai ana kia haere nga moni ki runga i nga mahi a te kawanatanga.

H. Amorangi: I hoki ahau i tera tau i runga i enei kupu (1) kia kohia he moni (2) kia mahia te kotahitanga. I ki ano ahau, kaore e tae mai i au, kia oti rano ka homai ai taua moni.

Marumaru: Na nga pukapuka tonu nei ahau nei i whaka marama, me ora i te aha nga minita. E mea atu ana ahau kia mahara tatou ki tenei mea, me kohi mai a ia iwi a ia iwi hei awhina ia tatou mahi kia kaha ai te minita ki te mahi ia tatou mahi.

Pika: Ka panuitia atu te motini a te kawanatanga monga moni e pau i nga mahi i tenei hui, konga moni e pau £682 me kaha koutou ki te whakahaere i tenei putake korero ka nukuhia te whare mo te 10 a.m. apopo.

TAITE, MEI 4TH, 1893.

10 A.M.

Pika: Kua tae mai te reta a Topia Turoa me tona komiti whakaatu mai i to ratou whakaae kia Paraone hei

mema mo ratou.

Kua whakahaua ahau e te kawanatanga kia tukua atu he pukapuka kohi ki te iwi o waho tae atu ki nga mema, ko te mutunga 2s 6d (paahitia ana i te pooti a waha).

H. Ropihā: He pitihana tenei kia riro ma te kamupene e hoko te perehi.

Pika: Taihoa tenei e korero kanui nga pire e takoto nei, ko te rarangi 2 ano o te pire o te Tai hauauru e korero i naiana.

Ropihā: Me panui katoa mai nga pire menga motini kia mohiotia ai nga mea e tika ana menga mea e he ana.

Eruini: E tautoko ana ahau i tenei rarangi.

H. Puketapu: Mote motini o te Taihauauru, I meatia tenei pire mo reira anake, na runga i te ngaro o nga moni i kohia e matou mo a matou ake mahi i mua ake nei, na reira ka hopo te whakaaro kei te pai tonu te kupu tuku mai i nga moni engari ko te ngakau kei te hopo, kaati ko te kupu tenei a tooku iwi, kaore e takahia e ahau, ko te take i kore ai tooku iwi e haina ko te riror ga mai ma te tangata i ngaro ra a matou moni e mau mai te kirihipi na reira wehi tonu mai te nga kau.

Tamahau: E tautoko ana ahau i tenei rarangi, me patu katoa etahi o nga pire moni, kia takoto rano nga moni, katahi ano ka tika kia whakaturia he ture.

Porokoru: E tautoko ana ahau i tenei rarangi, E mea ana tooku iwi he taumaha rawa te moni kohi ki runga ia ratou, E mea atu ana ahau kia mahara ano te kawanatanga ki runga i nga iwi kaore e kite ana i te moni ma te moni enei mea katou ka taea ai, kaati he tika kia kohia he moni.

Tunuiarangi: E whakapai ana te kawanatanga ki nga korero katoa e korerotia nei kaore te kawanatanga e tapahi pu i nga korero E mea ana matou e tika ana te tupato, engari kaua rawa hei tutakina rawatia, ka tahi ka kore e oti ta tatou e whai nei. He aha te pau ai te moni a te ta gata mo te haina haeretanga i te kirihipi keite haere mai te wa e noho ai tatou i roto i te kokorutanga, ara kia riro mai te "mana" ia tatou.

Ko te tino hiahia ote kawanatanga kia kaha te kohi moni i tenei tau, kia noho hoki nga moni ia takiwa ia takiwa, kaati ko te kaute e tae mai ki te kawanatanga i tenei tau, kia tae atu ra ano he tono atu me te Hiiri o te kotahitanga i runga ka tuku mai ai.

H. Ta Wake: Kia mahara te kawanatanga ki tooku iwi, e mea ana rotou he tere rawa te whiunga ia ratou, rakae ratou i haina, i runga i te kupu o te kirihipi e mea monga "whenua" kua takoto ta ratou moni e £30 kei te peeke.

R. Wharerāu: E tautoko ana ahau i tenei korero.

Mangakahia: Na tenei ahua i ngohe ai a tatou mahi o mua ara na te tuku kinga mahi ngawari. Na reira hoki i kore ai e puta, E ki nei koutou kia tere te mahi i te kotahitanga kia oti, E kore e oti ki te kore he moni, ko ta koutou ki ka tino puta tenei mea. Ae, mehemea ka kaha te kohi moni hei whangai i nga mahi kia kaha ai Mo te kirihipi, kua takoto te motini mo taua kirihipi, a hei reira rawa ahau ka whaikorero ai.

H. Tomoana: E mea atu ana ahau kia kaha te kohi moni, ma tenei hoki ka kaha ai nga mahi, otira i te mea e ki nei te kawanatanga ka ngawari ia, kaati ka pooti atu ahau ki ta ratou kupu.

Pika: Ka tukua tenei korero mote 7 p.m., ma H. Heke te 2 p.m.

7 P.M.

Pika: Ko te rarangi 2 ano hei korerotanga ma tatou.

W. Pirihī: Ko taaku i te tuatahi i te mea e rite tonu ana raua.

A. Kume: Ka haere tonu ahau i te rarangi 2, kaore ahau e tupato ki tenei mahi i te mea he mea hou rawa tenei ki au kaore ahau e pai kite iwi ano pupuru mai ai nga moni, ara ki tooku iwi ake. Ko taku, ko te kaute ki au. Mehemea ka he te paunga o nga moni ka turakina atu e ahau te kawanatanga, ka tautoko tonu ahau kia tukua nga moni ki te kawanatanga.

H. Ropihā: Me uru ta te Tai Hauauru me ta Ngapuhi kia kotahi.

R. Rangiheuea: Me awhina katoa koutou i tenei motini (Tai Hauauru) he ora mo tatou kei konei.

R. Aperahama: Kua whakaaetia tenei mea e te kawanatanga kia ngawari, kaua hei amuamu noa iho, ka pororaru noa iho nga mema matau nei.

A. Anaru: E tautoko ana ahau i te rarangi 2.

Pika: Kaore ahau e pai kai whai koutou i ta te kawanatanga, ko ta te whare e whai, ara ko te ara tika, kaore ahau e pouri ki te roa i ta tatou mahi i tenei take i te mea ko tenei te tino putake o ta tatou mahi, ka oti pai tenei ka ora ta tatou mahi, a ka whiwhi hoki ki ta tatou e tumanako nei.

H. Puketapu: Na te ahua pouri oku ki te mema o Ngapuhi i kiake ai ahau ko tana ki mua i ta te Tai Hauauru, mo tenei pire ate Tai Hauru, e inoi atu ana kia peneitia tooku takiwa, a kei a koutou ano te tikanga mo to koutou nei takiwa. Ko te tikanga mo te mahi ture mo aua moni i na kohia kei a koutou ano. Ina ano nga kupu whaka marama e mau ake nei i runga, ite Pire, e takoto nei ite aroaro ote whare.

Ko enei mea e korero tia nei nga mate e meatia nei e te pire kia tukua atu he Ripoata tono atu mo aua moni, ko tenei te take o ta matou kore e haina ki te kirihipi.

Paraone: E tautoko ana ahau i ta Ngapuhi motini he aha te pai kia tangohia te katua manu ka hoatu ki te putia kia patua. He pai rawa te whangai, konga heki e hoatu ki te putia, ko te katua kia koe tonu.

R. Huru: E tautoko ana ahau i ta Ngapauhi, i te mea e puta ano te hua ki te tangata naana te moni.

Pika: Mo te motini a Ngapuhi, Kotahi tonu herengi e riro i te kotahitanga. Kaore e pai tenei motini, engari mehemea e mohiotia ana te nui o nga moni o tera tau katahi ano ka tika tena motini otira me ata titiro ano e tatou enei motini e rua, ko te mea i pai ko tera e paahi e tatou.

H. Paea: E tautoko ana ahau i ta te Tai Hauauru, konga moni e hiahia ana e te kawanatanga i runga ano ra i te Ripoata e tuku a mai. Mo Ngati Porou, kaore ano kia kohi, i te mea kaore ano kia haina, konga mahi a te kawanatanga kaore e paingia e ahau, kaore e homai he moni.

N. Patuawa: Ko te kawanatanga e mahara e tatou i naianei, taihoa e huri ki te moni a te iwi. Ko to tera tau ture, e mea ana kia mauria katoatia mai nga moni o ia takiwa o ia takiwa, kaati kua kite iho ahau kaore ano i mauria mai.

Pirimia: Kia ora tatou e noho nei i runga i tenei mahi, e whakahaere nei i te ora mota tatou mahi, kia kaha tatou. Ko ta te kawanatanga whakaaro, me waiho atu ta tena iwi moni ki tona te takiwa ki tona takiwa. E mea atu ana kawanatanga me kohi e koutou he moni hei whakamahi i enei mahi i nga mahi i oti i tenei hui.

Koia enei konga mahi hei whakapaunga ma enei moni e tonoa hei kia kohia:—

- Ko te patu waea kiia takiwa kiia takiwa, he ui atu, he utu, he tono atu ranei i etahi mahi e mahia ana e aua takiwa.
- Konga reta e tukua atu ana e te kotahitanga, me whai pane kuiini rawa ka mana ai te haere.
- Monga pukapuka e perehitia ana kia takoto paipera na tenei i mea ai te kawanatanga kia tangohia te perehi mehemea i riro i te kotahitanga kua iti te utu mo te perehitanga i nga korero o tenei hui.
- Monga haeretanga o nga kai hapai i tenei tikanga i runga tereina me era atu mea.
- Konga pukapuka menga Rihiti, me era atu kaute kia takoto ka tika te mahi.
- Konga pire hei mauranga ki te Paremata, tera pea e rua e rua nga pire, mate moni ka tae ai ki te Paremata.
- Mote karaka o te kawatanga me utu tau kia noho tonu ai ia ite wahi kotahi.

Me ata titiro e koutou enei tikanga ko enei nga mahi e tika ana kia pau a koutou moni, otira kei a koutou ano te whakaaro, mo te kohi moni. Kua oti i tera tau kiia wahi ano tana moni, tana moni, a konga whakaatu e tuku mai ki te kawanatanga mo te motini a Ngapuhi ko te moni e riro mai i te kawanatanga i roto i te pauna 2s 6d. E kore rawa e tere te tipu o taua moni kia takoto rano nga moni kia tika ai kia mahia he ture monga moni, me tuku atu mo tera tau kia takoto nga moni kaua hei whakarua ina tenei korero.

M. Te Atahikoia: E pai katoa ana ki aunga korero e rua, mehemea he ora ke to te Tai Hauauru, e pai tonu ana, ko te mea pai, ko te whakahua a te kawanatanga i tona moni e hiahia ana hei whakamahinga mana i naianei.

Timoti Whiua: Kaore e taea te korero atu i naianei engari hei te 2 p.m. ka whakapuakina te nui o nga moni e hiahia ana hei whakahaere i nga mahi.

Porokoru: Kua kotahi katoa oku iwi, a ko Ngapuhi kua 52 tau e mahi ana i tenei tikanga, na te aha i taea ai e ratou te mahi? Na te moni ano ra, na reira ano hoki i tae mai ai ki konei kia kaha tatou. E tika an ano hoki kia awanga wanga tatou me te £1 i te mea kaore tatou e mohio awhea ra mutu mai ai tenei whiu ia tatou, ma te m ni nei ka kitea ai e tatou te hua o a tatou tinana.

E rua tonu nga ture i haeretia i ahau i te takiwa i haere ai ahau ki te haina haere, kote Ture Atua me te ture tangata I kohia e taku iwi te moni e £20 hei hapai haere i te kirihipi, I k i atu ano ahau kaua ratou hei kohi mai.

Mo tenei kupu kia tautokotia nga mea e mau haere ana i nga kirihipi e nga iwi nei, e tautoko ana ahau, ko te moni a te whiti ka £50,000. na runga i te kotahitanga o tona iwi i puta ai taua moni. I korero atu ano ahau ki te taha Hauhau o tooku iwi kia hoki mai ki te kotahitanga, ara ki te whakapono kia kite ai o ratou kanohi, enei mahi katoa ma te moni anake ka tutuki ai.

Mangakahia: He menemana tenei, konga moni hei takoto ki te aroaro o te kawanatanga i naianei kia £200. Ka kore e oti nga mahi i tenei moni, ma ta tatou pepa ano e panui atu kinga iwi. Mo ta Ngapuhi motini, kaore e tika kia haere atu tatou ki tena i te mea he motini whakatuputupu moni tena, engari kia takoto nga moni ki te aroaro o te kawanatanga, a mo reira ka tika kia mahia he tikanga e tupu haere ai nga moni.

W. Te Pirihi: Mo te kupu a mangakahia, e tika ana ahau kia hoatu i taku motini i te mea he mea tono mai ahau na toku iwi, mo taku motini, aha koa he aha te moni e tonoa ana, ka homai tonu.

H. Puketapu: E mea atu ana ahau ko tenei pire (Tai-Hauauru) me ata waiho mai mo tooku takiwa. He iwi mate tooku kaati me ata waihe mai tenei pire mo reira.

H. Tomoana: E tautoko ana ahau i te kupu a te mema o Poneke nei.

Pika: Kua motinitia e mangakahia kia whaka takotoria kia £200 ki te aroaro o te kawanatanga.

Ka nukuhia te whare mo te 10 a.m.

PARAIRE, 5TH, 1893. 10 A.M.

Pika Konga moni kua kohia i naianei mo te tono a te kawanatanga kua tae ki te £13. Me tuku mai nga motini i naianei.

H. Ropiha: Me aroha mai te whare ki taku motini kia korerotia a Wairarapa i tenei ra, ki te kore e hohoro kua whati katoa a Wairarapa apopo.

H. Te Awe Awe: E tautoko ana ahnu Mangakahia E tautoko ana.

Pika: E whakaae ana ahau kia korerotia te mea mo Wairarapa engari hei muri i tenei e korerotia nei (Tai-Hauauru pire), kua kitea e ahau te ara pai monga pire a te Tai Hauauru me ta Ngapuhi. Me kaha katoa tatou ki te mahi i te motini mo Wairarapa moana, no te mea ki te hinga tenei, kua hinga katoa nga mahi a te Maori, ara nga paru moana.

Konga mea e pai ana kia korero tonutia i naianei me ki mai ae (Paahitia ana).

R. Aeraphama: Me panui mai te motini kia marama ai te mahi.

Mangakahia: E tautoko ana ahau kiapanuitia mai i mua o te korerotanga.

Pika: Ko te motini na H. Ropiha, kia korerotia a Wairarapa i tenei ra ano, i te mea kua tata te tu o te Hupirimī Kooti.

Mangakahia: Me tono atu nga tangata o Wairarapa kia haere mai ki te korero mo taua keehi, tera pea kei a ratou nga kupu whakamarama.

Te Wake: E tautoko ana ahau.

Pika: Kua paahitia kia tukua mai tetahi tangata ki te whakamarnma i te kakari mo Waiararapa moana.

Tikina ana Piripi te Maari ki te korero mo taua keehi (Piripi Te Maari).

E tika ana te motini, kua tae mai te reta a te Roia (Manteath) he patai mai i te kupu a te Pare mata Maori e huihui nei. Ko taua moana kua whakawatia i mua. I te tau 1854, 1855 ranei ka hokona etahi o nga whenua i te taha o taua moana.

1876 ka hokona ngarotia taua moana ki te pakeha e tahi ano o nga Maori, ko te utu £800. No te rongonga o etahi o nga Rangatira o Wairarapa ka katia taua koko, no rera ka tupu tenei raruraru, ka keremetia, riro ana i nga Maori. Hangaia ana tetahi tikanga e nga pakeha, i te mea kua hinga ratou, kia wahia te moana kia puta te wai ki waho, i te mea e ngaro ana o ratou whenua i te wai. I te hanganga o tetahi ture monga moana o tera motu e te kawanatanga o te Miterehana ka pa mai ano ki Wairarapa moana a ruihi tonu atu nga pakeha. O reira mai he tohe tonu te mahi a te (River Board) kia mahia taua moana. kaore e whakaaetia, ka tohe ratou kia whakawatia, kiia atu ana e te Roia kia riro ma ratou e whakawa, katahi ka tukua e ia kia wahia te moana. Kaore i kaha te River Board, kua rua nga whakawatanga i riro katoa i nga Maori. Heoi anake te mana o te poari ko te whaka hau a te kawanatanga kia wahia.

Kua puta te kupu a te Roia kaua e tukua te wahi i te mea kaore i hamenetia e te poari Tunuiarangi.

Kua tau i te kooti ko te hopuatanga o te moana e riro i nga Maori, ko ta nga Maori kupu ko te awapuni te rohe o te moana. I te awapuni e ngaro ana he mano eka. Ko ta te kooti rohe ko te Hopua, ko ta te Maori awapuni me te hopuatanga he kai ano a ratou kei reira. Te kupu a te Roia, kia piri tahi te mema Maori ratou konga mema pakeha e hapai ana i taua moana I mahi tonu taua roia kia tu he komihana hei tirotiro i taua moana, Whakaturia ana tetahi pakeha, he upoko mo nga komihana ko tona ingoa he Roeara I tae mai ia ki Wairarapa, ka tirohia e ratou ko tona komihana, a ka kitea ko tetahi kekorutanga o te moana kua uru i roto i te hoku o mua, engari e 4000 eka kaore rawa he tiiti o te hokonga i tau ki runga ko taua wahi e ngaro ana i te awapuni. Oti rawa tona Ripoata, katahi ka tukua ki te kawanatanga, a kaore tahi he kupu a te kawanatanga mo tana Ripoata.

Ko te mahara a taua kawanatanga, he mea kia ware ware ai nga maori, katahi ka homai tetahi tikanga rereke.

Ko te take i tuhi mai ai te Roia nei he rongo nona kei te Tiriti tatou o Waitangi e haere ana. E tono mai ana ano ia kia whakaatu atu tenei Hui i tona mahara.

E mea ana ahau kaua e tukua a pitihanatia, engari te tuku atu i tetahi kupu mihi kia ia, kaore ano ia kia whakaatu mai i tona ara.

Marumaru: Konga kupu tonu a Heke nei hei tukunga atu ma tatau ki te Roia nei, ki te puta tatou i tenei keehi, kua puta katoa atu i etahi atu keehi paru moana.

Mangakahia: Koia tene: tetahi o nga tino upoko o ta tatou mahi, kei roto hoki i te ture. He kimi kupu whakakaha i te mahi ma tatau i naianei a he whakaatu hoki i nga ritenga Maori, a he tuku mihi atu hoki kia ia, me penei atu he kupu ma tatou "me kaha rawa koe ki te whakahaere i tenei keehi, i raro i te mana o te Tiriti o Waitangi." E mohio ana ia kinga ture katoa.

Poata Uramo: Ko taku mahara e tika ana kia karia te moana, kia tae mai te wai ki te kopuatanga.

Tunuiarangi: Ki te komihana ko te tahuna no te Maori. I te awapuai, ka korapa haere te kia Kinga awa o uta. Hei reira ka patua, tona tini ka puta te whakatauki a nga tipuna "Te au ahi toroa." I te hokonga a nga Maori i te

whenua, ka mahara ano ratou ki a ratou ka, puta ta ratou kupu, ko te rohe ko te awapuni, i runga ano i to ratou tupato ki te oha a o ratou tupuna. Ko te whaka aro o nga tupuna. he mea atu homai taua mea na te atua ano i homai,. a ma te atua ano te tikanga ki te wahi.

Pika: Konga mea e whakaae ana nie ki mai "ae" [paahitia] ana kia tukua kia tukua he kupu mihi ki te Roia.

Ru Unga Ariki. WENEREI, MEI 17, 1893.

Tiamana: Ko te Pire kua tae mai kai te whare Ari ei, na Taiaroa anake, i naianei kua tae mai ano tetahi Pire na Wipere Tame kati ka tukua atu e au ki te aro aro o nga mema Honore.

H. M. Tawhai te Tiamana: Me waiho te Pire a Wipere me tuku mai ko ta Taiaroa hei korero ko ta Wipere e waiho paahitia ana ete whare mo muri ta Wipere.

Tiamana: Ko te Pire a Taiaroa I tukua mai i tera whare, kua patua nga Rarangi e rua kua whakaurua, nga mea i patua ki etahi o nga Rarangi o Ta Heke, kua kotahi aua Pire inaia nei, i runga i tona ahua e takoto nei.

Takarangi: Taku to atu e te Tiamana me korero au i aku mahara mo te Pire a Taiaroa.

Tiamana: E tika ana te korero ate Honore Mema o Whanganui engari taku hiahia ko taku patai ite tuatahi ka tukua at e au kite whare e penei ana metu mai tetahi mema Honore me ki mai me korero nui tonu e pai ana me Rarangi ranei e pai ana.

H. M. Tawhai: Taku tu ake e te Tiamana me korero Rarangi kia pai ai kia marama ai te mahi me te paahi i aua take.

Taka Rangi, M. K. Tiamana: Taku hiahia me tuku mai ko te Rarangi Kawana hei korero mate whare.

H. Hinaki: Taku hiahia kua oti ko te Rarangi hei korero ko te tautahi kia oti me korero to muri iho.

H. Tupaea: Taku tu ake ete Tiamana e tautoko ana au i te korero a Taka Rarangi me tuku mai ko te Rarangi Kawana, e korero mai.

Te Teira Tiakitai: E whakarite ana ahau I toku oati taku kupu ka unu ahau i ta Heke ki waho o ta Taiaroa no te mea he roa te haere ota Heke ko Ta Taiaroa he poto te haere ko taku e unu ana i ta Heke.

Peni Tipuna: Ko taku kupu e penei ana kaore ahau e marama ana no te mea na raua nga taonga no te rironga mai ia tatou na tatau koia hoki ko taku kupu kaore au e rereke i te paahi tanga a nga mema ote ra whare no te mea kaore tatou i pera te matau he nui te matau onga mema otera whare.

H. Mohi Tawhai: Ko taku motini me waiho ta Hone Heke me tuku ko ta Taiaroa.

Eramiha Paikea: E tau toko ana ahau.

Parati Paurini: Kua tiro tiro iho ahau mo ta matau hui nga katoa tanga i ta Hone Heke me [*unclear: te*] Taiaroa na kua titiro iho ki tenei kua takoto tenei motini.

Wepiha Wainohu: E whakatika ake ana ahau ki te korero a Henare no te mea ko aua pire e rua me korero aua pire ki waho.

Eparaima Kapa: E tautoko ana ahau i te motini a Hone mohi.

Ko Parati Paurini: E patai ana ahau me wehe rane te pire a Heke me ta Taiaroa e patai na ahau ki waenga nui ote motini me te Tiamana.

H. M. Tawhai: E wehe ana ahau i nga kupu o ta Hone Heke no te mea i tau tohe tohe te haere o aua pire e ki ana te tahi ko ta Taiaroa ki mua 1 e ki ana ana te tahi ko ta Heke ki mua.

Ka tu nga mema ote whare etahi ka ki me hui te korero onga pire e rua ka mea etahi onga mema ote whare e ki ana me wehe enei pire e rua.

Tiamana: Ka tukua e au te patai ki te whare ko nga tangata e ki ana me wehe te korero tanga me ki ae ko nga tangata e ki ana kia huia me noo ko nga mea e ae ana me ae riro ana ite ae heoi tukua ana te whare kia korero i te pire a Tataroa.

MEI 18, 1893.

10 P.M.

Tiamana: Ka tuhera te whare i runga ite whakamarama ki nga honore m ma.

Kaoti tukua ana ki te whare.

M.K. Rangihiwini: Tika tonu te mohiotanga o nga mema honore ote whare Ariki e tika ana te titiro ki te kupu o te pire a Taiaroa he Huinga whakamana kotahitanga Maori kaore i penei Maori onga motu erua nei Engari ko tenei hanga ko te pire E kore e whakaaetia mai Engari taku me ata inoi marire i runga te Rangimairire ka haina ai nga [*unclear: otu*] e rua nei katahi-au ka marama no te mea he nui te [*unclear: irthnga*] i era tau ki [*unclear: Waiomatatini*] ki Omahu ki [*unclear: ntiki*] te hoatu tanga ki Poneke ukume ke ana he iwi i tana i ana ka tahi ahau ka ki atu tena [*unclear: ukua*], te tukunga atu kihai oki i tirohia mai kore noa iho ehe mea ka penei me taku e ki ei ka tika heoi.

[unclear: Hapi] Hinaki: Taku kupu ake penei ana ko ta Taiaroa ko ta eke me waiho otira kua waiho ke tera Engari ko ta Taiaroa me [unclear: nahi] e tatau ko taku whakaaro me aku tonu ta Taiaroa ko taku hahara anake tenei.

Patana Karapa: E korero ake [unclear: ia] ahau mo tenei e tau toko ana hau I te kupu a nga mema i tu ke i mua ake ia au nei.

Te Teira Tiakitai: Ka tu ake[unclear: u] mo te kupu e ki nei mo te pire

Taiarca E penei ana taku [unclear: h]ahara me haere te pire a Taiaroa o ta Hone Heke me waiho mo huri.

Piripi te Maari: Taku patai ki [unclear: e] Tiamana ko te pire ranei tenei no nga motu e rua nei.

Tiamana: Ae ko te pire tenei o nga motu Erua, taku patai ki [unclear: e] hinga tenei pire i te whare ka eheatia Tiamana ki te hinga [unclear: enei] pire ka tae atu ki Ingarangi.

Hone Mohi Tawhai: E te iamana e aki aki ana taku kupu ia kaha ki te mahi e nga mema honore hoatu te kaha ki te Tiamana ko te tangata E kotiti ke ana me whakahoki ki te huarahi ote korero me whaka utonu ki reira.

Eparaima Kapa: E whakamarama ana ahau ite ritenga ote pire nei e penei ana kia paahitia no te mea e tata ana te taima E mea ana nga mema ki te hoki koia ahau ka mea ai kia pootitia tenei pire.

Paratene Tamanuiarangi: E motini ana ahau kia noho te Pika ki tona nohoanga ki [unclear: i] paahitia tenei motini.

Ka nuku hia te whkrekre mo te rua.

2 P.M.

Ka noho te whare ka whai kup [unclear: .i] te Tiamana na e nga honore mema ko taku hia hia kia tu mai nga honore mema ki te mihi mo tenei pire me te tangata nana tenei pire E nga mema honore nei taku hiahia kia tukua mai te pika ki tona tuuru otira kai nga mema honore te whakaaro.

H. M. Tawhai: E te Tiamana e whai kupu ake ana ahau mo te tono ate Tiamana E ki nei kia haere ahau ki runga ki te turu noho ai engari kia whaitake otira kai te honore mema e marama ana mana e whakamarama mai te take e noho ai haua ki runga ki te tuuru nei.

Eparaima Kapa: E whakapai ana ahau ki te whakamarama mai ate Tiamana e korero mai nei ki te whare.

Rawiri Kahia: E tu ake ana ahau ki runga he whakapai ake ana ahau ki te pire a Taiaroa ko reira taku tu ake ki runga he tautoko naku mo tenei pire.

Rangi Tahau: K otaku tu ake ki runga he whakai naku kit e pire a Taiaroa he titiro noku kit e haere o te pire a Taiaroa tera ano hoki te tahi wahi e ahu ana ki toku Takiwa kaore ano nga ruri kia rite no ate utu koia taku whakapai mo tenei pire e tautoko ana ahau I taua pire engari ko nga kirihipi me haere tonu te mahi.

Henare Matua: Ko tenei pire e pahi ana ahau i tenei pire kaore aku whakahe mo tenei pire.

Urupene Puhara: Taku tu ake ki runga he whakapai ana ahau mo tenei pire i toku taenga mai ki roto ki tenei whare ka tae kit e korero ate mema o Waipawa nei e tautoko ana ahau i tenei pire n ate korero a te mema o Waipawa E whakamarama nei ia hoi e tautoko ana ahau.

Peni Tipuna: Ko te ingoa Hori Kerei Taiaroa, ite Pire me kore ko tenei te mea i tu ake aiau Tiamana tena me pehea tau, Peni Tipuna me waiho ko te kotahitanga.

Te One Topii Patuki: Ka tu atu au ki ruka ia au e noho puku nei e titiro ake ana kit e ahua taku kupu ka tahi ano au ka marama katika te haere o tenei kotahitanga no reira ka ki penei ake nei ahau mo te pire a Taiaroa he whaka pai noku kia koutou e mahi ana ite pire a Taiaroa heoi nei taku kupu, he whakapai.

Hekere Tari: E tu ake ahau mo te Pire a Taiaroa k otaku kupu he mea iti nei ko te rarangi (6) mo te Ingoa ote Kawana taku kupu kaore he tikanga kia whakakorea te Ingoa ote Kawana engari te ingoa ote kawanatanga he mate tena ko te Kawana ote Koroni ko te ringa tonu ote kuini kai tenei motu e noho ana koia takumea ake E patu ana tenei i te Tiriti o Waitangi.

7 P.M.

Tiamana: Ko te Pire a Taiaroa kai te aroaro onga mema e takoto ana ki taku titiro kua pai katoa te takoto o te Pire a Taiaroa kota. H. Heke: Kai waho Timata mai ite ata tae noa kit e ahiahia nei kotahi tonu te korero koia au I titiro ai e takoto paiana taua Pire kaore hoki au i rongo i tetahi mema e patu ana i tetahi rarangi o taua pire i runga a tae noa ki raro.

M.R. Tamaiwhakakitea: E tu ake ana au mo tenei whakamarama a te Tiamana kot hi taku rarangi i kite ake ko te rarangi 6, kai taua Rarangi e penei ana ko te ingoa o te Kawana ki taku mahara kaore au e kino ki te ingoa ote Kawana no te mea ko te Kawana te mea nui atu engari ehara ite mea ko te Kawana te tangata nui atu mo nga mea katoa.

Hapakuku Moetara: Taku tu ake e nga mema ko te Pire a Taiaroa kai te pai rawa atu ki taku mohio e penei ana au mo taua Pire Kauaka rawa e patua etahi onga rarangi o taua Pire engari me tuku katoa atu taua Pire note

mea ko Taiaroa kai te whare o Runga ko kapa kai te whare o Raro ka mutu aku kupu.

M.K. Taitoko: E te Tiamana kua mutu katoa nga korero o te whare no reira au ka ki atu kit e Pika me te Tiamana kit e mea kai te Tiamana nga korero me heke ki raro o tona tia me tuku atu te Pika ki tona tia.

Tiamana: Kua oti noa atu te Pire a Taiaroa kati naku noa i waiho kia roa ana, te take he mea naku ki ata pai te takoto kia ngawari hoki nga mema Honore o te whare kia pai rawa no reira au i whaka roa ai mo tenei Pire. Ko nga mema H., e whakaae ana me haere mai te Pika ki tona tia me ae (Ae) tia ana ete whare.

Pika: H.M. Tawhai taku kupu, mo te Pire a Taiaroa.

Paratene Tamanuiarangi: E te Pika e tono ana au e te Pika kia koe me Oati Tet: hi mema a Porotene.

Paratene: Kia oti te oati ka Patai ai ite Pire a Taiaroa.

Pika: Ka oatitia a Porotene ka mutu te oati katahi kapataia e te Pika penei.

Ko nga Honore Mema e whakaae ana kit e Pire a Taiaroa ki a paahitia me whakaae (ae).

Ko nga Honore mema e whakakore ana me noo kua riro ite (Ae).

Kua paahi te Pire a Taiaroa kaore he Rarangi i patua kaore he Rarangi i menemana tia tangi an ate paki 10 Meneti e paki ana.

Pika: Ko te Pire a H. Heke, ka whaka takoto ria atu e au ki te whare.

E. K. Te Uutu: E te Pika kia korerotia te Pire a H. Heke.

Pika: Ae me korero.

H. Matua: Taku korero e nga mema Honore kaore kau aku kupa mo te Pire a H. Heke, ko te Pire a H. Heke me waiho mo tera tau ka tuku atu ai ki te whare ka nui te pai.

Teira Tiakitai: E tautoko ana au ite korero a H. Matua ko te Pire a Taiaroa anake e tuku atu ko ta Heke me waiho mo tera tau.

Taitoko: Taku kupu e te Pika me patai mai ki te whare te Pire a H. Heke.

Pika: Konga tangata e whakaae ana me waiho te Pire a H. Heke mo tera tau me whakaae (Ae) ko nga tangata e whakahe ana me whakahe kua riro ite ae oti ana te Pire a H. Heke mo tera tau ka tuku ai.

Wiremu Porotene: He whakamihī atu naku kia koutou ki to koutou matau ki te whaka haere ka tahi ano ahau ka tutika ina hoki kua oati ahau kia ora koutou.

Paremata Maori.

Waipatu, Nepia, Mei 9, 1893.

E hoa e te Maataniho Roia.

Tena koe he whakahau atu tenei na matou ki a koe me tino kaha koe ki te mahi i te raruraru mo Wairarapa moana i roto i te Hupirimī kooti i raro i te mana o te Tiriti o Waitangi me era atu huarahi e marama ana i a koe hei tautoko i te keehi e tika ai te taha ki nga maori.

Koia matou ka tino whakakaha atu nei ka tino tautoko rawa kia whakapaua e koe tou kaha kia puta i a koe te ora ki tou iwi maori.

A ki te puta hoki i a koe he ora mo tou iwi maori i runga i tenei keehi e whakahaerea nei e koe, a tera eputa i tenei kotahitanga he Honore ki a koe.

A tera ano hoki tenei kotahitanga e whakawhiwhi i a koe ki etahi keehi ke atu penei me ta au e whakahaere nei.

E hoa ahakoa he tangata matau koe ki te Ture, e whaimana ana matou i raro i te kotahitanga o nga motu erua nei meera atu motu e tata ana ki enei ki te tohutohu atu i a koe kia kaha to whakahe i te Ture Poari o te tau 1890 no te mea kihai i Panuitia taua Ture ki te iwi maori i mua atu i te mahinga i taua Ture, i naia nei e tino matau ana matou i mahia taua Ture hei timi i te Tiriti o Waitangi a kia haere ano hoki tau mahi i raro i te Tiriti o Waitangi e ki nei kia matou ano te mana o matou whenua, o a matou moana Waitai.

Me a matou roto me a matou motu Ngaherehere, me a matou taonga katoa

- Heoi Tena koe
- H. P. Tunuiarangi
- H. M. Tawhai
- H. Taare Tikao

Pika: E tono atu an ata kawanatanga kia whakaae tia mai kia tu he mema monga iwi kaore i haina ki te kirihipi, penei me Waikato ma nei, i te mea e wahi ana tatou i tenei mahi mo katoa ote motu nei.

Pirimia: Ka whaka takoto ria te Ota Pepa ate kawanata nga ko ia tenei nga mea e hia tia ana kia whakapaua nga moni.

Te ota Pepa Tuarua a Te Kawanatanga.

E whakaaro ana tenei i kawanatanga, kia whakatakotoria atu tenei ota Pepa, kite aroaro o nga mema Honore kua hui mai nei kite Waipatu ite Tau 1893, hei wakamararama ite tino hiahia o tenei kawanatanga e taea ai nga mahi katoa, e whakamana ana e nga Runanga Honore e rua o tenei whare, ara koia tenei.

- E rua nga Pire, kote Pire tono mana, kia taka mai ki te Iwi Maori te mana kawanatanga, hanga Ture mo ratou me o ratou whenua.
- Pire arai atu ite hanga Ture ate kawanatanga, me nga komiti pakeha, ratou ko nga Roia, e mea nei kia murua nga whenua Maori kia waiho kote moni anake ki nga tangata whai whenua, e taea ai enei Pire e rua ma, te moni £50.
- E tika ana kia tiakina e nga matauranga nunui e whakaae ana kite tautoko i enei Pire, e taea ai tenei e tatou, mate moni £200.
- E tika ana kia tukua kateatia nga take katoa i whakamanaia e nga Runanga Honore o tenei Hui kia Perehitia, kia takoto Paipera i roto i tetahi pukapuka, kia 1,000 aua pukapuka, e taea ai tenei, mate moni £30.
- E tika ana kia whakaaro nui nga mema Honore o tenei Hui, mo nga waea me nga upoko kuini, mo nga mahi a tenei kawanatanga, mate moni ka taea £25.
- Nga mahi katoa e tika ana mote Tari ote kawanatanga, te utu £25.
- E tika ana kir whakaaronui tia e nga mema Honore o tenei Hui, kia whakatutukitia te mahi haina o nga Kirihipi ma te moni tenei e taea ai £200.
- Nga tono a nga Iwi mo tenei kawanatanga me nga Rangatira ote komiti whiriwhiri o nga whare e rua, e tae ai tenei mate moni £100.
- He mea tika kia whakaritea he karaka tuturu, mo tenei kawanatanga, te utu £52.
- Me whakaatu mai, e nga mema o nga takiwa Pooti o nga motu e rua ki tenei kawanatanga, nga Poutapeta e tika ai nga reta, me nga waea kia ratou.
- He whakaaro ana te kawatanga, mehemea kaore ano i oti i te kawanatanga o Mangakahia, etahi Hiri, kia rua mote whare Ariki, mote whare o Raro, e tika ana kia whakaotia enei Hiri e tenei Hui, te ahua, me nga tuhituhi o Runga.
- Te Huihuinga o nga moni katoa e taea ai enei mahi te whakaoti £682.

K. Kiwa: E tautoko ana ahau i te ota pepa, heoi te mea e uaua ko te whawhatanga iho ki te pakete.

H. Tomoana: Mo te moni £682 nei mawhea atu i nga korero kua korerotia i mua ake nei, kiia iwi, ano tana moni tana moni, ko taku titiro mo tenei korero ko Wairarapa me Heretaunga nei e uru ki tenei korero ma tenei ara anake ka tere ai te puta o tena moni. Pika: Kua takoto te tono a te kawanatanga kia whakaetia he tunga monga iwi kaore i haina, penei me wharekauri me Waikato tae atu hoki ki Parihaka.

K. Kiwa: E tautoko ana ahau i tenei korero.

H. Tomoana: Kaore ahau e pai, engari me tuku nga pukapuka pooti kia ratou. ka kore ratou e pooti mai e taea hoki e tatou te aha.

Pika: Konga mea e pai ana kia hoatu he nohoanga monga, iwi i waho me ki mai Ae Paahitia ana.

Nukuhia te whare mote 7 p.m.

Pika: Ko te motini a Tamahau hei korero i naianei, ara kia tirohia te wahi i matakai ai nga iwi nei i te kirihipi.

Tamahau: He mea naku mo te matakai o nga iwi nei, ko te Tiriti e rereke ara i te kirihipi. E mea ana te kirihipi ki te kotahitanga o nga whenua, na tenei ka kore ahau e haina me ata titiro te kirihipi a ka hoatu he kupu menemana monga kupu e taikaha ana a me pene ite menemana "Kiia tangata ano tona whenua tona whenua." Ma tenei ka marama te haere mai a te tangata ki te kotahitanga. E hiahia ana ahau, kia whakamanaia nga pukapuka i hainatia e R. Wharerera raua ko H. Moetara, ko te whakaupoko onga kirihipi kaore i mahia atu i konei, a ki te kore e menemanatia kaore rawa ahau e pai kia haere atu te kawanatanga ki Poneke, ko tetahi mea kaore i pai ki au. ko te ingoa o nga Roia i roto i te pukapuka whero o tera tau.

H. Tomoana: He whakamihi tonu ake kinga korero a Tamahau. He moumou noa ta tatou korero i tenei korero, ko tona whakaaro e mea ana ia kia tu tonu te kooti whakawa whenua maori.

Mange Hori: Mehemea he mate i te kirihipi me haere i te ara ora, a me menemana te kupu mate.

Mangakahia: E tautoko ana kia korerotia te upoko ite kirihipi, otira me ata korero mai ite. tautahi ka korero ai tatou.

Pika: Ka panuitia atu te upoko o te kirihipi kia rongo koutou.

Tamahau: Ko tetahi o nga mea kaore i pai ki ahau kote rironga o te mahi ture monga whenua ite kawanatanga.

H. Mangakahia: Ko tenei whakaupoko na nga mema katoa i mahue iho i waho, He nui nga mahinga, mo te

mataku i te kawanatanga, he aha i matakutia ai, ko ta tatou mahara he maha i tetahi ture e man mai ai o tatou whenua kia tatou, kaati ko te kawanatanga i roti i te kirihihi. he *tiaki* noai o tatou whenua ka taea noatia e te pakeha te haere mai a te mahi i tana mahi i hiahia ai ki te mahi, mehemea ki te kore e tiakina e te kawanatanga.

E kore e taea e te kawanatanga te mahi i tana mahi ki te kore koutou e pai, mote kupu mana i roto i te kirihihi e mea ana, mo te tangata tae atu kite whenua, kaati ena. Mo te kupu monga Roia i roto i te pukapuka whero.

Konga Maori ano kei te ki, kanuito ratou mate i nga ture ote Paremata ote koroni, kaore nga pakeha e ki mai Ae, koia i mau ai te ingoa o enei, tangata ki roto i aua pukapuka, ara koia ena nga ingoa o nga Roia e mea ana kanui te mate o nga maori i runga i te kooti whenua Maori, kua marama mai koutou i naianei kei te pai katoa nga kupu o te kirihihi, a kia marama hoki ta koutou mahi mai i o koutou mahara mo tenei take.

N. Haari: Ko enei ano aku kupu i hopu ai, konga mea i kitea nei e te mema o Wairarapa. E tautoko ana ahau kia korero tenei motini, kaore tahi he mana o tenei kirihihi i te mea kaore i puta atu i roto i tenei whare, ara o nga mema, no muri ke, kaore tahi e he ana te haina tuatahi. Me tu mai a H. Mangakahia ki te whakaatu mai i te kore mana o te haina tuatahi.

H. Mangahakia: Mo te haina tutahi, kotahi ano tangata na ana i haina etahi noa atu, no runga i tenei tikanga ka kitea kua kore e tika. a ko enei pukapuka kaore e mana i runga i tikanga nunui.

N Haari: Kaore ahau e marama ma tenei e kore mana ai.

Pika: Kua hinga a korua korero i tenei na, a te mea kotahi i haina noa atu etahi.

Toroawhititi: Na enei kupu oku iwi i kore ai e kaina.

H. Paea: Patai, hei aha i hainatia ai te kirihihi?

Pika: He mana nui no onei.

H. Paea: E takoto ke ana te Mana me te kirihihi, ko te Tiriti kei te mea, kiia tangata ano tona whenua, tona whenua Te hokonga atu kua pa te mamae kinga mea no ratou nga whenua.

Pika: Kei te haere tahi te mana me te kirihihi.

H. Makoare: I pakaru toku iwi i runga i te kirihihi ara i enei kupu kua korerotia ake nei.

Pika: Kua nuku te whare mo te 10 a.m. apopo.

HATAREI. 6TH, 1893. 10 A.M.

Pika: Konga moni kei te aroaro ote whare i naianei kua tae kite £24 7s 6d.

Kua tae mai te reta a te Pirimia Tamahau, R. Aperahama, he mea mai kia nukuhia te whare i te mea kei te raruraru ratou.

Tunuiarangi: E tautoko ana i te mea i haere tonu atu ratou ki Hehitangi i te po nei, a tera pea kua maru o ratou tinana i te haere tanga i raro i te po nei i runga i te kore waka mo ratou.

H. Ropihia: E tautoko ana ahau i te motini.

H. Ta. Wake: E tautoko ana ahau i te motini.

Pika: Ka nukuhia te whare mo te Mane 10th, 10 a.m.

MANE 10TH, 1893. 10 A.M.

Pika: Kua tae ki te £26 7s 6d nga moni kohi, kua tae mai te reta a Te H. Tukino he whakaatu mai e hoki ana ia ko ona tamariki kei te mate kei Taupo, ko te ota pepa tuarua a te kawanatanga hei mahinga i naianei.

Mangakakia: E motini atu ana kia whakatakotoria te pire a Heke me ta Taiaroa.

Pirimia: Me neke te korero me te ota pepa tuarua mo apopo kia whai taima ai koutou ki te titiro.

Pene Taui: He motini kia, tukua mai te pire a Heke kia korero tia.

Pika: Mehemea kei konei kua korero tia.

R. Whareranu: Kei te kawanatanga tonu, kaore he hiahia kia homai i naianei, kei ti taritaria haeretia kia tata te mutu o te Paremata ka homai ai, ko te mana kei te ota pepa a te kawanatanga.

H. Ta Wake: E mea ana ahau kia mo tuhake te pire, kaua e takoto i roto i te ota pepa. Me homai kia mahia.

H. Paea: Me tono a Heke kia hui raua kote kawanatanga ki te tirotiro ano i taua pire.

H. Mangakahia: E tino tautoko ana ahau kia takoto taua pire i naianei kia mahia, me tupato i muri mai, me rite katou o tatou mahara ki te tono kia homai.

H. Tomoana: Me tuku te ota pepa kia paahitia.

Marumaru: E tika ana te tupoto o te Kawana tanga, ko te mana anake e tono nei ka kore e homai katahi ka panui kinga motu nei.

Pirimia: E pai ana te korero a H. Tomoana E pai ana hoki te motini a Mangakahia me ta Pene Taui. heoi ano te mea e whaia atu ana ko te kupu paahitanga kia mahia taua pire, kua tono te kawanatanga kia uru taua pire i roto i ta Taiaroa, kaati kaore ano kia tae mai, na rira ka tono te kawanatanga.

N. Haari: Ko ta tatou rakau tenei me mahi i te tuatahi kaore he matakutanga.

H. Tomoana Kia paahitia rawatia hei pire tenei ota pepa ka tika kia kore tatou.

Pika: Ki au ko te mea kotahi kia oti i te tuatahi ka mahi ai i to muri, otira i runga i to koutou mahara kia korerotia, ka hoatu kia koutou te whakaaro, konga, mea e pai ana kia mahia te pire a Heke, a kia homai hoki ki konei me ki mai Ae (paahitia ana) konga mea e pai ana kia korerotia te ota pepa tuarua me ki mai Ae (paahitia ana) ko te motini a Tamahau mo te kirihipi i naianei.

A. Kume: E rua nga take ote motini a Tamahau, (1) ko te mana tangata (2) me te mana whenua, a ko tona mea me unu ki waho, wahi iti kua riro atu ahau i tona motini.

Mote take tuatahi – Inga tau maha kua pahure ake nei, ia tangata ano te mana o tona whenua o tona whenua, menga hapu, kia ratou ano te mana o tona whenua karati kaore e taea e tatou te pewhea nga whenua karati o tena iwi o tena iwi, no te mea kei a ratou ano te, mana, no reira ka meatia kia riro mai te "mana tiaki" i te kawanatanga a na reira ano hoki i kaha ai te Pare mata ote Koroni ki te hanga ture mo ana whenua, I naianei ka penei ahau, ka hoatu taku tinaua me taku whenua ki raro i te kirihipi kaore e pai ko te tuana ki roto i ko te whenua, he pai ko ahau e riro ki te herehere ko te whenua ka mahue iho kinga tamariki, ka inoi atu ahau kia mau tonu tenei kupu ki roto i te kirihipi.

Mo te take tuarua "mana tiaki," me pewhea iti? ki taku mahara me tiaki. Koia ano tenei ko te kawanatanga i roto i te Tiriti a Waitangi ra a e kiia ra e te 71 ote tau 1852, kia whai mana tatou ki te whakatu kawanatanga mo tatou.

Me tuturu tonu tenei rarangi ki ahau, mo te kupu "Era atu mea" e pai tonu ana. mehemea ka kitea e te kawanatanga te ahi whenua kia whakapaitia, ka taea tonutia e ia te whakapai, engari kei a ia ano te moni, ka pai te whenua, ka whakamahia e ia te whenua a kia hoki mai rano ona moni i pau ki te whakapai ka mutu te haere o te moni i a ia kau pua mai he ora mo tatou katoa i roto i enei kupu, kaore te mataku o nga tangata i te mea na nga kupu nei, e gari he mea no ratou kei uru atu ki roto ka katia ratou i runga i a ratou whakaaro huhua.

R. Aperahama: E rua nga ahuatanga ote kotuhitanga ko te tinaua me te whenua.

H. Paea: I mua e ora ana te mana o te Rangatira, i naianei kua hinga i te matauranga, Heoi anake te mea, hei tononga atu ma tatou ko te "mana" anake, kaore etahi atu mea.

Paraone: He aha te pai ko te tangata ki roto i te whare ko nga paraikete ki waho, I runga ahau i Matakoropere i taku haina tanga kaati ka uru katoa mana ki aoto.

Reweti: E tautoko aua ahau i ta Tamahau.

W. Ngawhau: He pai ke ki ahau kia uru mai nga kupu menemana ki rote, kaore tatou e mate, engari konga iwi i mataku ka uru mai.

Porokoru: Mehemea he mahi iti te haina haere, ka whakaae ahau kia hoatu enei kupu, a i te mea he taumaha na reira ahau ka mea kia unuhia nga kupua te mema o Wairarapa nei.

Mangahahia: Mo ta Reha Aperahama, He kupu tenei kua mohio katoa noa iwi nei. He mea kia kotahi i te tuatahi ka whakatu ai te kawanatanga, kia mohio ai te tangata e pangia ana e te mate ki te mea hei tuhinga atu mana, ko te Tiriti e mea ana kiia tangata te mana te tona whenua i tona whenua, ko te 71 e mea ana ka mana tatou ki te hanga kawanatanga mo tatou ki te kore e paingia enei kupu, he mea pai kia mutu tenei mahi me kore rawa atu.

He mahi hou tenei kia tatou, a na tena, mea i tu ai nga kawanatanga o era atu motu.

Na te ture i kaha ahau ki te tu atu i mua i o koutou aroaro, ka haere tatou i runga i tenei tikanga ka puta ta tatou mahi, ka kore e kore e tae ki te mutanga kua whakaaturia e 28 nga pukapuka kai te ngaro e pa ana ki te taha maori, ko etahi kua kitea ko etahi kaore ano.

H. Ta Wake: Ko te upoko o te haina tuatahi taku, kaore ano kia tae mai te kirihipi ki tooku takiwa, i te rongo noa ka purutia nga whenua ma te kawanatanga e tiaki kua matakei noa mai nga tangata.

N. Patuawa: E tautoko ana ahau i ta A. Kume konga mea e mataku kei katia o ratou whakaaro, kaore ahau e mataku i tenei kawanatanga, kaore tahi ona moni hei hoko i o tatou whenua.

W. Kaitaia: Me homai kia 2 haora moku, kaore rawa a te Aarawa e pai kia haina ratou ki tenei kirihipi, te kupu a taku iwi tae atu ki te Aupouri, kia kaua e haina ki te kirihipi, ka rite i tenei hui kia kore te kirihipi, ka tango ahau i te haina a Raniera Wharerau.

Pika: Ka nukukia te whare mo te 2 p.m.

MANEI, 8TH MEI.

2 P.M.

Pika: Kua puare te whare, kia tu te kawanatanga kite korero i tenei korero.

J. Taiaroa: I tu ake ahau kite whakaatu kia koutou i mahue tetahi korero i roto ite Pire a Heke, i te motini a Taiaroa, E mea atu ana ahau ma wai e haina te karati.

Pirimia: E rua tonu nga tino kupu e mahia nei, kote upoko tuatahi mete upoko mutunga, heoi aha koa pewheo te roa o nga korero ko enei ano nga mutunga o nga korero, e mea atu ana te kawanatanga kia tikarohia, he mema i nga mema o nga whare e rua nei hei mahi ite upoko o nga kirihipi, ko te kawanatanga ano tetahi, ko ta ratou e whakaae ai me whakatuturu, e nga whare ko nga ingoa enei, Meiha Keepa, mohi Tawhai.

Mangakahia: E Inoi atu ana au kia tuhia mai e Taiaroa taua kupu i korero mai ra ia, e whakaae ana ahau kite komiti i mahia mai e te Pirimia.

Tamahau: Ki taku mohio mote takiwa e whakaaetia mai ai, katahi ka tika kia tuhia mai nga korero, a J. Taiaroa, e mea ana ahau kia ata waiho ia tatou tenei korero mote kirihipi kia tu mai ai ano etahi o nga mema. He mea tika mo apopo hoatu ai kite komiti, kotahi ano te mea e rongo nei ahau ko te kawanatanga anake. Kaore ano kia tae kite mana, he pai kia roa tatou e korero ana i tenei mea i te mea kotahi ano tatou ka hui kite wahi kotahi korero ai.

H. Tomoana: Mote kupu mahue, e mea atu ana ahau kia ata waiho kia mahia te Pire kia Paahitia te Pire ka whakauru ai.

Pika: Kota Taiaroa e whakahaere i naianei, kaore e pai kia tuhia te mea kei te maram tonu.

Te Aweawe: Kote maori tonu hei whakamana i nga karaati, kote kiangi ta u, Tera, pea e whakaturia e tatou tetahi tangata nui hei whakamana.

Mangakahia: Kei ta Heke kia tu mana motuhake, mehemea e per kaore e pa kia kuhua atu ano me kaporeihana ka tika.

J. Taiaroa: Kua tukua mai ahau ete tangata nan te Pire, ko tona mahara kaore e oti ta tatou mahi ite take motuhake, heoi an te mea e whakaaetia ai me haere kite Kawana ki tona kaunihera.

Pika: Kia ata haere ta koutou korero i tenei mea, ma te ata korero ka oti ai ta tatou mahi.

Mangakahia: Kote take i penei ai taku korero, he putanga note kupu a te tangata nana tenei korero i mea ia kia kaua e tu he pakeha hei mahi i ta tatou mahi.

Pirimia: Ite mea kua noho ne tatou i raro ite mana, ote Kuin kaati nga whakawa katoa, e mahia ana e tatou mate kawanatanga, e haina, kaore e riro i etahi atu.

H. Paea: E ahua pouri ana ahau mo tenei korero, heoi an taku mohio ai ko te take motuhake hei tononga, e tautoke ana ahau i ta Te Aweawe.

Kawatupu: E tupato ana ah ko taku ko nga mahi ma tatou ano.

R. Huru. E tautoko ana ahau ite mana motuhake aha koa kore e kitea e tatou ha hoa mo tatou naianei, taihoa ka kitea.

Pika: Te Patai a Heke kot whea kaporeihana e pirangihi ana e tatou, kote kaporeihan kaore e takahi ana ite kawanatanga kaere, kaati kaore o pai tatou kia takatu i nga Ture ote Tiriti, kite tohe tatou ite mana motuhake ka takahi tatou ite Kuini.

Tamahau: I tu ano a Heke, i kii ia ka taea ano e tatou te tono ite take motuhake, i naianei he kupu hou tenei kupu ki au, he mea tika kia tonoa atu ia kia haere mai ano kite korero i tenei tikanga ka waiho tenei hei kino i toku ngakau I kii ia mate riro mai ote mana ka whai mahi ai tatou.

H. K. Taiaroa: E tono ana tatou i tenei mana kia wai, Kuini, ko wai te mangai ote Kuini i naianei, kawana, kote Pire a Heke kaore e tu, heoi ano te mea mana e patu kote Patai nei, ma wai e haina nga maori, kua mutu te mana ote Kuini, kaati kaore e whakaaetia mai, e kii ana a Heke kaore ano i mate te rarangi 2. Ko Heke kaore ano i haina kite kirihipi, engari au. kaati ko au kei te mahi au i te mea e puta ai te ora mo tatou, e hara ite mea i ata waiho taua kupu ki waho, engari i mahue, kaore matou i pai kia homai ki roto i mua i to koutou mohiotanga, ko taku whakaaro me pai mai koutou ki tenei kupu.

Mangakahia: Ko tenei mahi e haere ana i runga ite Tiriti, mehemea e pena ana ka pai rawa atu ahu kia tu ko tera.

Pika: Me karanga a Heke kite korero i tenei tikanga, Paahitia ana, E patai, ka taea ranei e koe te ki mai te tangata tika hei haina i nga mahi.

H. Heke: E mohio ana koutou ki aku kupu, ite ata i nanahi ka taea mai ahau e J. Taiaroa ki tona Tari, kia whiriwhiria nga Pire, I runga i teua ka mohio au kua tae ki taku patai mote mana I patai mai ki au ko wai hei paahi i nga mahi, kii atu ana ahau mate Runanga, I hoatu e au kia kite ia i nga kupu o nga pukapuka i kite ahau, kaati i muri iho ka patai mai ia ko wai hei haina i nga mea e paahitia ana e tenei whare, ki mai ana ia mate Kawana, ki atu ana aha me kawe mai ki te aroare. o te Nui ma ratou e titiro.

Paraone: E tautoko ana ahau ma tatou ake e haina a tatou korero.

N. Haari: E pouri ana ahau ki enei korero he moumou taima noaiho e whakapororarutia ana tatou, i runga ite kupu e kiia nei na Heke, e hara i aia, kaore au e whakaae kia meatia tenei hei Pire, waiho ma ratou tenei e korero.

Pika: Mo enei Pire kaore e taea te whahakore te haina.

H. K. Taiaroa: Heoi taku e mea ana kia penei tatou ite pakeha, ara kia kaha tatou kite mahi Ture mo tatou, e mea atu ana ahau kaore e tu ta Heke, kaati e mea atu ana ahau ko taku motini me unu mai ki waho, ko ta Heke e

hoatu ki roto, kote mea e tika ana i runga i ta koutou kite.

Mangakahia: Mehemea e taea ana te kii mai kei roto ite Tiriti, i hea ranei e kiia ana mate kawana ano e haina, katahi ano au ka marama, mote inoi atu ate mema nei mo tona Pire, kia ata waiho marika mo muri ake nei taihoa rawa e tango atu ki waho.

Heremria Ta Wake: Kua [unclear: mohioitia] kua pakaru te Tiriti o Waitangi a kua mohoitia ano i pakaru ano ia ratou, kaati e kiia nei kia tu ano he Tumuaki pakeha mo tatou, he mea tena e nui rawa ana te korerotia. E tino wehi ana ahau ite korero a Taiaroa, ite mea kua kaumatua tia ia kite Paremata, E pai ana ahau kia unukia tona motini mo tera tau, kaati me whakamatau ake ko ta Heke i naianei.

E Wano: E marama aua tona korero e korero nei ite mea kei raro tatou ite ma a ote Kuini. I kiia ite tuatahi ko te weti iti te hoatu ite tuatahi mo muri te mea rahi, kua inoi ta ou i runga ite mea kua kite tatou e mate ana tatou ite mahi Ture ate kawanatanga He tika kia ahu ano tatou kite kawana, ka kore katahi ka kau, kia ahei ai kite ki atu kite kuini, kaore i haina, E tautoko ana ahau kia uru tona kupu ki roto ite Pire a Heke.

H. Tomoaaa: E tautoko ana ahau kia unuhia te Motini a Taiaroa, me tuku ko ta Heke. kite uru mai ano, ka pa tenei hei raruraru i waenwanui ia tatou ka pakaru tatou i tenei mea, me nuku atu mo tera tau.

H. Ropihia: Me ata whiriwhiri enei korero.

H. Puketapu: Kaore ahau e pai kia unuhia te Pire a Taiaaroa, ite mea tera pea he ora mo tatou kei roto, Engari e patai ana ahau, ko tewhea mana kei te tonoa e taua Pire.

H. K. Taiaroa: Konga mana katoa. heoi ano te mea e rereke ana kote Tangata mana e haina te karati.

J. Taiaroa: Mo te kupu e kii nei naku i whakaporotiti, e mea atu ana ahau kia unuhia e taumaha ana.

Puketapu: Mehemea e tau ana te taumaha ki runga ite Minita, nei, e pai ana ahau kia tangohia ki waho.

Pika: Ka nekehia te whare mote 7 p.m

7 P.M.

Pika: Kote take i mahia ite awatea nei hei mahi i naianei, me pai te mahi a nga mema. me ata whakahaere e koutou te patai a Taiaroa, kia tika te haere ote korero, ka katia nga mea e haere ke ana te korero i waho, kei te whakamatau tatou kia whakamana mai a tatou mahi, kaati me waiho atu ma tera taha e whakakore, e pewheia ranei, kia mohio koutou he roa te wahi i haeretia mai ai e tatou.

H. Ropihia: E whakaae ana ahau kite korero ate Pika. He menemana taku kia ara ano te Pire a Taiaroa, kia tae mai taua motini kia tatou i naianei me ata whakahaere i runga ite marama kaore e pai kia hinga noatu, i runga ite mea o roto i taua motini.

Pika: Ko nga mea e pai ana kia korerotia ano te pire a Taiaroa me kii mae Ae, Paahitia ana.

A. Kume: Ko tatou kia kotahi i raro ite Tiriti o Waitangi, me te 71 tona ritenga he pononga nate Kuini, ko tenei e tu mai ra tona kawanatanga kna paahitia ana e nga whare e rua tona Pire, I penei te kii, ko tenei te Pire hei kawe kite Paremata mote Patai taku kote Kawana hei haina, i Kumi ahau ite he kaore ahau i kite.

H. Tomoana: Mate Kawana e haina nga karati.

Tamahau: Mote Patai kaore ano ahau i mohio awhea ra mahia ai nga whenua nei hei hainatanga mate kawanatanga. He Patai e whia te roa ka riro mai te mana whakawa whenua ia tatou?

Taiaroa: Kia oti rano te homai ite mana kia tatou.

Tamahau: He nui nga mahi ma tatou ina tae kite wa e riro mai ai ia tatou te mana He mea naku he mahue mai no nga mana nunui, ahu rawa atu kite kawanatanga kua tureiti heoi te mahi ma tatou, kote mahi tikanga hei arai atu i nga Ture e toru e kiia nei ka puta i tenei tau, Heoi ano te mea pai, kote tono ite mana kaore i ko ake, ko tera anake e takoto ana i roto i ta Heke, ko ta Taiaroa he Ture mote whenua me era atu mea I pai tonu ahau kite kiunga kia unuhia ta Taiaroa. E mea atu ana ahau kote mea pai kia tatou, koia tera hei pire ma tatou, e tono atu ana ahau kia whakamanaia te motini a Mangakahia kia korero tia enei pire e rua nei apopo, me tu nga kia motini e rua nei kite korore, kote mea e kitea he pai ko tena ma tatou mehemea ka tupono te homaitanga ite mana i roto ite 71, kaore tahi he hoatutanga kite kawanatanga.

Hira Paea: Katahi ano ahau ka mohio ki ta tatou kotahitanga i roto i te 71 kia hoatu ano o tatou whenua mate kawanatanga e haina mai, I patai a Heke ko tewhea mana e hiahiatia ana e koutou i kii ake etahi ko te mana motuhake, kaati i marama katoa ona korero e whakaaro ana ahau kia haera kota Heke.

A. Hume: Kaore e whakahe ana tenei patai ite Pire a Heke ko ta tatou Pire tera.

Taiaroa: I penei ahau i runga i nga korero kua Paahitia te Pire a Heke, na reira i tangohia mai ai e au taku Pire, a i pknei tetahi oku whakaaro. ko ta Heke e penei ana ano me taku na reira i mea ai ahau kia unuhia taku motini. Kote Tiriti e hara ia tatou, mote kupu tono a tatou e kiia nei kia hainatia ete kawanatanga a tatou mahi. ka haina te kawanatanga rite tonu te kaha ote mana ki to te kuini, kote kupu unu nei, he rere oho noaiho ite mea he korero ke, ka mea atu ano ahau ka waiho iho e au ki te aroaro ote whare. ma koutou ano e titiro.

R. Huru: Kia tau tenei korero ka ki atu ai ahau i taku kupu.

T. Whiuia: He mea tono nga motini e rua kia korerotia. kia mahia tahitia raua.

Pika: E mea atu ana ahau kei te kawanatanga taua motini, mate kawanatanga e homai ate Takiwa e puare ai

te mahi.

Pirimia: Mote Wenerei ka homai aua Pire e rua.

Pika: Ka panuitia atu nga korero ote whare Ariki.

Taiaroa: E raruraru ana ahau mo taku korero i puta ia Huia, ko taua korero he mea i mahue etahi. E mea ana ahau kia homai he karaka o Huia hei hopu i nga korero kia puta pai at nga korero, He mea pai kia panuitia nga korero i mua ote tukunga kia perehitia.

Pika: E tika ana nga korero otira kaore ano e taea te hopu, e pai ana kia panuitia nga korero i mua ote tukunga, kua tae mai nga Ripoata o nga mahi o tera whare kote whakaae otenei whare me tuku atu kite komiti, kua whakahokia mai kia mahia ano e tatou.

Tamahau: E mea atu ana ahau kia whakahokia atu ano kia ratou.

Tunuiarangi: E tautoko ana ahau he kupu rawaho pea kua tae atu kia ratou.

Pika: Ka ata waiho enei take ki waho i naianei, kote motini tenei ka Panuitia atu e au kia koutou, he mea atu kia kowhiritia he komiti, hei whiriwhiri i nga kupu o nga upoko ote kirihipi mete hainatanga o mua atu ko nga tangata mo taua komiti ko,

- M. Tawhai
- Keepa
- Tamahau
- Kaitaia
- Tunuiarangi
- Kume
- Wi Pere me
- Mangakahia

Ko nga mea e pai ana kia haere he komiti me karangn mai Ae. Pahitia ana.

TUREI, 10 A.M.

Pika: Kua oti te komiti whiriwhiri mo nga upoko o nga kirihipi, kia mutu te whakatikatika i nga upoko ote kirihipi ka haere ai taua komiti, e mea atu ana ahau kia oti pai ia tatou a tatou mahi.

Tamahau: E mea atu ana ahau kia tere te mahi i tenei motini, kia whakaarotia kia haere etahi o nga tangata o tenei hui kite kauhanganui mate Pika e whakaae mai kia Panuitia ka pai, mo taku motini mote upoko o nga kirihipi, i au e tu nei i roto i tenei whare e mohio ana ahau e kawa ana aku korero ki nga Tangata, e whai mana ana ahau ki taku korero, ite mea he mea pooti mai ahau nate 500, e korero tenei na toku iwi kia tae mai kite whakapuaki ia ratou kupu kia mohio mai koutou, e hora ana ahau i nga mea e mohiotia ana e toku ngakau e tika ana mehemea ko ahau anake kei taku katahi ka ahua kore mai ahau, otira e mea atu ana ahau ko nga kupu whakahe moku i roto i etahi [unclear: o] nga mema me peehi iho ki raro ko nga pukapuka i tonoa kia whakamana e ahau kote upoko ote Haina Tuatahi, ka nui nga mea e haina mehemea koiara nga upoko ko to te tuatahi, to muri kua kore etahi, nate upoko kote kotahitanga anake ote Tangata ite haina tuatahi, i tenei e titiro ana ahau mote 10 tau ko nga kupu e mea nei ahau kia unuhia kote "Mana" mote Tangata mete Whenua, ka kawea kia rehitatia aua kirihipi i tena kua riro ite Roia, ko nga mea e kii ana kia riro tonu aua kupu e kore enei kupu ka kore te mana e riro mai, ko aua kupu e kiia ana hei pupuri i nga whenua, kua hoko kua aha etahi o nga Tangata, i haina kite kirihipi, kaore he aha te mana ote whenua (A. Kume kote whenua ano) ka mahue atu te whenua kote mana ka riro mai ite kawanatanga (He aha tera kupu "meera atu mea" Kume ko nga mana o nga Tangata.) E kore e taea e tatou te mau mai ano i nga whenua kua rehitatia ra ki raro ia tatou, ka noho tonu ranei te kawanatanga nei tae noa mai te kupu whakakore ate kuini (Tangata, Ae) ka hinga tenei kawanatanga ko te whea he ingoa mo tatou (Tangata, kaore e hinga ite mea kei roto ite Tiriti o Waitangi) kaore ranei ranei e tae te kirihipi kia rehitatia (Tangata kaore.) Ka pewhea te kupu e kii nei kia mana ai te haere atu kite kooti, (Mangakahia ka mahia i runga ite tika ara kia rua kai titiro mana ano e tuhi tona ingoa) kaore rawa e kupu kaua e hoko, kaati mehemea kei te pirangi tatou kia haina etahi, me waiho nga kupu ki waho kia ata mahi rawa tatou ko te kupu i oti koia tena.

H. Tomoana: Ka te kau ra e korero [unclear: a:] a Tamahau kia unuhia [unclear: taua] kupu ote kiripihiki waho, he [unclear: rite] tonu ona korero, kaore ano i rereke, kaore e mate nga tangata i taua upoko. kua tae noa atu taku kupu kite kawana kia kaua e haina i te Ture kia tangohia 5,000,000 eka. me whakakore. e mea atu ana ahau kia ata waiho tona korero mo tera tan, kaore au e whakaae kia whakamanaia nga haina tuatahi, ka tirohia he pepa era he kirihipi [unclear: enei] ka rere ke nga whakaaro, tetahi nga mea kua haina ite kirihipi, kua haina ano ki aua pepa, na reira ka tautoko tonu ahau ite upoko.

R. Aperahama: Ka taea e te kawanatanga te mahi i tana e pai ai ki te whenua ite mea kaore he kupu arai.

Mangakahia: I nga mea i paahitia ete Pare mata kei raro iho i tena.

Porokoru: E tautoko tonu ana ahau ite kirihipi katoa.

Pika: Me haere te [*unclear: kon: iti*] hei whiri: whiri i nga upoko o nga kirihipi, kote Ripoata ate komiti mote mahi o Wairarapa kua oti.

Kawatupu: Me hoatu tonu te rarangi ki roto.

Pika: Ko nga mea e whakaae ana me kii mai Ae Paahitia ana.

7 P.M.

Pika: He motini kia ahua tia nga mema na Timoti Whiua mo apopo ka korero, kua tae mai te Pitihana, he kuru i tenei mahi kia mate, no Waitaki, he whakaatu mai kaore nga hapu o reira e uru mai kite kotahitanga, 19 nga tangata na ratou i haina. Ka Panui ia atu te motini a [*unclear: Tamau*] kia tukua he tangata mo tenei Hui kite kauhanganui, ma [*unclear: Tamak*] whakamarama tona motini.

Tan [*unclear: r*]: Ko ta tatou korero kia kotahi [*unclear: ga*] tangata, na reira ka mea au kia tukua atu etahi Tangata kite kauhanganui. I tu a Heke kite whakamarama, i nga pukapuka maha, e pa katoa ana aua kupu kite haere a Tawhiao ki Ingarangi, na reira ahau i mea ai me haere aua tangata Taitoko, Tomoana, Aperahama, Heke, Taiaroa, Kapa, Wi Pere, hei whakaatu atu ma tatou ia tatou mahi kite kauhanganui.

R. Wharerau: Mote ingoa o Heke kia puta mai te mana o tenei tikanga ka tika ai kia haere. I taku taenga kia Tawhiao, ka kiia mai kia hoki matou, kia tae mai te iwi kite kauhanganui ka haina ai, He ara ke tana. Kote Whiti kei roto aia i tenei kia puta ta tatou kotahi, ka tika kia kawea atu kia raua.

Tomoana: Mo toku ingoa, kaore e marama ki te haere ite mauranga atu i nga Pire kaore tahi he mana kaore e kitea iho e ahau te haere, kote Paremata ke te mea hei haeretanga ma tatou, kia mana rano a tatou tikanga, katahi ka tika kia haere atu tatou, kaore rawa au e pai kia haere enei Tangata, ko etahi atu Tangata o waho, ma tenei whare e whakamana ka pai.

R. Aperahama: Kei te Whare tonu te Tikanga moku kia haere kia kore ranei, He whakaaro pai tenei, kote mea e tino mahia ana e tenei whare, kote kotahitanga, ko tenei ano e tirohia mai ana ete kiingi, ko te mea tino nui kei a tatou kote ngawari, kaati ma tenei mahi e ora ai tatou, e kore ahau e tautoko i nga korero a Tomoana, engari mo Heke kia noho kaua nga Rangatira.

Paraone: E tautoko ana ahau ite motini, tera pea etahi kupu whakangawari, kei reira mo nga Pire nei, Te kupu mote Whiti e mea ana ia kia tere te mahi, ka hui katoa nga iwi ote Whiti. E penei kia oti te kotahitanga ka haere ai, e inoi atu ana ahau kia tukua kia haere enei Tangata.

H. K. Taiaroa: Ka nui taku pouri mo taku ingoa, kaore e taea e au te haere, He patu waea tonu tona mahi ki au, kia tiakina ia e au, taku pouri kaore au e mohio kite mea ma tatou i oti, ko tetahi kua tata te Paremata, mehemea kua oti tetahi take ma tatou, kua kii ahau me haere, kaati mehemea kaore aku raruraru ko ahau anake e haere.

Kiriwehi: Kia oti katoa nga Pire nei katahi [*unclear: ano*] ka tika kia haere, ko tetahi kia oti [*unclear: ano*] te kirihipi. kaore akn matakutu mote Whiti me Tawhiao, kei te kotahi ratou, engari o waho, kaore ahau e pai kite kupu a R. Aperahama.

Porokoru: E tautoko ana ahau kia oti nga mahi e mahia nei, ka tika kia haere tatou kite kauhanganui, engari e pai ana nga kupu ote motini.

A. Kume: E ahua pai ana te motini, e tino pai ana nga ingoa, otira kia pahitia mai a tatou tikanga, ka tika, ai kia whai maunga atu ai ma tatou, ko tatou kia mohio tatou kite tika, ka haere [*unclear: atu*] ai.

J. Taiaroa: Ka tino tautoko ahau i tenei korero mehemea ka waiho mo tera tau.

H. Paea: Kua kiia kia mahia to tatou kotahitanga kia oti i muri i tenei hui, na reira ahau i tautoko ai ite motini kia ngawari ai te mahi o nga kirihipi, he mea pai kia haere a [*unclear: Taiaroa*] raua ko H. Ropiha he hoa raua no Tawhiao.

Pirimia: E tautoko ana ahau ite motini. He mea nui rawa tenei, kaore, ite marama i au te kupu, e kii nei he aha hei pikaunga ma tatou. e mohio ana tatou ko ta tatou mahi he tono ite mana mahi Ture kia homai kia tatou koia ano te Pikaunga ma tatou, he aha te pai o ta tatou haere mehemea ka pahitia a tatou tikanga. ko tenei te tikanga tika, me haere i naiane, kaua hei whakakore nga mema nei, I haere ano oku tuakana kite tono ite mana, kote kingi tanga ki a homai kaore i homai. puta ana te kupu he matenga ke koe. he matenga ke ahau. tika tonu tena. E tika ana tenei korero kia haere tatou kite whakakotahitanga. mehemea kite uia mai kia tatou mahemea kua kotahi a Tawhiao, kua kii atu tatou Ae. kua kiia he teka tatou. pena ano hoki mote Whiti na reira ka tika kia haere tatou kite whakarata, otira mate whare e kii kia haere. kia kore hoki ka pai. engari kia kiia kia kore e haere kia oti rano te Pire, kaore e tika. ka penei ake hoki ahau. kia oti hoki te kirihipi me haere nga tangata nei ahakoa kore e oti.

H. Tawake: Me ata mahi ia tatou kia mau ka haere ai kia Tawhiao. mehemea i mohio au kei te hapai te kawanatanga i tenei motini kua kore au e korero mo tenei mea.

Pika: Mo tenei motini ka nukuhia mote takiwa e whakataua ai te £200, hei awhina i nga kai mau ite kirihipi kia oti rano Mo te Pire moni a Ngapuhi me ta Tai Hawauru e korero i naiane.

Tamahau: Kia hopu rawa tatou ite moni ka tika ai kia mahia enei Pire. mehemea he moni ate Tai Hawauru,

me waiho atu mo tera tau. ka mau mai ai kia Tatou, katahi hoki ka mau mai ite Pire nei, kia mahi tatou. E mea atu ana ahau kia unuhia tenei Pire ki waho. me patu enei Pire mo tera tau.

Mangakahia: Me Kume e Tautoko ana.

Wiki Te Pirihi: E whakaae ana kia unuhia atu taku motini (Ngapuhi).

Te Aweawe: Ma wai e kohi he moni i tenei tau.

Tamahau: Kua putu ano i roto ite pukapuka o tera tau.

Te Aweawe: Me ata titiro mehemea e marama te Turaki ka pai.

Pika: E pai ana te Pire ate Tai kauauru, e ngawari ana, e kore rawa e taea ete kawanatanga te tono moni atu kia koutou engari ma to koutou ngakau te whakaaro Na runga i taku mohio kaore e puta mai nga moni. na reira i tukua ai e au te kupu ate kawanatanga kia kohia he moni.

Taiaroa: He mea pai kia tu mai te kai motini, kite whakamarama i tona mahara mo tana motini.

Rangihenea: Ite mea kua unuhia ta Ngapuhi ka unuhia mai ano tate Tai Hauauru i runga ite pai.

Marumaru: E Tautoko ana ahau kia unuhia Te Pire, ote Ta hauauru, kua mohio ahau kua kore e oti nga mahi o tenei tau.

T. Whiu: Ki te tangi mai o te reo ote mema ote Tai hauauru, e penei ana kua kore te mana kohi moni ite unuhanga atu ki waho, kaore ahau e pai kia unuhia mote Taite ra ka hoatu ai te kupu, mo taua korero.

Kiriwihi: Me Amorangi e tautoko ana kia unuhia ki waho te Pire.

Porokoru: Mote kohi moni ko etahi o nga iwi i kohi ko etahi kaore, kote mea e uia atu ana e ahau, kote kawanatanga e hia tau e whiu ana ahau, kia hoatu ai taku mote 5 tau mote whia ranei.

H. Ropihā: Ko ta ratou motini kote mea ano i tuhia ra te Ripoata anake i whakarereke, ka tino uaua rawa ki au, mehemea ka unuhia tena motini, he mea pai rawa ki au kia whakaaetia mai taua Pire.

H. Tomoana: Mote Patai kia whia tau e whiu ana tatou, kia oti rano ta tatou mahi.

Tunuiarangi: Kaore ano ahau i mohio kua unuhia nga Pire nei, ki taku mahara kua Paahitia to te Tai Hauauru, He whaka oho oho te korero a te mema o Wairarapa i enei motini, ka noho tonu tetahi manu tutetute ai ia tatou tikanga, E tika ana te unuhanga. te Pire ite taumaha o nga kupu.

WENERI 10th, 10 A.M.

Pika: Kua tae mai nga waea a Timi Kara kii mai, ka tae mai ia ate [*unclear: Ta*] te, Ta pua kaore e tae mai he [*unclear: raruraru*], me tuku mai nga motini a Kaitaia, Paraone, Paerata, Tomoana me Mangakahia.

Tamahau: Kaore ite marama au te kupu mo to matou pooti, e mea atu ana ahau kia ata korero tia tenei mea.

Pika: E tika ana ano taua korero tera note kai whakahaere ite Pooti i whakaroa mai nga puk puka pooti, I whakaaturia mai ano e Huia kua pootitia a Tamahau, Tun iarangi mete whatahoro.

Tamahau: He aha i puta atu ai i roto ia Huia.

Mangakahia: He mea korero mai nate Whatakorari k ore ano kia tae mai nga pukapuka o ratou pooti tanga.

Taiaroa: E tika ana kia korero mai a Tamahau moto, atou pooti E mea ana te Pitihana a Mangakahia kia uru aua mea ki roto i te pukapuka o te hui, E tika ana ta Tamahau e mea nei kia tika te takoto o to ratou pooti i roto i te pukapuka o te hui, E motini atu ana ahau kia uru atu te pukapuka pooti, ara kia takoto tika, ka motini a waha atu ahau kia whai mana te kawanatanga ki te whakatikatika i te rarangi ingoa o nga mema i pootitia tikatia mai, menga mema kaore i tika, pera me te motini o Mangakahia.

Pika: Konga mea e whakaae ana ki tenei motini me ki mai ae. Paahitia ana e te pooti a waha.

Kua tae mai te motini a Paraone he ki mai ka haere nga katorika apopo, i te mea ko tera ra he ra kahenga no te karaiti, a kaati ka nukuhia tenei korero mo te 7 p.m. ko te pire o te Taihauauru e korero i naianei. Me tu mai a H Te Aweawe ki te korero mo tenei pire.

Tamahau: Me tuku mai e koe taku motini i te tuatahi i te mea naku to te tuatahi.

Pika: I korero ahau kia puta nga korero mo te kirihipi i te tuatahi ka korero ai mo ta Tamahau.

H. Te Aweawe: I runga i te mea kei raruraru te whar a i te tonanga o Tamahau kia unuhia i runga i te kore moni, na reira i tangohia mai ai e matou, kaati i te mea kua kiia mai nei e te kawanatanga kia mahia ano, ka penei atu ahau, ki te pai te mahi ka waiho atu e ahau, ka kore e pai ka tangohia wai ano.

H. Tomoana: E mea atu ana ahau kia unuhia e te Pirimia tona kupu i puta i te ponei, ara whakahihī.

Pika: Ka taea noatia atu te unu, te tikanga o te motini a Tamahau me te me enana a H. Tomoana ma te kawahatanga e whakahaere.

Tamahau: Heoi ano te mea i hiahia ai ahau kia haere etahi tangata hei whakarite i te tono, kaore i te mau atu i a tatou korero, E tika ana me haere a Heke, ki te whaka puaki i ona kupu kia Tawhiao, ma tenei pea ka whakaae mai ia ki te whakakore i te ture whenua, E whakaae ana ahau kia riro ma te kawanatanga e whiriwhiri nga tangata hei haere.

Ngawhau: E pouri ana ahau mo te purutanga ote Taihauauru, a mo te tukunga atu o ta Ngapuhi kia takoto noa.

R. Huru: Kaore ahau e pai kia tu ta te Taihauauru mo te motu katoa, ka hoatu ano ta Ngapuhi a enei ra e tu mai nei.

Timoti Whiua: Ko te take i purutia ai ta te Taihauauru he pai, he ora e puta mai i roto ki te kawanatanga i enei ra e tu mai nei, a ko to Ngapuhi kaore tahi he ora e puta mai, kei te haere tonu ta ratou i to te ture, ara kua nukuhia mo tera tau ra an mehemea ka whakaae tia e te whare. E whakaae ana to te tai hauauru ki te aroha ki te kawanatanga mehemea he tika te tono. ko to Ngapuhi e kore rawa e puta mai he aroha ki te kawanatanga mote ki na te kawanatanga i unu ki waho e mea atu ana ahau, e hara i te kawanatanga unu, engari na te whare.

P. raone: Ko Topia Turoa he kingi no te kamupene o Wanganui, kua kite mai a Topia kua mohio mai ia ki tana kupu.

Makoare: Me tuku kia hoki rawa ia mena ki tona takiwa ka kohi mai ai.

A. Kume: E tautoko ana ahau i te pire a Te Taihauauru.

Pirimia: Kaore ano he whakaatu mai kua kohi o mea iwi, e ahei ai te kawanatanga ki te tuku Ripoata, ko te kupu a te kawatanga, e hiahia ana ratou ki te moni £682 pauna.

Pika: Ka nuku kia te whare mo te 2 p.m.

2 P.M.

Pika: Ka neke hia te korero mo te kohi mone mo te 7 p.m.

Konga pire a Taiaroa rua ko Heke mo akua nei ka korero ai.

Ko ta Taiaroa. kua tae tuatahi mai a e kore e rangona nga korero mehemea ka korero tahitia aua pire, kua whaka aetia taua pire e te whare, me tu a Taiaroa ki te korero. a wai ranei mo tenei pire, kei te kawanatanga e takoto ana i naianei.

Paerata: Ka unuhia mai e ahau taku motini mo te po, kia watea ai te takiwa mo ta Taiaroa.

Taiaroa: Kaore ano hia oti te korero nei "Ma wai e haina," na reira ahau ka mea kia nukuhia atu mo apopo, i te ata ka homai ai taku pire, kia oti te kupu ma te kuini, ma tona kawana ranei e haina, me noho te komiti i kowhiri hei whiriwhiri i taku pire apopo.

Pika: I te mea kua ki a Taiaroa mo apopo tana, kaati ko ta Heke e korero i naianei.

R. Wharerau: E motini a waha atu ana ahau kia korerotia te pire a Heke.

Pirimia: Kua motinitia kia whakahaeretia taua pire.

Pika: Konga mea e pai ana kia korerotia me ki mai Ae. Paahitia ana.

Taiaroa: Me ta rawa ka pai ahau, me tona ingoa ano ki ru: ga, kia marama ai hoki ahau ki te titiro iho, a kia marama ai taku whai korero mo runga i tenei take.

Tamahau: He poto noa nga kupu o te pire nei, kaati i te mea kei te kawanatanga, ma ana e whakautu tenei korero.

Pirimia: Mo te tono kia perehitia, mo apopo ka whakahoki ai te kupu a te mema a Taiaroa,

H. Tomoana: Kaua e neke te whare monga take iti.

Hone Heke: E mea atu ana ahau kia ngawari te mahi, kaua e whakakakeketia te tono kia perehitia kaore aku matakau mai ki te pupuri mai i tenei pire. E whakaae ana ahau kia tere te perehi. E whakaae ana ahau ki te korero a H. Tomoana e ki nei kia kaua e neke te whare mo nga take iti. E whakaae atu ana ahau ki te kupu kia mau taku ingoa i runga i te pire.

Taiaroa: Ka tangoha mai e ahau taku. kupu kia mau tona ingoa ki runga i tona pire.

Heke: E whakapai ana ahau ki te kupu a te Honore mema o te Waipounamu.

Pika: Konga mea e pai ana kia perehitia me ki mai Ae.

Tautohengia ana e N. Haari me Tamahau.

N. Haari: E whakaroa noa iho tenei mahi, mo apopo ka perehi ai me haere te korero i naianei.

Tamahau: E tautoko ana ahau i tenei korero.

Pika: Konga mea e pai ana kia perehitia me ki mai Ae.

Paahitia ana kia perehitia.

TAITE, 11TH MEI, 1893. 7 P.M.

Pika: Kua ata titiro ahau ite ara e tere ai a tatou mahi, kua oti nga pire e rua nei ta Taiaroa me ta Heke otira mate kawanatanga te kupu kia tatou, kei te komiti te tikanga, mote homai ite Pire a Taiaroa, me ta Heke. Mo ta Wi Pere e marama ana i au te korero mo taua Pire.

T. Whiua: Mote ota pepa ate kawanatanga e mea atu ana ahau, kia paahitia ite mea kua oti te Paahi e nga mema o tera whare, i tenei ra i roto i ta ratou korero.

Mangakahia: I runga ite korero ate kawanatanga e whakamoemiti ana ahau ki tona korero, otira e mea atu ana ahau kia oti rawa ki roto ite pukapuka o tenei whare ka tika ai kia paahitia.

Pirimia: Mote kupu a Mangakahia, ite mea kua paahitia e tera whare tenei korero, he mea tenei hei

tirohanga ma tenei whare, te whakaae ite paahitanga otenei tikanga, otira kua paahitia e tera whare kaati e tika ana kia mahia te ota pepa ate kawanatanga.

Mangakahia: Me takoto pai rawa nga korero ote whakaaetanga o nga Rangatira katahi ka marama te paahi e tenei whare i tenei putake korero.

Tunuiarangi: Me ata waiho atu te korero ate Runanga Rangatira ia ratou ano, kei roto ia ratou ano te komiti hei whakatakoto i nga korero mo ta ratou whakaaetanga, hei reira ka whai kupu ai tatou ki tenei korero.

Mangakahia: I runga i nga kupu whakamarama katahi ahau ka mea e tino tika ana kia unuhia atu te ota popa ate kawanatahga, te ota pepa nama 2, ite mea kua oti nga kupu i roto i taua rarangi.

Pika: Me kowhiri he komiti hei whiriwhiri, i etahi tikanga.

T. Whiua: Kaore he take kia kowhiria he komiti.

Pirimia: Kaore a tatou tino kupu mo tenei take ite mea he whakaaro Rangatira no ratou i mahia ai tenei kohi, heoi ano ta ratou i mahi ai kote oti ota ratou hoki kua whakaaetia nei e ratou te moni.

Pika: E tika ana te korero e korero tia mai nei ete Pirima, e unu atu ana ahau i taku kupu tautoko ita Mangakahia me unu hoki tana korero kaua rawa tatou katoa e uua. heoi ka mahia tenei ota pepa ka panuitia atu kia koutou nga korero ote ota pepa, me paahi katoa kaua e takitahi tia nga rarangi.

H. Tomoana: Kaua hei whai haere atu tatou i tenei korero, me waiho atu mate Runanga Rangatira e ata mahi, heoi ta tatou whai atu ko ta ratou Ripoata kia takoto pai ai i roto i nga pukapuka.

Mangakahia: E mea atu ana ahau kia takoto pai nga korero ki roto ki nga pukapuka katika unuhia e ahau taku kupu ki waho.

H Tomoana: E menemana atu ana ahau kia noho komiti te Runanga Rangatira nei, kite tirotiro ite ota Pepa.

Kiriwehi: E marama ana te kupu ate Pirimia e kii nei, kia ata marama te takoto ote kohi ate Runanga Rangatira.

Pirimia: Ko te £50 monga tuku motini kite whare, kote £200 hei ora mote hunga kawe atu, i nga motini ki tera Parematia.

A. Kume: Kaore e tika kia korero atu tatou mo tenei take. ite mea he aroha no nga rangatira i whakatakatoria ai tenei korero. E kore e ora te karaka i tenei moni.

Tamahau: E Tautoko ana ahau i tenei korero, kote £52, me whakamarama mai, mote tau kotahi, pehea ranei e menemana atu ana ahau, mote tau kotahi anake.

R. Aperahama: E tautoko ana ahau ita A. Kume mote karaka, kei hea hoki he ora mo ratou ko ana tamariki.

Tamahau: He iti rawa tenei moni mote karaka mehemea maku e titiro ka hoatu e au £240 ite tau, otira notemea kua kiia nei kei te kotahitanga tonu tatou e mahi ana, na reira i [unclear: lmeatia] ia kia £52 pauna koi nei taku e pai ai.

Mangakahia: He mea tika kia korerotia te moni e £682, ka pau etahi, he mea tika kia puta he whakaatu monga mea e pau a tera tau, e tino tautoko ana ahau ite kupu ate mema o Tanpo mete mema o Wairarapa.

Pirimia: Kia mohio mai koutou e e mahi ana tatou i tetahi mahi e ora ai tatou kati kote karaka e kore rawa e tae mai ki konei mehemea ka kore he moni mona.

Pika: Ko tenei karaka nate Pika, me te Pirihimana, kote mea i roto i te ota Pepa nate kawanatanga, taku mahara e kore rawa e riro mai he karaka mote moni £1 ite wiki, heoi ka panuitia atu te ota pepa ate kawanatanga, ka tukua atu ano kia Paahitia ete whare. Ka panuitia engari kaore ano i [unclear: Hiiri] tia, ko nga me e whakaae ana me Ae riro ana ite ae, kaore he No.

Tamahau: Ite mea kua unuhia e Mangakahia tona kupu he mea tika kia waihongia ano tona kupu i naianei, ite takiwa kua paahitia nei te ota pepa, ara mate Runanga Rangatira e ata mahi, heoi ta tatou whai atu ko ta ratou Ripoata kia takoto pai ai i roto i nga pukapuka.

Mangakahia: E mea atu ana ahau kia takoto pai nga korero ki roto ki nga pukapuka katika unuhia e ahau taku kupu ki waho.

H. Tomoana: E menemana atu ana ahau kia noho komiti te Runanga Rangatira nei, kite tirotiro ite ota Pepa.

Kiriwehi: E marama ana te kupu ate Pirimia e kii nei, kia ata marama te takoto ote kohi ate Runanga Rangatira.

Pirimia: Ko te £50 monga tuku motini kite whare, kote £200 hei ora mote hunga kawe atu, i nga motini ki tera Parematia.

A. Kume: Kaore e tika kia korero atu tatou mo tenei take. ite mea he aroha no nga rangatira i whakatakatoria ai tenei korero. E kore e ora te karaka i tenei moni.

Tamahau: E Tautoko ana ahau i tenei korero, kote £52, me whakamarama mai, mote tau kotahi, pehea ranei e menemana atu ana ahau, mote tau kotahi anake.

R. Aperahama: E tautoko ana ahau ita A. Kume mote karaka, kei hea hoki he ora mo ratou ko ana tamariki.

Tamahau: He iti rawa tenei moni mote karaka mehemea maku e titiro ka hoatu e au £240 ite tau, otira notemea kua kiia nei kei te kotahitanga tonu tatou e mahi ana, na reira i meatia ia kia £52 pauna koi nei taku e pai ai.

Mangakahia: He mea tika kia korerotia te moni e £682, ka pau etahi, he mea tika kia puta he whakaatu

monga mea e pau a tera tau, e tino tautoko ana ahau ite kupu ate mema o Taupo mete mema o Wairarapa.

Pirimia: Kia mohio mai koutou e e mahi ana tatou i tetahi mahi e ora ai tatou kati kote karaka e kore rawa e tae mai ki konei mehemea ka kore he moni mona.

Pika: Ko tenei karaka nate Pika, me te Pirihimana, kote mea i roto i te ota Pepa nate kawanatanga, taku mahara e kore rawa e riro mai he karaka mote moni £1 ite wiki, heoi ka panuitia atu te ota pepa ate kawanatanga, ka tukua atu ano kia Paahitia ete whare. Ka panuitia engari kaore ano i Hiiri tia, ko nga me e whakaae ana me Ae riro ana ite ae, kaore he No.

Tamahau: Ite mea kua unuhia e Mangakahia tona kupu he mea tika kia waihongia ano tona kupu i naiane, ite takiwa kua paahitia nei te ota pepa, ara kia hoatu he kupu whakamarama mote paahitanga a tenei Runanga.

Pika: Ka panuitia atu te Pire a Wi Pere panuitanga tuatahi. He Ture arai ite. Hoko, riihi, mokete o nga whenua Maori o Niu Tireni, me nga motu e tata ana ki Niu Tireni, paahitia ana te korero tuatahi ete whare i runga ite pooti a waha.

H. Paerata: Ma te mema ano nana, e whakamarama.

Wi Pere: E marama ana koutou i hangaia tenei mote Pire a Taiaroa, a Heke, hei tirotiro noa ma koutou mehemea e pai ana e pewhea ranei, ka tukua atu e au mate kawanatanga e whakahaere, tenei Pire taku tino mohio kia 1,000,000 e pau, katahi ano ka mana te Pire a Heke, ko taku Pire i tera tau mehemea i oti, kua riro mai te mana, kaore tatou e riihi, ara ite Ture mahi Paamu, I whakapai mai ate Paranihi. ki ta maua kupu ko H. Tomoana, mehemea ka kii tatou kia katia te hoko, kite pakeha taihoa kua mohio te pakeha, a kua katia te hoko mai ki-ga maori.

Pika: Kia kotahi tonu tunga mai mote tangata ki te korero, hei te 3 p.m. katahi ka hoatu ma te komiti e whiriwhiri.

H. Tomoana: E tautoko ana ahau kia waiho kia tae mai nga pire.

Tamahau: E tautoko ana ahau i ta H. Tomoana.

Pika: Ka nukuhia te korero mo apopo 10 a.m.

PARAIRE MEI 12TH, 1893.

10 A.M.

Pika: Tenei kua tae mai a Timi Kara, ka nukuhia te korero mo te 7 p.m., kia waiho tenei taima ma Timi, hei korero tanga mana kia tatou a ma tatou hoki kia ia.

Pika: Ko te pire a Taiaroa hei mahinga, ko etahi o nga kupu kaore i mau ki roto i tenei pukapuka i te perehi, kua hoatu e te komiti nga kupu i mahue, a kua haina te Taimana, kapa i taua pukapuka whakatikatika ka whakahokia ano tenei pire kia perehitia i te mea e ahua he ana, kaore i uru etahi o nga kupu, mehemea he kupu ano a Taiaroa me korero ia.

Taiaroa: He kupu iti nei aku, ko te ritenga o tenei pire, konga mea tenei i mahia e matou ko taku komiti, I kiia kia riro ma te Roia e mahi ki mai ana te roia ma nga maori ano e mahi, konga ture kia tika, kia marama, ko te 71 kaore i te tino hangai ki runga i a tatou whakaaro, engari me mahi tetahi mea hei tautoko i taua ture, kei te haere tonu atu tenei i runga i te whakaaro maori.

He mea nui rawa tenei te mahi ture, a i runga i taku titiro kia tere te mahi, mea ana ahau kia homai ano i naiane tonu, E mea atu ana ahau kia paahitia i naiane, hei te korerotanga tuaruua katahi tatou ka whai korero ai i nga take e kitea ana kia whakatikaia, te kupu i hainatia ra e nga tangata e 21900 e tautoko ana ano i enei kupu e mahia nei e tatou.

Ki te mana tenei, kua taea e tatou te hanga komiti hei whakahaere i o tatou whenua, kei te komiti te mana, engari, kei te haere atu te mana i raro i te kotahitanga, kua mana tonu atu taua whakataunga a te komiti, a kua tukua kia haina te kawana a wai ranei ki taua whakataunga, Otira ma koutou e tirotiro te mea pai mo tenei pire, kaore aku kupu whaka kino mo te mema e homai ana i te kupu tika, Heoi te mea nui i ahau, kia oti tetahi mea ma tatou i mua mai o te tunga o te Pare mata.

E tuku atu ana ahau kia koe mo te korerotanga tuatahi, Mo te korerotanga tuaruua ka whai korero ai te Whare.

Pika: Mo tera panuitanga ka korero ai nga mema mo tenei pire. Mo te Turei ka mutu tenei korero ki taku mahara, konga mea e pai ana kia paahitia tenei pire i te korerotanga tuatahi me ki mai Ae, Paahitia ana.

I runga i te kore korero ma tatou, ka hoatu e ahau taku motini i runga i taku memanga, koia tenei ko te mahi ma taua komiti. He awhina i te kawanatanga.

Konga tangata mo taua komiti koia enei, e wha mo tenei whare e toru mo to Runga. Konga mema o tenei ko Tamahau, H. Tomoana, H. Te Awe, Te Atahikoia, ko to ratou mana mo tenei tau tae atu ki te tunga o nga mema hou mo tera Hui.

Mehemea e ahei te homai kupu mo tenei motini, pai noa atu.

J. Taiaroa: Mehemea te motini e mea ana kia uru atu hei minita. e mea atu ana ahau e tango ana ia i te mana o te kawanatanga.

Ki ahau me penei tenei motini—"I runga i te taimaha o nga mahi a tenei kawanatanga He mea tika kia whai ma na te kawanatanga ki te karanga i etahi tangata hei awhina i a ratou."

R. Wharererau: E tautoko ana ahau i ta J. Taiaroa, a e ui ana ano hoki ahau mehemea. e pewheana te komiti i whiriwhiria e te kawanatanga i roto i enei ra kua mahue ake nei.

H. Tomoana: E tika ana te motini a te minita, mehemea e kaha ana tenei motini, e tika ana kia unuhia te motini a te Pika, me tooku ingoa, Ma te whare e titiro ka tika kia uru taku ingoa ka pai ka kore pai tonu.

Pika: E mea ana te motini mo tenei wa anake.

Kiriwehi: E tautoko ana ahau i ta nga minita e rua nei me ta H. Tomoana.

R. Aperahama: E tautoko ana ahau i ta te kawanatanga, kua oti noa atu te whitu mema mo te komiti.

H. Te Awe Awe: Mo tooku ingoa, e mea atu ana ahau mo Manahi Paewai mo tooku ingoa.

Pika: Ka hoatu e ahau ma te kawanatanga te tikanga mo te tirotiro komiti mo ratou.

Tamahau: Mo tooku ingoa, e mea ana ahau ko te Rangiheuea mo tooku ingoa, E pai ana ahau ki tenei korero na, kia nukuhia te kawanatanga ki te tekau ma toru.

Pika: Kua mutu tenei korero. He korero ke tenei i naianei, kei te pouri ahau i au e noho atu nei, me paahi tonu e koutou tenei mea. Kua roa rawa tenei takiwa e noho ana ahau i runga i tenei turu, kaati kaore e tika kia noho tonu ahau, E mea atu ana ahau kua tata te mutu o ta tatou hui, me tu ano he tangata hei whakamana i a tatou mahi, na reira ahau ka motini atu kia koutou katoa. He mea tika kia whakamanaia te Tiiti a H. Tomoana, whakamana i a ia hei Tumuaki haina i nga mahi i mahia e tatou.

H. K. Taiaroa: E tautoko ana ahau i tenei motini.

Pene Taui: Kaore e whakaae ki tena Tiiti I puta ano te kupu a te Pika he puhaehae, kaore ahau i te puhaehae.

Pika: Kua haina te Whare Ariki i tenei pukapuka.

Tamahau: Kua takahia tatou e tera whare ite mea kaore ano kia hoatu kia hainatia e ratou. Ko tatou he mea pooti mai na nga iwi, ko ratou he mea whiriwhiri noa iho, He tino takahi ta tera Whare i a tatou.

Mehemea ka penei tonu tera whare, ka tino ki ahau me pooti mai he mema mo tera whare.

Kaore ano kia kitea e ahau te ara e ahaina ai ahau, Heoi ano te mea nui he piki no te Tumuaki ki tonu nohoanga, hei whakamana i a tatou tikanga.

Mangakahia: Kaore rawa ahau i te mohio he pena tetahi korero kei konei e korerotia ana i mua atu i au i tu nei. No naianei katahi ano ahau ka rongo atu. Ko tooku tunga no etahi atu tangata, kaati kaore ahau e marama ki tenei mea, a kaore hoki ahau e marama to haina.

N. Haari: Ko ahau te apitihana o tenei korero i te korerotanga tuatahi. E kore ahau e whakaae kia hainatia tenei tiiti. E tautoko ana ahau i ta Tamahau.

H. K. Taiaroa: Ka whakama ano tatou i tenei korero, i te mea na tatou ano i tuku atu ki tera whare.

Na te raruraru i mahia ai tenei Tiiti. Kaati e mea atu ana ahau, me haina tatou. Ko tenei tiiti he whakamana i a ia ki te haina i a tatou mahi mo te tau kotahi.

Pene Taui: Ko taku tunga mutunga iho tenei, kaore ahau e haina.

R. Wharererau: Na te tauhou o tenei mea tauhou ai ahau.

O te timatanga mai o tenei mea tae mai ki naianei kaore ano he maramatanga i puta mai ki au mo te haina i tenei titi. E mohio ana ahau e hara i te mema o te Waipatu tenei raruraru.

Reweti: Kaore ano ahau kia tae mai ka mahia tenei tiiti, engari kua rongo ahau i paahitia e tenei whare, kaati kua mana tenei tumuaki ki te hoki, engari ko ahau kaore e haina.

A. Kipa: Kei runga ahau i te poot kore e haina i tenei Tiiti.

Ruka Huru: Kaore ahau e haina.

H. Te Aweawe: E tautoko ana ahai kia hainatia, e kore rawa ahau e wehi.

H. Nainia: E tautoko ana ahau ki haina tia i naianei.

Tamahau: E hia nga mema i haina mua o te tukunga atu ki tera whare?

Kaore he mea i haina, engaai he mea paahi noa atu.

Kua mana, tonu tenei tiiti, i te mea kua haina mai o tera whare, kua mutu te korero mo tenei mea. He ritenga ngawari noa iho tenei kia haina koutou otira kua mutu tenei korero.

Pika: Kua mutu ahau ki tenei tunga, kua noho ano ko H. Tomoana apopo i te 10 a.m.

HATAREI, MEI 13TH, 1893. 10 A.M.

Ka hoki ano a Henare Tomoana ki tana nohoanga tumuaki.

H. Tomoana (Pika) I runga i te mea kaore ano ahau i mohio ki nga mahi hei mahinga, a kaore hoki te Pika tawhito i konei ka mea atu ahau me nuku te whare mo te Mane 15th, 1893.

M. Te Atahikoia: E tautoko aha ahau.

Tukua ana ki te whare, a paahitia ana kia puare tenei ra mo te Tangata Whenua.

MANE, MEI 15TH, 1893. 10 a.m.

Pika (H. Tomoana): Kote te pire a Taia.oa kei te aroaro o te whare i naianei. Tenei ka panuitia atu. Me tu mai koutou ki te whakapuaki mo tenei pire.

Taare Tikao: Ko Taiaroa te tangata kaha ki te mahi ture, i te [*unclear: me*] e haere ana ki te whare o Runga, he tangata pono ratou. Ko ta Heke he tono noa iho i te mana ka mutu, na reira ka mea ahau ko ta Taiaroa e mahi kia oti i te tuatahi, i te mea mehemea ka tonoa ko te mana anake kua hanga ture mai ano te pakeha i muri i te homai tanga o te mana, no reira e tino mea, atu ana ahau kia mahia ta Taiaroa kia oti i te tuatahi, ko to Heke me mahi atu ano. Mehemea ko te tatou kaumatua i runga tonu e noho ana kua kore e oti enei mea i naianei.

Ko to tatou kawanatanga e ahau tamariki, ko ta tatou mahi he tika, na o tatou matua i homai kia tatou, kaati ko tatou kei te peka ke ki waho i te ara i whakatakotoria mai e ratou.

Me kaha nga Rangatira ki te hapai i tenei tikanga kia pai ai tona iwi tona iwi, E hoa ma kua kore haere to tatou kaha kua 600,000 te maha o nga tangata o Aotearoa me te Waipounamu i naianei, a konga Maori katoa e 41.000. Ma tenei e ahua mate ai o tatou mana.

Timoti Whiua: E motini ana, ahau kia hoki mai ano te Tiamana (T. Tiako) ki tona nohoanga tiamana.

Mangakahia: E tautoko ana ahau i tenei korero.

Pika: Kei te noho mana tonu te tiamana.

Timoti me Mangakahia: Ka unu i a raua motini whakahoki i te tiamana.

Tamahau: Mo te pire a Taiaroa, konga iwi ma ratou e tautoko tenei pire. konga mema kaore ano kia tu i roto i te kooti ko oku whenua katoa kua uru kei roto i te kooti.

Ko tenei pire he pire huihui me tuku kinga iwi nei kia kite mai ratou, a kia marama peneitia he tikanga mo o ratou whenua, Ma ratou e whakaae mai hei ture, ka pai ka kore kaua tatou hei mahi E whakaae ana ahau ki te rarangi e ki nei konga toenga a te kooti ma te kooti ano e whakaoti, manga mema o Taupo e korero tenei korero ka pai, ko te mea tino pai rawa me waaho mo tera tau.

H. K. Taiaroa: Mo te korero a Tamahau, ke tenei pire monga tangata katoa, timata atu i te kore a tae noa atu ki te whai whenua.

E mea ana te pukapuka o tera tau, kia kore te kooti whenua maori, a kia riro hoki ma te komiti e mahi, penei me taku nei.

Kua hanga e te Paremata tetahi ture. a kua oti te paahi, ko taua ture ko te Rohe potae o nga papatupu, kaore e taea e te Maori te hoko, te Reti, te aha ranei i raro i taua ture.

Ko tooku whakaaro mo tenei pire hei arai i taua ture.

Paraone: Koia tenei ko te pakika o te mahi e mahia nei ko ahau te mema o Wanganui, hei titiro i nga mahi ko taaku e pai ai ko tena ano ta taku iwi.

Ko taku whenua 10,000, eka na reira ka mea ahau kia puta, taua korero, kua [*unclear: tonoa*] kia kootitia ko te take i hiahia ai ahau kia paahitia, e mea ana maua ko Metekingi, kia marama ai ta maua homai ki raro i te kotahitanga, kua puta noa atu te korero a te Kuini kia pakiherea o tatou whenua, a poua iho, te haki e nga kai whaka haere ki runga i o tatou whenua, ko taku kupu tenei, mea whakaatu atu ki te pononga a te Kuini kaua te Kawana. E rite tonu ana enei pire e rua, kia riro rawa mai te mana ka hoa u ai nga menemana.

Mangakahia: Kua eke tatou ki te tino tikanga o ta tatou mahi.

Konga kirihi [*unclear: j*] i hei whakarapopoto ia tatou kia eke ki runga i ta tatou mahi, I unuhia ta Wi Pere mo enei kia tirotirohia.

I tu a Taiaroa i enei ra i mahue ake nei ki te korero mo tenei pire kaua tatou hei mo [*unclear: e*], me pau o tatou whakaaro, ki runga i tenei putake.

I mua atu o taku korerotanga mo te pukapuka i haina ai te 21,900 tangata, ara te take i timata atu ai tenei mahi kia haere i roto i te ture.

Ko tatou kei raro i te 71 e haere ana me te Tiriti o Waitangi, kanui nga pire kei konei e takoto ana, ko ta Heke, me ta Timi Kara, ko enei pire he ono katoa i te mana mahi ture monga whenua kinga maori ano.

Ko enei ano nga take o nga hui i tu ki [*unclear: Wai*]-o-mata-tini, Omaha, Parikino, Wairarapa.

Kua oti [*unclear: ta*] tatou kupu kia tonoa he take Motuhake.

I te pire a Hori Kerei (Sir George Grey). e mea ana kia tu he kaporeihana (Co-operation), ko te kupu atu a te komiti, kaore i pai i te mea kaore ano i penei te kupu a te Hui i tu ki te Waipatu.

Ko te ingoa kaporeihana kaore i roto, engari ko te kupu whakatu komiti na reira i mea he kaporeihana ano, ko taku e tono nei ahau ko te take Motuhake.

No te tau 1889 ka timata ahau ki te tono i tenei Mana, ko te rarangi rua ote Tiriti o Waitangi kaore ano i tino mate. No te 1864 ka mahia taua ture patu i te rarangi 2 ote Tiriti o Waitangi, a no te 1868 ka uru nga mema

ki roto i te Paremata, I runga i te tino hiahia o tatou kia tonoa he mana motuhake, na reira ahau ka mea kia kaha tatou ki te mahi, Engari mehemea kua ngenge tatou, ko te pire nei te mea poto, ko te kaporeihana tanga na ana i matakai, mai ai ahau.

H. Ta Wake: E motini a waha atu ana ahau kia homai te pire a Heke.

Pika: E pai ana kia tuwhaia, engari kaore e korerotia i te mea kei te haere tonu te korero mo te pire a Taiaroa.

Timoti Whiua: Mehemea kei te ringa o te kawanatanga kua hoatu i naianei.

R. Wharerau: Mo te kupu a te kai motini ko te rarangi mutunga o te pire nei te wahi, kaore ahau e pai, na tenei rarangi i whakarite ki ta Hori Kerei.

Ko taku whakaaro ko te take motu-hake e tono atu. Ko tenei mana e tonoa nei, he mana Huihui, a na runga i te panuitanga mai i te 21,900 nei, ka mea atu ahau kia tukua tenei pire kia ratou i mua o te tukunga ki te whare.

Ko te mea e tonoa atu ana e ta Heke, ko te mana Motuhake, na reira ka mea atu ahau kia ata tirotiro ano nga mema ki tenei pire, a kia titiro ano nga iwi o Runga nei, mo nga papatupu, me ata titiro ano nga mema o te Waipounamu.

He pai ko ta [*unclear: Wipere*] e tuku i tenei i tau, a ko ta Taiaroa mo tera tau ka tuku atu ai.

Pika: Ka nukuhia te whare mo te 2 p.m.

Pika: Kua paahitia te Ripoata o te Whare Ariki mo te pire kohi moni, kua paahitia taua motini kohi moni, kei te whakamihi ratou ki te whakaaro o nga Rangatira ki te mau i taua take ma ratou e whakarite, ara te moni i tonoa e te kawana tanga kia takoto, hei whakahaere i nga mahi o te hui, ko taua moni e £682.

Me homai te pire a Hone Heke.

H. Te Wake: Ko tena taku e tino hiahia ana.

Timoti Whiua: I te tononga mai i mua o te tina nei, ka kiai atu kei te pirimia te tikanga, kaati kanui te raruraru o te Pirimia, na reira ka penei te kawanatanga kia tae mai ia, otira mehemea e pai ana me panui atu.

Mangakahia: Mehemea he ruri tenei no te whare ko etahi kia panuitia ko etahi kaua, ka pai ahau kia panuitia at i.

Pika: Kei te mohio ahau ko te mea tika ko te tuwha haere i te pire a Heke.

Timoti Whiua: Ko te take i kore ai e hoatu na te ki ko tenei ra mo te pire a Taiaroa.

Mehemea ki te panuitia, kua kore e mohio nga mema ki te mea hei mahinga, mo te kupu a Mangakahia, e hara i te ture, enga i i kia kaua e puta, otira ke te pooti te tikanga, ko ta te kawainatanga kia oti te mea kotahi ka mahi ai i tetahi.

R. Aperahama: Ka mahia ruruatia raua k ore e oti.

H. K. Taiaroa: Me korero taku pire i naianei kei motini atu ahau kia haere mai te kawanatanga ki te Whakapuaki i tona kupu i naianei mo ana pire.

Tamahau: E pai tonu kia tuhaia, engari kaua e korerotia te pire.

Timoti Whiua: Mehemea ki te unuhia i naianei kua kore he korero.

A. Kume: E tautoko ana ahau kia korero tia raua tokorua.

Mangakahia: E tautoko ana. (Paahitia ana.)

J. Taiaroa: Ma Taiaroa ano tana e korero, ma Heke ano tana. Ki te hinga ta Taiaroa kua hinga te kawanatanga mehemea ka kore e riro ma Taiaroa e korero, i te mea kei te kawanatanga taua pire i naianei.

Mangakahia: E tautoko ana ahau.

Paahitia ana i te pooti a waha.

Timoti Whiua: Ko Heke ehara i te mema, e mea pai kia riro ma tetahi atu mema e korero tona pire.

H. Heke: Kaore e marama ki au tenei.

J. Taiaroa: He motini kia tu a Heke ki te whakamara ma i tona pire.

Marumaru: Etautoko ana ahau i ta J. Taiaroa (Paahitia ana e te pooti a waha) ka hoatu nga kape o te pire a Heke.

Mangakahia: I te mea kua tae mai nga kape e inoi atu ana ahau kia homai he taima hei tirohanga iho i nga kupu o tenei pire, ara mo te 7 p.m. ka tu ai.

Pika: Konga mea e pai ana me ki nai Ae. Paahitia ana kia nukuhia mo te 7 p.m.

7 P.M.

Pika: Ma te kawanatanga te korero mo enei pire.

Timoti Whiua: Kua tukua kinga tangata na raua nga pire nei.

Pika: I te mea kaore ano kia oti he mahi ma tatou e mea atu ana ahau kia kaha kia oti ai i mua mai o te Paremata.

Tamahau: I te mea ko tenei te taima mo ta Heke, ka whaka takotoria atu e ahau tona pire, engari mana ano e korero.

Pika: Ka panuitia atu e ahau te pire a Heke, tono i te mana.

Hone Heke: E te tumuak menga mema honore, kua rongo koutou i te panuitanga a te Tumuaki i ku pire, kaore ke atu aku kupu.

Hoi te mea hei korerotanga atu maku kia koutou, ko te mahi kua whakaritea i roto i te pire nei ara ko te whahahaere i o koutou whenua.

Heoi ano te mea e tonoa atu ko te mana whakahaere i o koutou whenua, me era atu mea, e puta ake ana i waenganui ia koutou me te pakeha.

Kua kite iho koutou i nga huarahi tono i te mana, konga kupu tautoko kaore i konei, otira kua rongo koutou i aku kupu.

Ko te rarangi 2 e mea ana kia riro ano ma koutou e wehe he wahi hei tunga mo to koutou mana, kei waiho atu ma ratou e homai, kua meatia kotahi ki konei, kotahi ki ko.

Pika: Kua marama he ara korero ma koutou i runga i nga korero a Hone Heke.

Mangakahia: Kei o tatou ringa katoa nga pire o tenei Hui, a tena atu ano etahi, a tena atu ano tetahi ara hei mahinga ma tatou i a tatou mahi.

Te take i kotahi ai tatou i mua o te tunga o te kawanatanga, ko te kupu i penei, me pewhe e kitea ai to tatou mate, a kitea iho ana me tuhituhi; na konei ka tuhia.

Kia kaha tatou, kia puta ai to tatou ora, kaore he ara ke atu e pata ai ta tatou mahi, mehemea ka kotahi ta tatou mahi ka pai. He mea tenei kua takoto i mua kia mahia, kaore e ahei kia peka ke atu ta tatou mahi i te mea i haina ai tatou, ara kia haere i runga i ta Taiaroa, Engari ta Heke, kaore hoki e pai kia hoatu ketia te mana ki etahi tangata, penei me ta Taiaroa.

Ko ta Wipere e mahi i naianei i te mea e tono atu kia katia nga hoko whenua, ko ta Heke kei runga ake i ta Taiaroa, i te mea ko ta Heke he tono mana Motuhake a ko ta Taiaroa he tono mana Huihui.

R. Aperahama: E kaha katoa nga korero o roto i te pire a Heke me ta Taiaroa a e mea atu ana ahau ko ta Taiaroa e mahi, ko Taiaroa he tino tangata ia, e mohio heki ki te mahi i tona pire ko Heke kaore e mohio, he penei ano ia i a tatou kua takoto noa atu ta Taiaroa i roto i enei wiki kua pahure ake nei.

Tamahau: He patai taku kia koe e Taiaroa, mehemea ka patua tetahi kupu kotahi o te Pire ka pewhea koe?

Taiaroa: Mehemea ka patua mai tetahi kupu kotahi o tuku pire, kaore e pai te waiho atu ano i te mea e hara i te iwi, a kaore hoki te iwi e mohio, ka homai ano e ahau ma te Hui e tirotiro te kupu i patua i hoatu ranei.

Tamahau: Ka pera atu ano ahau kia Heke.

Heke: Ka unuhia mai ano konga kupu anake i mahia atu i konei e pai ahau kia paahitia.

Tamahau: Tooku whakaaro, mehemea ki te whakarereketia tetahi kupu o roto o enei pire, me mau mai ano, ki te iwi kaua rawa e paahitia mehemea ka rereke atu i ta tatou i mahi ai, mehemea ranei ki te whakatikatia me unu mai ki waho.

Kaua hei haere tetahi tangata Rangatira ki reira hoatumenema..a ai.

Me riro ma tatou katoa e whiriwhiri nga kupu e hiahia ana tera taha kia uru.

H. K. Taiaroa: I haere mai ahau ki te mahi i te mea pai, kaore tahi he mana Motuhake i roto i ta Heke e korerotia nei e koutou, engari ano taku, E ahua rite tonu ana ano aua pire e rua konga kupu o ta Heke kei muri tonu, a tera e ahua tupato nga pakeha, tera ratou e penei, "He ara kohuru aha ranei kei muri."

Mo te kupu "Tu rite: i te pakeha," he mea whakapoto noa iho tenei, ko te tikanga o tenei, kia penei tatou te kaha me te pakeha, e kaha nei ki te mahi ture mo ratou a ki te whakahaere hoki i o ratou ritenga. Mehemea ka homai ko te ingoa anake o tuku pire, kua riro mai te mana i a tatou, a kua taea e tatou te mahi ture mo tatou ano, Era ahau e tino kaha ki te hapai i te mea e oti i tenei hui, kia puta mai he pai kia tatou.

He mea pai kia riro ma te kawanatanga e mau nga pire nei ina paahitia, hei hoa moku. Kei te puare tonu enei pire ki te whakauru kupu tika, kaua tatou hei korero noa iho, engari tonu te mahi i tetahi ora mo a tatou tamariki.

Monga kupu e kiia nei he kaporeihana taku pire, kaore rawa he kaporeihana i roto.

Ko ahau te tangata e patu haere tonu ana i nga Reiti, menga Rori pooti.

Kaore rawa ahau e pai kia uru tatou ki raro i te mana kaporeihana.

H. Ropihā: I runga i nga korero, e titiro ana ahau kei te takoto tetahi, enei pire e rua, a na reira ahau ka mea, me kawe tahi enei pire e rua.

Mehemea kei te motuhake raua e rua, me mau atu ko ta Taiaroa i naianei, kia uru ra nga mema o te kotahitanga ka hoatu ai i ta Heke.

N. Patuawa: E tautoko ana ahau i te pire a Taiaroa, i te mea konga kupu o ta Heke kei rota katoa i ta Taiaroa. E pai katoa aua pire, heoi te mea nui ko te mana i roto i ta Taiaroa.

A. Kipa: Ko ta te whare i kite ai, ko tera taku.

W. Kupa: Ko ta Taiaroa e tuku i naianei.

H. Niania: Ko ta Taiaiao e tuku atu i naianei.

W. Kawatupu: Ko taku ko ta Heke e tuku atu i tenei taima.

N. Haari: Kotahi o enei pire e mea ana kia motuhake, a ka tautoko ahau i te mea e tono ana i te mana Motuhake. E penei ake ana ahau, me hoatu ko ta Heke, me waiho mai ta Taiaroa.

A. Kume: Rite katoa enei pire e rua, he ora katoa e puta mai kia tatou, ara ki te kotahitanga. Mote te kupu "Huihui," mo te Maori anake, kaore mo te pakeha. Mo te kupu e ki nei:—"Kia pera tatou me te pakeha e kaha nei ki te mahi ture mo ratou." Kaore tenei i te mea kia hui tahi tatou me te pakeka, engari he whakaatu kia pera to tatou kaha. Ko enei pire e rua kei te rite tonu, heoi anake te mea e rereke ana, ko ta Taiaroa kua oti nga waewae nga ringa. Ko ta Heke kaore ano.

I rapu katoa ahau i nga kupu o tenei pire, kaore tahi he kupu he i kitea e au. Mo te kupu o taua pire monga komiti, e tika tonu ana, kei a koutou ano te whakaaro ki te tono atu, ki te pewhea ranei.

Karena Kiwa: E tautoko ana ahau i ta Heke, ko te take e tono atu ana i te mana Motuhake, a ko ta Taiaroa ko te Mana Huihui.

Kiriwehi: E toru nga pire kei to tatou aroaro, ko ta Taiaroa e rite ana ki ta Kerei, heoi ano te mea i rereke ai ko te kore o te kupu kaporeihana.

Ko ta Heke i rereke rawa atu, na reira ka tautoko ahau i ta Heke. I patai ano a Heke kia tatou mehemea ko tewheha mana e hiahia ana e tatou kiia atu ana e tatou ko te mana motuhake.

Pika: Kia tupato te korere mo Taiaroa. Koia he mema kua haina ki te kirihipi, a e kore ia e mahi i tetahi mahi hei patu i a tatou engari te ora mo tatou me te iwi.

H. Huriwai: E mea ana ahau kia haere tahi aua pire e rua ki te Paremata.

H. Paea: I haere te haina i runga i te mea kia tonoa he mana motuhake, na reira ahau ka tautoko i ta Heke, otira me ata tirotiro, kia kitea te mea pai.

I mahia [unclear: e] Taiaroa tona pire kia kaha ai ia ki te mahi i tana pire, mehemea ra ia he tangata kaha ki te mahi. Me kaha rawa tatou ki te mahi i ta tatou mahi, Tena ano tona wa e riro mai ai nga whenua reti hei papatupu.

Mangakahia: Me te mea nei kei te noho komiti te whare.

Tamahau: E motini atu ana ahau kia tukua ki te komiti, me nuku te whare mo apopo.

Pika: Kia mutu te korero ka nuku ai.

H. Paeara: Ko etahi o nga ahua whenua kaore i roto, ara nga whenua raruraru.

H. Tomoana: Konga whenua katoa e tonoa nei kia riro mai te mana i te Maori.

Toroaiwhiti: Tooku hiahia kia kotahi nga pire nei.

R. Huru: Heoi te pire e hiahia ana ahau ko ta Heke anake.

Pika: Ka nukuhia te whare mo apopo.

TUREI, 16TH, 1893. 10 A.M.

Pika: Ka waiho atu tenei takiwa hei korerotanga mo nga toenga korero mo nga pire nei, kia oti tonu tenei korero i tenei ra, kia whai taima ai hei poropo roaki kia koutou.

Tiamana: E tino hiahia ana ahau kia oti tenei korero, ko te ara poto, ko ta Taiaroa e tuku, mehemea ka tukua atu ta Taiaroa, a ka paahitia kua paahitia ano ta Heke, mehemea ki te turakina, ka turakina ano ta Heke, Na konei ahau ka mea ko ta Heke e haere tuatahi.

Tunuiarangi: Ka korero ake ahau mo a tatou mahi e mahi nei i te mea kua homai he taima poto e te Tumuaki.

Tenei a tatou taonga e takoto nei, ka tu ake ahau, ko taku pu he tupara. He nui taku mihi kia tatou e manaaki nei i a tatou taonga, aha kua i tu etahi ki tetahi taha. Aha kua haere ki whea, he manaaki tena, e rapu ana i te ora mo tatou, ko te take i korero tahi ai tatou, he haere tahi no nga tangata tokorua he tuakana he taina, aha kua ki whea kei te haere tahi tonu.

E nga Rangatira honore, nui atu taku whaka miharo monga mahi e mahia nei. Kotahi o enei tangata he mema kotahi e hara Kanui taku whakamihi kia raua.

I tae a Taiaroa ki te whare o Runga, a hoki mai nei, ko Heke kua ako i nga mahi nunui. Katahi ano ta tatou tamaiti i hoki mai kia tatou. Monga mema nei, kaore aku aha, kaore e tika kia riri o tatou iwi kia tatou e kaha nei ki te mahi i tenei mahi. Kei te mahi tatou i runga i te pai, mo enei pire, ka peka ke taku korero.

Na tatou i whakahau enei tangata kia mahi. I na a ratou mahi e takoto nei, kei te mihi tatou ki a raua mahi. Mehemea ki te whakaae nga kai mahi o nga pire nei ka whakaae ki te whakakotahi i a raua pire kia kotahi, kanui te pai. Ko etahi o tatou kei te mea ka rite rawa tatou, ki te pakeha, ko etahi kei te mea kaore, ko tenei te mea e raruraru nei tatou, Mehemea ki te pai a Taiaroa me whakatitaha atu tenei i runga i te iwi Maori, ara tenei kupu na "Kia tu rite tatou 'ki te pakeha,'" te hoko, te riihi me era atu mahi penei kua kore e ki mai etahi no. Taku tino kupu kua waiho ta Heke hei upoko mo ta Taiaroa.

Ko te rarangi 9 me huri tonu mai ki runga ia tatou.

Mangakahia: I mua atu o te motini, e mea atu ana ahau kaore ano kia tirotiro tatou i te tika i te he, na reira

ka motini atu ahau kia hoatu te pire a Heke kia Taiaroa, i te mea kei te rite tonu raua e ai ki te korero.

Pirimia: Kua takoto ta Taiaroa, ko enei pire e rua kei te taupatupatu ano i a raua. Mehemea ka tukua tahitia raua, ka tu he pakanga, a ka kore tatou e whiwhi i te pai. Ko te take o taku kupu penei, kei te ki a Taiaroa, i runga i tona whakamarama, kia homai tetahi mana motuhake, kia tu rite tatou ki te pakeha e kaha nei ki te whakatu tikanga mo ratou ano, Mehemea nei enei kupu e rua kei te whakahe ia raua ano.

Mo ta Hone Heke, kei te tono kia homai te mana motuhake. I te mea kei te penei ano ta Taiaroa na reira ahau ka mea, kei te patupatu ano raua i a raua ano.

Ka whakaae ahau ki ta Taiaroa, mehemea ka patua enei kupu, "kia tu rite tatou ki te pakeha." Taku whakapai kia tere te haere o te pire a Taiaroa, na te mea tera e hanga tetahi ture, mehemea tatou ki te noho puku i tenei tau. Kua rongo katoa nga iwi pakeha, maori i a tatou kupu. Kua paahitia e nga whare e rua kia araitia nga kooti whenua maori. Me waiho mai ta Heke mo tetahi wa tika. Rite tonu nga korero a Timi ki te pire a Taiaroa, a tena a hoki Timi a hapai i ta Taiaroa, I puta te kupu a Timi kaore e pai ta Heke.

Kua ki hoki a Taiaroa, e kore ia e kaha ki te mau i ta Heke i te mea kaore tahi he ara mona. Ko te mea tino pai ko te ata waiho i ta Heke mo tetahi wa.

Paraone: Kaore ano nga matapihi kia kopi mai. Mehemea ka tukua ko ta Taiaroa i mua kua puta ahau ki waho.

Pika: Mehemea e he ana nga mahi o to (Kawanatanga) o Nui Tireni me kawe ma te kawanatanga o Ingarangi e utu.

Pene Taui: Kaore ahau e pouri mehemea ka puta ta Heke ki waho, Pena ano ahau mo ta Taiaroa.

M. Te Atahikoia: Ko enei mea nga tino mahi a ta tatou hui. He pai kia roa tatou e korero ana. E mea atu ana ahau kia unuhia te kupu a te Pika i ki nei kia pakaru te hui apopo.

E pai tonu ana te pire a Taiaroa. Heoi te mea na ana i whakarereke ko te nei "kia tu rite tatou ki te pakeha te mana ki te hoko. Riihi, mokete."

He mea tono marika ta Heke e nga iwi nei kia mahia, na reira ka mahia e ia.

E ahua mea ana au mo te hoatutanga i nga mate o muri nei, te hoatu ai i nga Raupatu o mua.

Me hoatu ko ta Heke i te tuatahi. He aha hoki te pai ko te mea nui te mana mo muri.

Pika: Kaore e taea e ahau te unu i te mea kua purutia e ahau etahi mo reira whakahaere ai.

Te tikanga o taku kupu i ki ra ahau kia pakaru te hui apopo, he mea naku kia tere te mahi.

Mangakahia: E tautoko ana ahau i Tunuiarangi e mea nei kia whakakotahitia aua pire ki te huia kua kore tatou e korero. Heoi ano ta tatou he whakakatikatika anake. Me tuku aua pire ki te ringa o Taiaroa.

J. Taiaroa: Ta Taiaroa me ta Heke kotahi tonu ko te 71 anake. Heoi te mea i rereke kotahi i roa atu, kotahi i poto mai.

Mangakahia: E rite tonu ana enei pire e rua, e tino mea atu ana ahau kia huia raua kia kotahi.

R. Wharerau: Konga ture i rite, konga whakahaeretanga i rereke, ara e mea ana ta Taiaroa kia rite atu ano tatou ki te pakeha.

Kaua e pouri e nga mema, he ture tenei i homai mo te iwi Maori. Kia pai te mahi pire ma tatou, kia uru mai ai o tatou hoa a te Whiti me Tawhiao.

Me tono atu a Taiaroa kia whaka ae mai kia whakatikaia tona pire.

Timoti Whiua: Ko enei pire kei a tatou, ma tatou te tikanga,

Mangakahia: Kua puta te kupu a Taiaroa, e mea ana ia, mehemea he kupu e pouritia ana e te iwi, me whakatikatika.

E tino whakatuturu ana ahau i tenei kupu kia whakatikaia tenei pire.

Tiamana: E mea ana ahau kia panuitia tuarua kia atu tenei pire, kia tukua atu ki te whare.

Pika: Konga mea e pai ana kia paahitia te korerotanga tuarua me ki mai Ae (paahitia ana i te pooti a waha). Ka noho komiti te whare.

2 P.M.

Ka Noho a Komiti Te Whare i Naianki.

Taimana: Ka panuitia atu te pire a Taiaroa.

Mangakahia: Me penei atu, He ture whakamana i te kotahitanga o nga iwi Maori o Nui Tireni.

Paahitia ana i te pooti a waha.

Tiamana: Konga mea e pai ana kia hoatu enei kupu, " Ke ture hei whaka-ma i nga maori ki te hanga tikanga whakahaere mo o ratou whenua, me a ratou mea katoa, me ki mai Ae.

Paahitia ana e te pooti a waha.

Tiamana: Me whakauro atu ano te kupu "Whenua raruraru."

Paahitia ana.

Pirimia: Me whakamarama te kupu "Tu rite."

H. Tomoana: Ko tatou kei raro i nga ture, kua oti te kupu whakamarama i runga.

Pirimia: E mea atu ana ahau kia " Tu rite motuhake."

H. Tomoana: Me noho tonu te kupu "hoko" i roto, engari kia tae ra ki Poneke te komiti ka mahi ai tetahi ture hei arai i nga iwi e tohe ana ki te hoko.

Pirimia: Ka penei taku i ta H. Tomoana nei.

Mangakahia: E pai ana te whakapuare i te hoko kite pakeha, kia mohio mai ai, kei te puare ano te mokete me te Reti.

A. Kume: E pai ana te hoko ki te maori anake.

Karena Kiwa: Kaore ahau e pai ki te kupu hoko, riihi, Mokete, ma tenei ka kore ai e uru mai nga iwi o waho.

H. Tomoana: Kia mana mai ta tatou tikanga, ka mahi ai tatou i tetahi tikanga hei kati i nga hoko.

Pirimia: Ko te kupu hoko nei e takoto noa iho ana, ki te katia i naianei, kua puta etahi o tatou ki waho, me o waho kua kore e uru mai.

A. Kume: E tautoko ana ahau.

Mangakahia: He mea ke te Hoko, Reti, Mokete, ka taea e tenei whare te mahi tikanga hei kati i aua ture. Otira ki taku mahara me kaua rawa tatou e korero mo te hoko, i te mea na konei tatou i huihui ai, a i rongo ai hoki i te mamae. Ko te mea pai o te pupuru i o tatou paku whenua, kaore ahau e pai kia paahitia tenei mea.

M. Te Atahikoia: Na to tatou kitenga kua mate tatou i hui mai ai tatou ki konei, kia purutia o tatou paku whenua. ko etahi o tatoa mate, konga hoko he, me era atu mea i mahia hetia i nga ra kua pahure ake nei, a mehemea ka whakaeta tenei kupu "Hoko" kua he ta tatou mahi. Me hoko kia tatou ano ka pai ahau kia paahitia tenei korero.

H. Ropihia: E pai tonu te kupu hoko, heoi te mea he ko te hoko tahae.

H. Tomoana: Me waiho ake tenei korero mo tetahi wa. Me neke iho ki raro iho.

[unclear: Tiamana:] Konga mea e pai ana me ki mai, Ae. Paahitia ana.

I whakahaerea nga rarangi katoa o te pire, a paah tia ana, ko te ingoa o te kawana i roto i te 8 me te 9 i patua. I paahitia e te whare i runga i te pooti kia noho ko te Pirimia Maori hei haina i nga mea e paahitia ana.

Koia enei konga ingoa o nga mema i pooti mo te whakaae mo te whakakore ranei i te kawana hei haina i nga mea e paahitia ana.

I Te Ae.

- J. Taiaroa
- H. Tomoana
- Kaitaia
- H. K. Taiaroa
- M. Paewai
- E. Te Wan
- Eruini
- Pohuka
- Maniapoto
- W. Kaharunga
- N. Patuawa
- Timoti Whiua
- Taare Tikao

I Te No.

- Huru
- Porokoru
- W. Ngawhau
- Paraone
- Rameka
- Mangakahia
- K. Kiwa
- Tunuiarangi
- N. Haari
- H. Amorangi
- Pene Taui
- Marumaru
- Kawatupu

- Paerata
- Mahupuku
- Kupa
- [unclear: Kiri vehi]
- R. Wharerau
- H. Puketapu
- H. Te Aweawe
- H. Te Wake
- A. Kume
- Rangiheuea
- Mange Hare
- Wiremu
- Kupa
- Wiki Te Whai
- Wiki Perihi
- Karena
- Toroaihiti
- Uruamo
- Reweti
- Perana
- Reha
- Hoani
- Mohi Te Ata
- Paeara

Tiamana: Ko wai hei haina i [unclear: n] mea e paahitia ana ?

Kupa: E mea atu ana ahau ko Pirimia o to ta ou Hui.

H. Te Aweawe: E tautoko ana [unclear: aha]

Paahitia ana.

I whakauru a he rarangi 10, ko [unclear: ta] rarangi i penei, ko te takiwa e mana tenei ture, me mutu te mana o kooti whenua maori. Paahitia ana. tukua atu ana ki te Whare Ariki.

WENERI, MEI 17TH, 1893.

10 A.M.

Pika: Ko te mahi ma tatou i [unclear: naia] ko te tirotiro i te whakaupoko [unclear: o] kirihipi.

Kiriwehi: Mehomai ano taku [unclear: kiri] a te takiwa e hoki ai ahau.

Pika: Ma te kawanatanga te korero kia tatou i naianei.

Timoti Whiua: Kaore ano kia oti te ta o te whaka-upoko.

Wiki Te Whai: Me homai he kirihipi ki au, ina hoki ahau.

H. Te Wake: Kia oti te whaka-upoko, ka kitea e tatou e tika ana, katahi ano ahau ka mau i te mea maku.

W. Kaitaia: E tono atu ana ahau kia [unclear: homai] te [unclear: kirihipi] ki au mehemea ka [unclear: takoto] pai ta tatou whakariterite, maku [unclear: tonu] e hari haere.

I puta ano aku kupu, mehemea ka [unclear: puta] ke te mahi, e kore ahau e mau i [unclear: tenei] kirihipi.

Kaore ahau e pai kia puta te moni a [unclear: etahi] atu, hei ora moku ina haere ahau ki te haina haere.

Timoti Whiua: E pai ana te korero a Kaitaia. Kaore he kupu i tangohia, engari i hoatu etahi.

K. Taumataitai: Kaore aku mataku [unclear: mai] i te mei kua puta te kupu kia riro [unclear: mai] te "Mana Motuhake."

Pika: Kaore aku kupu i te mea kua puta te kupu a te kawanatanga.

Tenei ka panuitia atu te reta mai a Hoterei, he whakaatu mai i te kaha o te [unclear: haere] o te ruri o Waiomio. Me tuku [unclear: atu] he kupu ma tatou ki taua tangata.

Timoti Whuia: E pai ana me haere te kawanatanga ki reira, a me tuhi reta atu ranei kia ratou.

Pika: Konga mea e whakaae ana kia [unclear: puta] he kupu ma tenei kawanatanga kinga tangata e whakaruraru anu i te ruri o Waiomio, me ki mai Ae. (Paahitia ana).

Ko te pire a A. Paea kia whakakorea te kaiwaipiro, ara te tu o nga Hotera i runga i nga Whenua Maori. (I mahia tenei pire a kaore i oti, kiia ana kia hangaia mai ano taua pire i runga i tetahi ahua.)

Ka nukuhia te whare mo te 2 p.m.

2 P.M.

Pika: Ko te pire a Wipere i naianei, e mea atu ana ahau me paahi katoa e koutou tenei pire.

A. Kume: Ka kati katoa nga moni mehemea ka paahitia tenei pire, ara nga moni e kiia nea kia puta ano ki te kawanatanga.

Pika: Ko te rua tenei o nga korerotanga, ka paahitia, ka tukua atu tenei korero ki te komiti i naianei.

Noho A Komiti.

Tiamana (Taare Tikao): Mehemea koutou e pai ana kia homai he rarangi tekau e pai ana. (Paahitia ana.)

H. Ropiha: Mo te kupu e ki i te upoko o te pire nei, "kei te noho tarewa noa iho" kaore e pai, kaore ahau i te mohu kei te noho tarewa noa iho.

Kua kohi matou. E kore e marama i au kia hoatu ketia nga moni i kohia ki etahi atu mahi ke. Ma tenei mea katahi ka tino wehi nga iwi. Engari ano te penei na "ka whakaturutia i tenei tunga o te Hui," katahi ka pai ki ahau.

Mangakahia: E tautoko ana ahau i tenei korero a H. Ropiha.

R. Wharererau: Ko ta te Tai hauauru me ta Ngapuhi tera e puta mai he ora ki te kawanatanga, ko tenei e kore rawa e puta mai, na reira ahau ka mea me nuku atu tenei pire mo tera tau.

Paerata: E tautoko ana i te R. Wharererau.

Marumaru: Mehemea ka haere tonu tenei pire, kanui te kaha ki te kohi, ki te waihotia mo tera tau kanui te ngoikore o te kohi.

N. Haari: He hoa pai tenei pire mo te kirihipi, koia tenei te ora mo te kawanatanga, kei pouri mai te kawanatanga.

H. Huriwai: Meunu atu to te Taihauauru me to Ngapuhi i te mea e pai ke ake ana tenei pire i era.

A. Kipa: Me puare ano tetahi rarangi hei kuhunga atu ma te kawanatanga i tetahi kupu.

H. Paeara: E tautoko ana ahau i ta Kipa.

Reweti: E tautoko ana ahau, me hoatu he menemana. "Me whai mana tonu te kohi tuatahi."

"Me uru ano te kawanatanga ki roto."

"Me unu te ingoa o Wipere," ko te take ko etahi tangata e pai ko etahi e kore.

N. Patuawa: Kei te pai te pire, kaua te ingoa o te kawanatanaa hei eke ki runga, engari me waiho mo tera hui ka mahara ai te kawanatanga.

H. Te Wake: E tino pai ana tenei pire ki ahau, i te mea ko tenei te whakaaro a tooku iwi.

Tiamana: Kia mohio mai koutou, konga pire e paahitia ana na te kawanatanga Katoa, konga mea e pai ana kia paahitia tenei pire me ki mai Ae.

Paahitia ana te korerotanga 1.2.3.4.

Konga mea e pai ana ko te ingoa mo taua pire ko te "kotahitanga o te iwi Maori," me ki mai Ae. (Paahitia ana.)

Konga moni katoa kua riro mai i mua o te paahitunga o tenei pire me mana katoa i raro i tenei ture, (nga moni i riro mai nga Rihiita.)

Konga mea e pai ana me ki mai Ae.

Paahitia ana.

Nukuhia ana te whare mo te 7 p.m.

7 P.M.

Pika: I te mea kaore te tiamana i i konei, a kaore hoki i whakamarama iho i nga mahi, no reira ahau ka mea kia nukuhia te whare mo apopo, 10 a.m.

TAITE, MEI 18TH, 1893.

10 A.M.

Pika: Mehemea he motini me tuku mai.

Mangakahia: E motini atu ana ahau kia whakaaturia mai ki whea ranei te Parematu tu ai a tenei tau e tu mai nei.

A. Kume: E mea atu ana ahau kia noho tonu te hui i te Waipatu nei.

Reweti: Meunu tenei korero mo te 2 p.m.

Toroaiwhiti: E tautoko ana ahau.

Pika: Konga mea e pai ana me ki mai Ae. Paahitia ana.

Ka panuitia atu te motini a Meri Mangakahia, he tono kia whai mana nga wahine ki te pooti.

R. Aperahama: Me haere mai a Meri Mangakahia ki te whakamarama i tenei motini.

H. K. Taiaroa: E tautoko ana ahau i tenei motini, i te mea kanui nga wahine whiwhi whenua a ka mahi noa atu ko tatou ki te mahi ture atu mo o ratou whenua I oti hoki i tera tau kia kohi nga wahine i te £1 0s 0d, na reira me whai mana nga wahine ki te pooti.

Pika: Ka tonoa atu a Meri Mangakahia.

Mo te 2 p.m. ka noho te whare.

2 P.M.

Pika: Ko te kai motini i naianei.

Meri Mangakahia: E whakamoemiti atu ana ahau kinga honore mema e noho nei, kia ora koutou katoa, ko te take i motini atu ai ahan, ki te Tumuaki Honore, me nga mema honore, k a mahia he ture e tenei whare kia whakamana nga wahine ki te pooti mema mo ratou ki te Paremata Maori.

Ka whakamarama ahau i te take i tino tino ai ahau kia whakamana nga wahine maori ki te pooti, a kia tu hoki he mema wahine ki roto i te Paremata Maori.

- He nui nga wahine o Nui Tiren i kua mate a ratou taane, a he whenua karati, papatupu o ratou.
- He nui nga wahine o Nui Tiren i kua mate o ratou matua, kaore o ratou tungane, he karati, he papatupu o ratou.
- He nui nga wahine mohio o Nui Tiren i kei te moe tane, kaore nga tane e mohio ki te whakahaere i o raua whenua.
- He nui nga wahine kua korohetitia o ratou matua, he wahine mohio, he karati, he papatupu o ratou.
- He nui nga tane Rangatira o te motu nei kua inoi ki te kuini, mo nga mate e pa ara kia tatou, a kaore tonu tatou i pa ki te ora i runga i ta ratou inoitanga. Na reira ka inoi ahau kia tenei whare kia tu he mema wahine.

Ma tenei pea e tika ai, a tera ka tika ki te tuku inoi nga mema wahine ki te kuini, mo nga mate kua pa nei kia tatou me o tatou whenua, a tera pea e whakaae mai a te kuini ki te inoi a ona hoa Wahine Maori i te mea he wahine ano hoki a te kuini.

Akenehi Tomoana: Kia ora nga mema Honore e kimi nei i te ora mo tatou. E tu ake anaahau ki te tautoko i tenei motini, engari e mea ake ana ahau kia riro rawa mai te Honore i nga tane katahi ano ka pai te korero i tenei motini.

Marara: Ko ahau tetahi e tautoko ana i tenei korero.

Pika: He mea whakamiharo tenei mea i te mea kaore ano kia tu noa he mema wahine ki te Paremata.

Waiho ma te Whare e korero ta koutou korero.

Ko te koiero mo te wahi hei tunga mo te Paremata a tera tau inaianei.

Reweti: E mea atu ana ahau ki Turanga.

H. Paea: E tautoko ana ahau i naianei.

Hinaki: Me riro i au, kia tae mai ra ano te kupu a Tawhiao ka hoatu ai ki a ia.

Wi Pere: Me mahara mai te Pika ki taku tono, i te mea i tipu mai o taua tupuna i reira.

H. Te Wake: Kia rongo katoa nga iwi nei ka pai te whaka oti.

N. Patuawa: Kaore ma Ngapuhi i roto i tenei korero, kei a koutou te taonga.

Pika: Kia hui nga whare e rua apopo, ka korero ai tenei korero. I tohe ano a Hone Paerata raua ko Mangakahia kia haere tonu te korero, otira kaore i whakaaetia.

Pika: Ka panuitia atu te pitihana o Wanganui, he tono kia whakaturia a Meiha Keepa, hei mema mo te Taihauauru, e te kotahitanga. Mo te 7 p.m., ka korero ai ano i tenei korero ka nuku te whare.

7 P.M.

Pika: Ma te kawanatanga te korero i naianei.

Pirimia: Konga mea kua tae mai ki to tatou aroaro ko te pitihana o Wangauni, ko te ahua mo te Hiiri a te kotahitanga hei mahinga, Me homai he mahi ma te whare mo tenei taima.

H. Ropihia: He motini na nga Tuari kia mutu te Paremata apopo i te 2 p.m., a kia hoatu tetahi o nga whare i te po hei ngahautanga mo ratou.

Timoti Whiua: E tautoko ana ahau i tenei korero. E hara i te mea ka mutu te Paremata apopo kia oti ra ano nga mahi ka pai te mutu.

Pirimia: E motini atu ana ahau kia mutu te korero apopo 2 p.m., me tu ano a t. Hatarei 10 a.m., tae atu ki te Paraire 26 ka pakaru ai te Paremata.

Pika: Konga mea e pai ana kia mutu te whare a te 2 p.m, apopo me ki mai Ae (Paahitia ana). Konga mea e pai ana kia tu tonu te hui tae noa ki te 26 onga ra me ki mai Ae (Ae katoa). Konga mea e pai ana kia tu te hui ki

Turanga me ki mai Ae (Paahitia ana).

Ka tukua atu tenei korero ki tera whare.

Ko te Hiiri mo te kotahitanga hei mahinga i naianei.

H. Paea: Ma te kawanatanga e mahi tena.

E. Te Wano: E tautoko ana ahau i ta Paea.

Paahitia ana.

7 P.M. Mo Te Komiti Whiriwhiri I TeWhaka-Upoko O Te Kikihipi.

Mangakahia: I rite i taua komiti kia riro ma maua ko te Pirimia e whiriwhiri taua whakaupoko, a i rung i ta maua taukumekume ka whakataua e maua me wehe ta maua mahi, ko taku e takoto ke ana i waho i tana. E tono atu ana kia korero tahitia a maua whakariterite.

Pika: Konga mea e pai ana me ki mai Ae. Paahitia ana, ka nukuhia te whare mo apopo 10 a.m.

HATAREI, MEI 20TH, 1893.

10 A.M.

Pika: Ko te korero ano mo te kirihipi i naianei.

Mangakakia: Me whakatuturu rawa mai te mahi o te whare i te Mane 22. Kaua rawa hei nuku atu.

Pika: Kua tino mohio ahau ka mutu te korero a te Wenerei, kei te kino nga upoko o nga mema i te aranga ki te ngahau i te po nei. Me nuku te whare mo te 7 p.m., konga mea e pai ana me ki mai Ae. Paahitia ana.

(Konga mahi o tenei ra he omaoma na te kotahitanga.)

7 P.M.

Tiamana: Ka panuitia atu te whiriwhiringa a te Pirimia i tenei whakaupoko.

Marumaru: Kanui te marama ki au.

Pika: Konga mea e pai ana kia paahitia te korerotanga tuatahi me ki mai Ae.

Paahitia ana. A paahitia ana kia korerotia ano ta Mangakahia whakatikatika.

H. Ropihā: E mea atu ana ahau kia whakahokia atu ano enei mea e rua ki te komiti i whiriwhiria hei tirotiro i taua whaka-upoko.

W. Te Pirihi: E tautoko ana ahau i ta H. Ropihā.

H. Paea: Kua tae mai tenei kia tatou, a ma tatou e mahi i naianei.

H. Niania: E hara i te mea na te kirihipi nei i ore ai a [unclear: te] Waiaroa e haina, engari he mahara ano, kaati i te mea kua tae mai nei kia tatou i naianei, me mahi e tatou i naianei.

A. Kume: Kaore e taea e ahau te mahi i tetahi mahi pai atu i tenei. Me pine tahi raua, i te mea he kupu whakamarama anake mo te kirihipi.

R. Rangiheuea: E penei ana taku me ta A. Kume.

Tunuiarangi: Kua marama i nga pukapuka e rua nei, kaore e whaimana te kawanatanga ki te mahi i tetahi mahi kaore nei i paahitia e te Paremata.

Mehemea ka haere atu tetahi tangata ki waho o tenei kotahitanga, kua huri ke [unclear: Loa] atu tona mahara, a e hara i te mea na te kirihipi nei ia i puta atu ai, kaore, engari na tona ake hiahia ano kia puta atu ia.

Mo te kupu i roto i nga pukapuka nei "E whai mana ana te kawanatanga kinga mea katoa." E mea atu ana ahau, me ata waiho marika. Ana ano tona wa e taea ai enei Mana, otira ma te whare nei ano e tirotiro.

Pika: Konga mea e pai ana kia paahitia te korerotanga tuarua me ki mai ae.

Paahitia ana.

Ka nukuhia te whare mo apopo.

[unclear: MANE], 22ND MEI, 1893.10 A.M.

Pika: Me tuku mai nga motini i naianei.

H. Ropihā: E motini atu ana ahau kia pootitia ko ahau hei mema mo tatou ki te Paremata, konga mea kua koreroroteria ko:—

- Tunuiarangi
- H. Tomoana
- Wi Pere
- Mangakahia
- Ieni

E tino inoi atu ana hoki ahau kia riro ko ahau tonu hei mema, kaore ahau e pai kia tu a Wi Pere i te mea he

nui o na mahi ki nga iwi nei, a he haurangi ano tetahi mahi ana. E kore rawa ia e hapai i a tatou mahi. Mo Tomoana, me noho ia, kanui mona, ko te kotahitanga. Mo Tunuiarangi, me unu mai e te kai motini tona motini, kia puare te ara moku.

Mehemea ki te tu ko ahau ka tino kaha ahau ki te mahi i a tatou mahi, a ko te moni e riro mai i au, ka hoatu e ahau ma te kotahitanga.

R. Aperahama: I homai tetahi mea nui e te 500 tangata o Wairarapa kia Tunuiarangi. Ka re ia tahuri i awhina, kaati ka pera ano ia i na tukua ko ia hei mema.

Mo Wi Pere, Aha koa ia haurangi ka pooti au ki a ia i te mea na ana tetahi pire nui o tenei hui. Ka pooti ano ahau kia Hori i te mea i tae ia ki Ingarangi.

A. Kume: Kua whakahautia mai ahau e Eikini kia whakahaere au i tona pooti, na konei ka tautoko ahau i a H. Tomoana ko tenei tangata kaore i roto i te kirihipi. Ko te take i tautoko ai ahau na te mea kaore tahi [unclear: ona] a ingoa kino i roto i nga pukapuka Puru nei. Nui tona kaha ki te mahi mo te taha Maori, kaore ia i pai kia *Takatia* nga Maori.

Mangakahia: Kei te whakaae ahau kia pootitia ahau hei mema mo tatou. Ko ahau kai te mohio katoa kinga ara mo ta tatou mahi. E puta ana ki au i runga i aku mahi e £500 i te tau. I runga i taku mahara ki tenei mahi, mahue katoa i au. Ka penei ano taku kaha mehemea ka pootitia ko ahau.

Pika: Ka mutu mo tenei korero, kua tae mai te kupu a te komiti whiriwhiri i te whakaupoko o te kirihipi ki mai kua paahitia taua whaka-upoko. Konga mea e pai ana me ki mai Ae. 1, 2, paahitia ana.

MEI 22ND, 1893.

2 P.M. Hokinga Mai O Te Pire a Taiaroal Te Whare Ariki.

Pika: Kua paahitia te pire a Taiaroa i runga ano i tona ahua ake. Konga menemana katoa a tenei whare kua patoa katoatia. Ko ta Heke kua waiho mo tera tau, kua paahitia ta Wi Pere.

H. K. Taiaroa: E motini atu ana ahau kia paahitia taku pire i runga i te paahitanga mai a tera whare.

Tamahau: E mea ana tatou kaore tahi he mate e pa mai kia tatou i runga i te paahitanga o tenei pire. Konga tangata e whai whenua ana ka pa i te mate i runga i tenei pire. E pai ana kia tere te paahi, kia kite tatou i te pewhe-a-tanga ranei o nga tangata whai whenua. Konga mea e paahi ana ka tika tonu atu ma te karauna e paahi mai.

H. K. Taiaroa: Kaore tahi he pai o te korero a te mema nei i te mea e ki ana ia ka mate o tatou papatu Kaore tahi he mate e pa mai kia tatou.

Kaore e tika tonu atu ki te karauna. E ki ana te pire, me haere ki te komiti o te kotahitanga i te tuatahi ka tika ai te haere kia hainatia mai e te kawana.

R Kawatupu: E tautoko ana ahau i tenei pire, i te mea e ki ana (1) kia tu rite nga maori ki te pakeha, (2) kia riro ano ma te kawana e whakamana nga whakataunga.

E kore rawa tatou e whai mana.

H. Paerata: Kaore ahau e tautoko i tenei Ripoata a te whare o Runga.

Pika: Ka nuku te korero mo te 7 p.m

7 P.M.

Pika: Ma Heremia te taima i naianei.

H. Te Wake: E whakahe ana ahau ki tenei Ripoata i te mea kaore i homai tetahi menemana, i pangaia noatia atu a tatou mahinga. Kaore rawa he mahinga a tera whare.

E pouri ana ahau mo to tatou whaka-ritenga ki te pakeha. Ko konei te wahi era e kaha. ko tooku takiwa e kore rawa e kaha.

Me marama rawa ta tatou pooti i tenei mea. E kore rawa e haina nga iwi nei mehemea ka riro i runga i tenei meatanga, engari mehemea ko ta Heke kanui te pai.

Mangakahia: Kua tae ano tenei tatou kei runga i ta tatou tino mahi.

I roto i ta tatou menemana i hoatu e tatou ko te Pirimia hei whakamana i a tatou mahi, ko te tino tinana o tenei pire e patu ana i te kirihipi.

Kaore e kiia tenei pira he pire motuhake i te mea kei roto i tenei pire te [unclear: ingoa] o te *Kawana* me e te *Hoko*. Ki te whakaaetia tenei pire kia haere, ka mate tatou i te mea ka puare te hoko.

Kaore ahau e mohio ki te Take i patua ai te whaka-upoko o ta Heke. i te mea e tono ana tera i te mana Motuhake. Kaore tatou e kore te kite i te whakahe mo nga kupu o tenei pire.

Pika: Ko te take i kore ai e paingia kia wai ta Heke, he mea kia takoto topu ai, mo tera tau ka tuku ai. Ko te take i tukua ai ta Taiaroa he mohio e kore e pa he mate ki nga Iwi nei.

Mangakahia: Kaore rawa te Whare Ariki i te titiro ki nga kirihipi i a ratou e mahi ana i tenei pire.

Kaore tahi he Hoko, he Mokete i roto i te Tiriti o Waitangi.

Pika: I tauoko koe i tenei kupu katoa, heoi anake te mea kaore koe i tautoko ko te Kawana anake.

Mangakahia: Ko enei pukapuka katoa haku anake i mahi, kaore i etahi atu tangata.

Katahi ano ahau ka korero i tenei kaore. E tino mohio ana ahau ki nga mahi o roto i nga pukapuka nei, kaore rawa ahau e tautoko i tenei pire.

Pika: E tino mohio ana a Mangahahia e kore e homai te Mana i runga i tana e korero nei, engari te haere i runga i te whakaiti.

Tamahau: Ko tenei pire rite tonu ki ta te Riihi, i mahia i Akarana. Kei roto i nga kahiti, kei te pai oku whenua. Heoi ano taku e mahara ana konga Iwi nei, kei te noho kuare ma. Katahi ano te mea nui kei roto i a tatou, ara ko te Hoko.

Nga hui i Wai-o-Matatini, Omahu, Wairarapa, Parikino he arai katoa i te hoko.

Mehemea tatou ki te paahi i tenei pire, e hoa ma, engari rawa a Hori Kerei e ki ana kia whaka-oratia te rarangi 2 ote Tiriti o Waitangi.

Konga tangata e riri ana kaua he Ateha kei te tautoko i tenei pire. Ko ahau kaore.

Mehemea i haere nga mema ki te kura [*unclear: i*] mua o te haeretanga mai kua mohio katoa ratou ki te titiro i te pire nei.

Kei hea he tunga mo te kotahitanga. Ka pau katoa nga whenua i te puaretanga kia hoko ano tatou.

Na te araitanga o te Hoko i uru mai ai nga iwi maha ki roto i te kotahitanga.

I runga i tenei e kore ratou e haina ano. Kua puta nga panui o te whaikorero a te Pirimia i Nepia ([*unclear: Seddon*]) ka hokona nga whenua Maori. Na konei ka mea atu ahau me ata tirotiro ano tatou ki ta tatou Ripoata mo te pire nei i tuku atu ra ki tera whare, me tuku atu ano tatou Ripoata. Mehemea ki te kore ratou e pai, he mea tika me tuku ki nga Motu nei.

Ko taku tino kupu tenei. He nui no taku aroha kinga Iwi nei i kaha ai ahau ki te turaki i tenei pire.

W. Te Perihi: Me whakahoki ano a tatou menemana ki roto. No mua te mate, no te urunga o nga mema Maori ki roto i te Paremata. Me pai ta tatou whiriwhiri i tenei pire, kia puta pai ai i mua o nga ture a te Pakeha.

Makoare: Ko Kaikohe me Tautoror kei raro tonu i a maua ko taku tuakana ko kuao. E kore rawa ahau e pai kia riro mai aku, whenua ki raro i enei ture a e kia nei ka tangohia aua whenua.

Kaore ahau e haina ki tenei ture, kaore hoki a kuao i haina i tera whare.

N. Haari: No te timatanga mai ka tu ahau hei apitihana mo tenei pire, a taea noatia mai tenei taima. E tautoko ana ahau i ta Mangakahia e mea nei kaore ia e tau oko i tenei pire.

I te hui i te Tiriti o Waitangi (1891) i mea ahau kia kotahi he upoko mo tatou. Ko tenei pire kei runga i te pononga utu. Ko ahau i mea kia tu he Rangatira mo tatou.

Ko te take i kore ai a M Tawhai e tautoko he mataku nona kei tangohia tona penihana.

Ko tenei pire e takahi ana i te Tiriti o Waitangi. Kaore ahau e mahara kinga korero a nga mema e ki nei, kaore rawa he mate i roto i tenei pire.

I runga i to tatou tono kia whai-mana a.o tatou ki te hoko, kua takahi tatou i te Tiriti o Waitangi

Mehemea ki te hoatu tenei pire i naianei, kua kati te ara mo ta Heke.

He rite tonu tenei pire ki ta kerei, Otira e pai ake ana ta kerei, konga iwi whenua ka mate i tenei pire. E tino ki ana ahau kaua hei paahitia.

Ki te paahitia tenei pire, katu ahau ki te kii ki tooku iwi kia kaua hei haina.

W. Kupa: Ko te kupu "Tu rite ki te pakeha," kaore ahau e pai. Konga whenua e tata ana ki te taha tai kanui te hiahariatia e te pakeha.

A Kume: Ko te pire tenei i whakaaetia e tooku ngakau. Mo te kupu "Tu rite," ae. E mea atu ana ahau, kia pera to tatou kaha. Ko te wahi e wehe ana ano.

Mo te hoko, kei roto ano i te Tiriti e ki ana me hoko ano tatou.

Mo te Kawana, E hoa ma katahi tatou ka tino eke rawa ki runga i te Tiriti o Waitangi. Koia tenei ko te ture, e ki nei tatou me haere tatou i runga i te ture.

Ki te haere tatou i runga i te kinga, kaore rawa a tatou e ora.

E tino mohio ana ahau kaore e paahitia (Reo, "He aha koe i tautoko ai") Ahe aha hoki koutou i kore ai e tautoko?

R. Wharerau: E tautoko ana ahau kia tukua tenei pire ki te iwi katoa. Mehemea he aroha tou e te mema o te Waipounamu, me tuku to pire ki te Iwi.

Tera ahau e whawhaitia e taku iwi, i te mea ko tenei pire e mahia atu ana hei patu ia ratou.

Me whakaae mai te mema honore nei ki taku kupu kia waiho tona pire mo tera tau.

N. Patuawa: Titiro tatou ki te haina tuatahi. Kaore tatou i mohio kei te he Hanga ana ano e tatou tetahi. Muri mai ko tetahi.

Muri mai ano ko tetahi. I naianei kua hui tatou, he kimi i te ora. Ko tenei pire e tono ana i te Mana Motuhake, penei me ta Heke.

Kei te pai katoa te mahara o Taiaroa ki te mahi i te ora mo tatou. Tena ko tewhea te pire ma tatou (Reo, ko ta Heke). Kua puta te kupu a Heke ko ta Taiaroa e haere i naianei. Mehemea ki te tautokotia katahi ia ka hoatu i tana.

E tino tautoko ana ahau i tenei pire, engari moumou haere mai ahau i te mea he kuare noa iho ahau.

Toroaiwhiti: E tautoko ana ahau i tenei pire. i te mea kaore rawa a Taiaroa i te mataku i nga Rangatira nei. Mohio ahau ko te take he mohio iho no ona, he, ora mo te Iwi kei roto.

Porokoru: Kaore ahau e tautoko i tenei pire ko Wanganui kei te hoko, otira kaore au e hapai i tenei pire.

Pika: Ka tukua atu tenei pire ki te whare, ka mutu nga whai-korero i naianei. Konga mea e pai ana kia paahitia tenei Ripoata a te Whare Ariki me ki mai Ae. Konga mea e kore ana e pai me ki mai No. Riro ana i te pooti a waha i te Ae. Tautohetia ana.

Pooti tuturutia ana. Konga mea i te Ae 25 i te N.o 22. Riro ana i te Ae.

Koia enei konga ingoa o nga mema i pooti, kia paahitia te tuturutanga o te pire a Taiaroa:—

- Taare Tikao
- Whatahoro
- M Paewai
- Maniapoto
- W. Ihiaia.
- J. Taiaroa
- Amorangi
- Uruamo
- E Te Wano
- H. Niania
- R. Rangiheuea
- H. Ropiha
- Marumard
- Kaharunga
- Maaraau
- N. Patuawa
- Maraenui 18 H. Te Awe Awe
- W. Kaitaia
- Tunuiarangi
- H. K. Taiaroa
- H. Paea
- W. Toroaiwhiti
- Timoti Whiua
- Aperahama Te Kume

Koia enei konga ingoa o nga mema kaore i pai kia paahitia.

- Heremia Te Wake
- Makoare
- Mohi Te Atahikoia
- Pene Taui
- F. N. Haari
- Kawatupu
- H. Paerata
- Porokoru
- R Wirihana
- W. Kiriwehi
- M Haari
- R Wharerau
- W. Kupa
- W Te Perihi
- R. Huru
- W. Ngawhau
- H. Paraone
- Mangakahia
- Moetara
- Karena Kiwa
- Kipa Anaru

- H. T. Mahupuku
Pika: Ka nukuhia te whare mo apopo 10 a.m.

TUREI, 23 MEI 1893.

10 A.M.

Ite puaretanga o te Whare i tenei ra, [*unclear: he*] maha nga mema i korero mo te pire a Taiaroa kua, paahitia nei.

Ko te nuinga o a ratou korero he whaka ngawari i te ngakau o nga mema.

2 P.M.

Hokinga Mai O Te Pire Kohi Moni a Wipere I Te Whare Ariki.

Pika: Kua hoki mai te Pipoata i [*unclear: tukua*] ki te Whare Ariki, kua paahitia, [*unclear: koia*] tenei ko taua Ripoata:—

Mei 17th, 1893

Whare o te Runanga Whiriwhiri. Ki te Hono Tumuaki, M. H. Tawhai.

*Ka tukua atu te Ripoata a tenei whare [*unclear: mo*] te Pire a Hono Wi Pere koia tenei ko ratou whakatikatika:—*

- *Ka meinga te ingoa o tenei pire ko ko [*unclear: te "kote*] hitanga o nga Iwa Maori."*
- *Ko te kupu 15 hua whakatikaia, kua [*unclear: hoatu*] 14 Hune, 1893.*
- *Kua paahitia katoatia a raro iho.*
- *Kua hoatu enei kupu ki roto:—*

Konga moni katoa kua kohia i mua o te paahitanga o tenei ture, a kua riro mai hoki nga rihiiti, me mana katoa i raro o tenei ture.

Heoi e nga mema honore o te Whare Ariki, kanui te pai o nga mema o tenei Whare ki tenei pire.

Kia ora koutou

Na H. Tomoana, Pika.

Hokinga Mai O Te Kupu Whakamarama I Te Whaka Upoko O Te Kirihipi.

Pika: Kua paahitia e te Whare Ariki te whakamarama o te whaka Upoko o te kirihipi, pera ano me ta tatou i tuku atu ai.

Kua haina ahau i taku inga ki runga i tenei pukapuka.

7 P.M.

Pika: Ka panuitia atu te pire a te kawanatanga kia whakamanatia te Pirimia ki te whakatikatika i nga mea i paahitia e tenei Hui.

Pirimia: Ko te take i motini atu ai ahau he mea naku kia takoto pai ai tenei nga korero.

H. Paea; E tautoko ana ahau.

Toraiwhiti: E tautoko ana.

Pika: Konga mea e pai ana me ki mai Ae. Paahitia ana.

He motini tenei na Penei Te Ua, he whakaatu mai konga moni o te kohi takiwa kua tae mai kei tona ringa e £68.

Tiamana: Ma te kawanatanga e whakarite te tangata ma ana e tiaki nga moni a te kotahitanga.

Reweti: E inoi atu ana ahau, hei aha aua moni? Ma te kawanatanga ma wai ranei?

Tiamana: Kaore ma te kawanatanga enei moni.

PARAIRE MEI 26th, 1893.

Tiamana: E tu ake ana ahau ki te whakamarama i te ruri o te Whare mo runga i te kuorumu.

Ka panuitia atu te motini, "Me whiriwhiri tetahi komiti hei whakaotioti i nga mahi o te Hui e toe ana."

Koia enei konga ingoa o te komiti:—

- Takarangi

- Henare Matua
- Peni Te Ua
- Mohi Tawhai
- H Te Awe Awe
- R Aperahama
- A Te Kume
- N Patuawa
- H Paea
- W. Kaitaia
- Paora Ropiha
- Tamahau
- M Te Atahikoia
- Wi Pere
- Nikaore
- Rone Rangihena
- H Te Wake
- Wiremu Ihia
- R P Kawatupu
- Wi Katene
- Papanui Tamahika
- Hapi Puketapu

Pirimia: Aha koa kore e tino oti ia tatou nga mahi nei, he aha koa me mahi kia tino oti, Me whakaiti iho nga tangata o te whare i naianei. kia 15 ka mana ai te noho o te whare. I tera tau, kotahi tonu te tangata na ana i mahi nga mahi katoa. Nui rawa tona kaha. Kaore rawa aku kupu whakahe kia Mangakahia. Kia tae a R. Wharerau ki tona kainga ka tuku mai ai i nga pukapuka katoa o te kotahitanga kia whakatoputia.

Ki taku mahara e taumaha rawa nga ruri o te Paremata Pakeha, no reira ka tangohia mai e ahau konga mea ngawari anake. Mehemea e whakaae ana tenei Whare kia whai-mana tenei kawanatanga ki te whakahaere i aua ruri, pai noa atu, a mehemea e kite ana tetahi etahi ranei o nga ruri, mo tera tunga o te Paremata ka tirotiro ai.

H. Ropiha: E tautoko ana ahau i tenei korero. E mea ana ahau kia tere ai te oti.

Makaore E whakapai ano kinga kupu a te Pirimia. Me perehi aua ruri i naianei, a ka tuku ki ia wahi ki ia wahi, kia tu rawa ake te Paremata, kua marama nga mema.

Kaitaia: E tautoko ana ahau mo nga ruri o te whare; engari mo nga pire, e mea ana ahau ma te komiti ano e tirotiro.

A. Te Kume: E whakaae ana ahau ki nga kupu a te Pirimia. Pai noa atu ma te kawanatanga e mahi nga ture. Aha koa e taumaha ana, nga ture o te Paremata, e pai noa atu ana ahau. E he rawa ki au ma nga mema e hanga he ture.

Mohi Tawhai: E tautoko ana ahau i tenei kupu. E hanga ana tatou i tenei ruri mo tatou ano e hara i te mea mo nga iwi nei. E tautoko ana ahau kia 15 mo te kuorumu. E whakaae ana ahau kia mahia nga ruri mo nga whare e rua

R. Huru: E tautoko ana ahau i nga kupu a Mohi Tawhai.

Kawatupu: E tautoko ana ahau, a e turaki ana, kua hoki rawa te kuorumu o te whare i te koata o nga mema.

H. T. Wake: Kanui taku wehi moku ano, kei tahuri mai te mea nei ko ahau. E hara ahau i te tangata mohio ki te hanga ture.

Waiho ahau kia hinga iho i runga i tuku tunga mema nei. Mehemea ka whakaotia e te komiti whiriwhiri, ka mana katoa. E inoi ana ahau kia unuhia taku ingoa i roto i te komiti whiriwhiri. Mo te korero mo nga mema nei, kaore aku kupu.

Kaore ahau e matau ana tera pea ahau e haere mai a tera tau, kaore ranei. Kaore ahau e hoki ka whakinokino i a tatou mahi. I runga i te pire kua paahitia nei, e kore rawa ahau e kaha ki te mau haere i te kirihipi.

Pirimia: Mo te kupu a te mema kua noho ihe nei; koia nei te take i whakanohoia ai to ingoa ki roto i te komiti whiriwhiri nei, kia kaha ai koe ki te whakahe i nga mahi a te kawanatanga. Me motini rawa i te tuatahi ka mana ai te unu i to ingoa ki waho.

Mehemea ka haere mai tetahi tangata hei riiwhi mo tetahi o nga mema, kaore e whakaaetia kia tu ki roto i te whare.

Ko te mema e hiahia ana kia unuhia tona ingoa ki waho i te rarangi ingoa o nga mema, me hoki ka mea kia pootitia mai ano he mema mo tona tunga.

N. Hare: Mehemea mo tenei taima tenei kuorumu ka pai ahau, engari mehemea mo tera tau kaore ahau e pai.

Tena, mehemea ka kore e tae mai te mema ka pewhea ?

Tiamana: Mehemea he mate ka ora tonu tona ingoa, engari mehemea he noho pokanoa ka ruihi tona nohoanga.

Kaitaia: Me pewhea nga mema i he o ratou whakaaringa, a mehemea ranei e whai mana an aua tu mema ki te tu tonu mo nga tau e tu mai nei ?

Timoti Whiua; E whai mana tonu ana i te mea kua whakamanatia e te komiti hei mema pumau.

Mangakahia: Me waiho kia 30 hei kuorumu mo te mutunga o te Paremata.

E tautoko ana ahau ma te kawanatanga e hanga nga ture.

Paahitia ana ma te kawanatanga e mahi katoa nga korero o te kotahitanga.

Paahitia ana hoki e te whare kia mana te kuorumu 15 ki te mahi i nga mahi mama, kaore i nga mea taimaha.

Pika: Kaore ahau e ahei te tuku atu i te pooti mo te kuorumu o te Whare Ariki.

Pirimia: E hiahia ana ahau kia mauria te whakaotinga o nga mahi ki Wairapa. Koia tenei ko te kawanatanga: —

- Raniera Wharerau
- Timoti Whiua
- Paraone Tumuiarangi
- Whatahoro (Pirimia)

I tukua ki te whare, a paahitia ana.

Pirimia: Me whakataturu ki te 12 onga ro o Aperira 1894 te ra mo te Paremata ki Turanga. (Paahitia ana.)

Pire I Paahi.

Koia tenei nga Pire i Paahi i te Paremata o te Kotahitanga i noho nei ki te Waipatu, i te 11 o nga ra o Aperira, 1893, ko ia tenei:—

WI PERE. HE PIRE KOHI MONI.

No te mea i te noho anga o te Paremata Maori i tu nei ki te Waipatu i te 15 onga ra o Hune, 1893, a i whakahuatia he Ture kohi moni ma te iwi Maori o nga motu erua nei o Aotearoa me Waipounamu i te ono o nga ra o Hurae, 1893, kei te tarewa noaiho taua whakaritenga.

Na reira ka meingatia tenei hei Ture e te Runanga nui o te kotahitanga o te iwi Maori i runga i nga mana o taua Runanga—

- Te ingoa poto o tenei Ture ko te Ture kohi moni o te kotahitanga.
- Konga moni i kohia e ia Hapu e ia Iwi ranei kite Peke o tona Takiwa, me ata whiriwhiri e ia Hapu e ia Iwi ranei, nga tangata tika hei tiaki i aua moni hei tuku kite Peeke, a ma etahi tangata tika ano hoki e kohi aua moni.
- Kote tikanga ote kohi, he pauna mate tangata ite Tau, a. kote tikanga o taua pauna ka kiia i konei, he hia kotahi, kite hiahia tetahi tangata etahi tangata ranei, kia £10 pauna tana kohi, nuku atu ranei, a ka kiia i konei, he tekau hia, mate tangata.
- Ko nga mahi ma enei moni he whakapai whenua, tope Ngahere, mahi Paamu, hei hoko i nga whenua pakeha, Tekihana ranei i roto i nga taone, kia riro mai hei whenua ma nga tangata na ra ou aua moni, i kohia nei ki roto i nga Peke, kua korerotia i runga ake nei.
- E ahei ana i runga ite mohio o nga kai whakahaere, kia whakatakotoria, e ratou kite Paremata ote kotahitanga kia riihitia taua whenua aua whenua ranei i hokoa ra hei whakahoki ite moni i hoko ai taua whenua.
- Kite pa he mate ki tetahi. ki etahi Hapu, Iwi ranei, ma ratou e haere ki nga kai whakahaere o aua moni, nama ai, i runga i te tahi Punga hei whakahaere mo a ratou keehi, ma ratou ano hoki e utu aua moni me ona hua ano.
- Ko nga Ture hei whakahaere i nga mahi kua kiia ake nei mate Paremata ote kotahitanga e mahi.
- Ma nga tangata i whakaturia ra ete Iwi, hei kai tiaki mo aua moni, ma ratou e titiro nga whenua, o nga pakeha, e hiahariatia ana e ratou kia hokona, a ma ratou e whakaatu kite Iwi, kite Tumuaki hoki ote kawanatanga Maori.
- Ma nga kai tiaki o aua moni, ia Peeke, e whakaatu kite Paremata a ratou Ripoata, whakaatu ite maha o nga moni, e takoto ana ki ia Peeke, a me Puta aua Ripoata ite wa e noho ai te Paremata ote kotahitanga.

Ture Huinga Whakamana Kotahitanga Maori.

He Ture hei whakamana i nga Maori kite hanga tikanga whakahaere mo ratou whenua meo ratou taonga:— Notemea i raro i te Tiriti o Waitangi tau 1840 i raro hoki i tetahi Ture Nui o Ingarani i paahitia i te 30 o nga ra o Hune 1852, i huaina, " He Ture hei tuku atu i te mana kite koroni o Nui Tireni a e whakarite ana i roto o taua Ture tera e tika kia whakamana nga ritenga me nga tikanga me nga mahi whakahaere anga maori o Nui Tireni mehemea kaore aua ritenga e taupatupatu ana i nga tikanga whakahaere ote rangimarie a me whakapumau aua ritenga i naianei kia ahei ai ratou te whakahaere kawanatanga mo ratou hunga maori mete wehewehe hoki i etahi takiwa motuhake kia mana ai aua tikanga whakahaere i roto i auo takiwa ka whakaritea nei na reira ka mana te kuini i runga i tetahi pukapuka mana he mea tuku i raro i te Hiiri nui ote Kiingitanga Huihui ia wa ia wa kite hanga ritenga whakahaere pena kia ahei ai nga maori kite whakahaere ia ratou ahakoa e taupatu putaana e rereke ana aua tikanga maori i nga ture me nga ritenga whakahaere o Ingarani e whai mana ana etahi wahi ranei ki Nui Tireni ki tetahi wahi ranei o taua Koroni "A notemea kua tu tetahi huihuinga Rangatira e huaina ana kote hui o te kotahitanga ki te Waipatu i te 11 o nga ra o Aperira 1893, kia tonokia atu ki te Paremata nui o Nui Tireni kia homai tetahi mana motuhake kia whai ritenga ratou kite whakahaere i o ratou whenua papatipu whenua karati whenua tiwhikete whenua memoria whenua Rahui ranei i raro i te mana o tetahi komiti maori a notemea e hiahia nui ana nga maori kia tu rite ratou kite iwi pakeha e kaha nei kite whakahaere ritenga mo ratou kite hoko kite riihi kite mahi katoa i nga mahi pewhea pewhea ranei mo o ratou whenua me a ratou taonga e mau motuhake ana kia ratou a notemea kua tuhia tetahi pukapuka kawenata i waenganui i nga Rangatira Maori o Nui Tireni he mea haina na nga tangata e 21,900 me era atu pukapuka apiti kia to oa kite Paremata Nui o Nui Tireni kia homai kia ratou te mana whakahaere i o ratou whenua mete mana whakatu Runanga e huaina ana te ingoa ko te Huinga kotahitanga kia whakaturia hoki he Runanga Ariki e te runanga Nui o tenei Huinga kotahitanga a notemea kua tipu ake nga raruraru nui i raro i nga ture whakahaere whenua Maori me nga Ture kooti whenua Maori na reira kua whakaaro nui nga iwi maori kite rapu tikanga e puta ai he ora mo ratou kia meingatia e te Runanga Nui o Nui Tireni i roto i te Paremata e noho hui ana i roto hoki i tona mana e nei tikanga e mau ake nei—

- Kote ingoa poto o Tenei Pire ko te Ture Huinga whakamana Kotahitanga o nga iwi Maori 1893
- Tenei ingoa te maori ko nga maori tuturu me nga hawhe kaihe o te taha maori.
- Ka ahei tenei Huinga Kotahitanga ia wa ia wa i raro i tae panui kite whakarite takiwa komiti maori whaka-haere whenua.
- Ka ahei tenei Huinga Kotahitanga ia wa ia wa i raro i te panui kite whakamana i nga komiti whiriwhiri o nga takiwa ko aua komiti takiwa kaua e neke atu i te toko whitu.
- Ka whai mana tenei huinga Kotahitanga ki te hanga ture whakahaere mo nga takiwa kumiti kia ahei ai taua komiti kite whakahaere take whenua e panui tia ana kia whakawakia e taua komiti.
- Me haina me hiiri rawa e nga komiti Takiwa a ratou whakataunga ka tuku mai ki te Huinga Kotahitanga apiti atu kinga puka puka katoa o nga whakawa ma te Tumuaki o te Huinga Kotahitanga e tuku atu kite kawana kia whakamanatia nga karauna karati ota Tikhikete ranei.
- Me tae mai nga tono whakahe, whakawa tuarua ranei i roto o nga marama e toru kite Tumuaki ote Huinga Kotahitanga me ata whakamarama mai hoki e nga kai tono nga putake whakahe o ta ratou tono.
- Mehemea ka kore e tae mai he tono whakahe i roto o nga marama e toru hei reira tuku atu ai kia whakamanatia e te kawana te mahi o nga komiti e Te Tumuaki o Te kotahitanga kaua hoki te Huinga Kotahitanga tona Tumuaki ranei e whaka raruraru i te whakatunga a nga komiti Takiwa mehemea ka kore e tae mai he tono whakahe.
- Kote mana hoko a nga maori kia rite tonu ki nga pakeha kia pera me nga tamariki pono a Te Kuini.
- A Te Takiwa e paahitia ai tenei pire i muri mai hoki e kore e whai mana Te Kooti whenua Maori kite whakawa whenua haunga ia nga mahi kua whakaotia e te kooti whenua Maori.

HE PIRE.

Na te Kawanatanga o te Kotahitanga e nga Motu e rua o Aotearoa me te Waipounamu me nga Motu, e patata ana ki enei e kiia nei ko Nui Tireni. Na, he pire tenei e whakamarama ana i nga tuhituhi, me nga ritenga o nga kupu katoa o aua pukapuka, me nga Kirihipi i tuhia ai nga Taane nga Wahine me nga Tamariki i o ratou ingoa, me o ratou tohu X, ki aua pukapuka me aua Kirihipi. A, i te mea i nga Rangatira. me nga Matua, te mana o te tuhi i te ingoa o taua Wahine, o aua Tamariki, o ona taina o ona tuahine ona matua me o ratou Hapu ki aua pukapuka i mauria haeretia nei e nga tangata i whakaritea e te Huihuinga Rangatira o Ngapuhi, me era atu hapu o Ngapuhi i timataria nei te tuhituhi i o ratou ingoa, me o ratou tohu i te 14 o nga ra o Maehe, i te tau o te tatou Ariki. 1889, tae noa mai ki te tahi o nga ra o Hune i te tau o to tatou Ariki, 1893, i raro i te mana o te Tiriti o Waitangi, i tuhia ra i te ono o nga ra o Pepuere i te tau o to tatou Ariki 1840, me te Ture nui o Nui Tireni e te 30 o nga ra o Hune, i te tau o to tatou Ariki 1852. i te rarangi o taua Ture 71, me era atu pukapka i tuhituhia e nga

tangata Rangatira e whaimana ana o te Iwi Pakeha i raro i te mana o te Kingitanga, me te Kuinitahga o Ingarangi, me ona Kawana, me ona Kawanatanga i Ingarangi, me ona Motu o te ao kua kii, a e mohiotia ana kei raro i te mana o nga Ture o te Kingitanga me te Kuinitang e Kereti Piritiai, na te mea ko aua pukapuka tuatahi a Ngapuhi me nga pukapuka tuarua, me nga pukapuka tuatoru Kirhipi, he mea tuhi etahi o nga ingoa o nga tangata Taane, Wahine, Tamariki i runga i te mana Rangatira o nga Rangatira o nga matua o nga Tamariki kau-matua Rangatira o te Iwi Maori, me o ratou Hapu ki te tuhi noa atu i nga ingoa o a ratou Tamariki, o ratou matua me o ratou taina tuahine me o ratou Hapu. I runga i te ngakau pai, me te whakaaro a whina whakakaha, whakau i te mana Whakakotahi i nga tangata Taane, Wahine, me a ratou Tamariki, me o ratou Hapu, me o ratou whenua, ahakoa Papatipu, Karauna, Tiwhikete. Whakamaharatanga. Take ranei i raro ranei i te mana o etahi Ture whakamana i etahi pukapuka e pa ana ki etahi whenua, e kiia ana e whai take ana te tangata Maori tae atu ki o ratoutao nga katoa, ahakoa he aha te ahua o taonga e whakahuatia ana na te tangata Maori, ki raro i te mana o te Whakakotahitanga o te Iwi Maori, ka mahia hohorotia aua pukapuka i tuhituhi ai nga tangata, Taane, Wahine me a ratou Tamariki, i runga i te mana Rangatira o nga Rangatira o nga matua o nga Tai-tamariki Rangatira kua kiia ake nei, kia wawe ai te hohoro te whakatu i te Kotahitanga o te Iwi Maori, me nga Hapu, me nga Rangatira, me nga tangata Taane, Wahine, Tamariki, no te tau o to tatou Ariki 1892, i tu te huihuinganui n nga Rangatira me o ratou Hapu o te Iwi Maori o nga Motu e rua o Aotearoa o te Waipounamu ki Waitangi i runga i te mana o to ratou tuhituhinga ki aua pukapuka, a i reira whakaaetia ana, whakau rawa, whakapnmau rawa i te mana o taua whakaaro Whakakotahi i te Iwi Maori me o ratou Hapu. Rangatira, me o ratou whenua. taonga, ki raro i o ratou mana katoa kua huihuia nei ratou. I reira ano ka whakaritea i runga ano i te mana o aua pukapuka i tuhituhia ai o ratou ingoa e nga Hapu i hui atu ki Waitangi o nga Motu erua nei kia nekehi a mai he tunga tuarua mo taua hui ki te Waipatu, wahi o Heretaunga, he whakaaro ano kia tino whakapumautia rawatia te Kotahitanga o te Iwi Maori [*unclear: tutmu*] nona nei tenei Motu, e kiia nei ko Mui Tiren, a i te mutunga o taua hui ki Waitangi ka haere tonu nga kai tuhi i nga ingoa o nga tangata Taane, Wahine, me a ratou Tamariki ki tetahi pukapuka Kirihipi i runga ano i nga mana Rangatira o te Iwi Maori kua kiia ake nei i runga nei. I te 26 o nga ra o Hune, ka whakamutua te haina i aua Kirihipi ka whakahaua etahi atu Kirihipi kia kawea e nga kai-m u tokorua ki nga takiwa i whakaritea o nga Motu erua nei o Aotearoa me te Waipounamu. A ko nga Kirihipi tuawha, ara. whakamutunga, i timata mai nei te o nga ra o i te tau o to tatou Ariki 1892. kaore e arai i nga tangata i tuhi ki era atu pukapuka o te whakaaetanga ki te whakatu i te Kotahitanga, engari, ko te tino hiahia tenei kia tuhi kat a nga tangata Taane. Wahine, Tamariki ki aua Kirihipi tua-wha whakamutunga ahakoa i tuhi ki era atu pukapuka o te Kotahitanga.

- Na. ko te ingoa poto o tenei Ture. ko te Ture whakamana i nga pukapuka i tuhi ai nga Taane, nga Wahine, nga Tamariki me o ratoa tohu X i timata mai nei i te 14 o. Maehe 1889 tae noa mai ki te 26 o Hune 1892, whakapumau i te tu a te Kotahitange o te Iwi Maori o Nui Tiren, me te ritenga o nga kupu katea o te upoko o te Kirihini tua-wha
- I konei ka whakatuturutia e tenei Ture i runga i te whakaae o nga Honore Mema o nga Runanga Kaunihera erua me te Kawanatanga o te Jwi Maori o nga Motu erua o Aotearoa me te Waipounamu, me era atu Motu e tata ana ki enei. e tino whai-mana ana nga ingoa o nga tangata Taane, Wahine, me a ratou Tamariki, i tuhi nei ratou ake me nga mea o ratou, na etahi tangata i tuhi a ratou tamariki a ratou Wahine o ratou matua, me nga tangata o ratou Hapu i tuhia e etahi o ratou, ahakoa i reira tonu ratou e titiro ana e whakaae ana ki te tuhinga. Engaro noa atu ana ranei, ka whai-mana tonu o ratou ingoa i tuhia peratia me o ratou tohu i mau nei ki runga i aua pukapuka whakatu i te Kotahitanga o te Iwi Maori me o ratou Hapu, me o ratou tangata Taane. Wahine Tamariki, mo o ratou mana ki tenei whenua, me o ratou tangata.
- I konei ka tino whakapumautia rawatia enei Runanga erua, e kore rawa e taea te whakarereke, te whakakore, te hono atu ranei tetahi atu Ture hei whakarereke i te katoa o tenei Ture, i tetahi wahi ranei, i tetahi kupu ranei o tenei Ture, kia taea ai te whakareke te mana Paremata, e nga Kawanatanga Maori ranei e whakaturia a muri ake nei.
- Na i konei ka whakaaetia, ka whakapumautia rawatia te mana o aua pukapaku katoa i tuhi nei nga tangata o te Iwi Maori o Nui Tiren, me a ratou Wahine me a ratou Tamariki kua kiia ake nei e enei Runanga Kaunihera erua, e te Kawanatanga hoki o te Iwi Maori, e *kore* rawa nga Ture katoa e whakamanaia ana e Paremata nui o te Koroni o Nui Tiren e tu mai nei i Poneke o nga Iwi erua, Pakeha Maori, e whai-mana ki te whakakore i tenei Ture, i tetahi wahi ranei o tenei Ture, i tetahi kupu ranei kia mana-kore, kia rereke ranei tona mana, tona ahau ranei. Engari ka tuturu te mana ona ritenga katoa, me ona kupu katoa o aua pukapuka, me nga Kirihipi i tuhia peratia me era kua kiia ake nei i runga ake nei.
- Na, he maha nga ritenga o etahi o nga tino kupu o nga whakaupoko o nga pukapuka, me nga Kirihipi i tuhi ai nga tangata o te Iwi Maori o Nui Tiren, me o ratou Hapu i te Kotahitanga, o nga Taane, Wahine, Tamariki, timata mai nei i te 14 o nga ra o Maehe 1889, tae mai ki te 26 o nga o Hune 1892. E tino whakau ana i te me mana, me te whakapumau rawa i nga ritenga katoa o aua kupu i roto i aua pukapuka me nga Kirihipi whakatuturu i te Kotahitanga o te Iwi Maori o Aotearoa me te Waipounamu.

- I konei ka whakamaramatia e tenei Ture te ritenga o etahi o nga tino kupu o aua Kirihipi, kia kore ai e taea te whakawiri ke ona ritenga e nga matauranga o nga tangata o te Iwi Maori, o te Iwi Pakeha ranei, e nga Ture ranei kua oti te whakamana e te Paremata o te Koroni o Nui Traeni e tu mai nei i Poneke i mua ake o te mananga o tenei Ture i te Paremata Maori, e tu nei i te Waipatu wahi o Heretaunga, i te tau o to tatou Ariki 1893, e nga Paremata ranei e haere mai nei i muri, ahakoa Paremata Pakeha, Maori ranei, me nga Ture e whakamanaia ana e aua Paremata.
- Ko te Kotahitanga i raro i te mana o te Tiriti o Waitangi, ko matou ko nga Rangatira o te whakaminenga o nga Hapu o te Iwi Maori o nga Motu erua o Aotearoa me te Waipounamu. me era atu Motu e tata ana ki enei, kua karangatia nei ko Nui Tiren, ka huihui nei i runga i te Kotahitanga o matou tinana me o matou whakaaro, i te nui hoki o to matou hiahia kia tino whakaukia te tu o tenei Kotahitanga.
Na, ko tona whakamaramatanga o enei kupu, koia tenei:—
He huihuinga tangata Taane, Wahine, Tamariki, me o ratou Rangatira, me o ratou Hapu Maori, o te Iwi Maori tuturu o Nui Tiren, hui atu ki nga Awhekahe, he matua Maori tuturu nei ratou no Nui Tiren, me o ratou uri i runga i te whakaaro kotahi kia huihui ratou ki tetahi wahi o Aotearoa e kiia ana ko Waitangi, hui atu ki nga tangata o te Wapounamu, ko te Motu whaka-te-tonga tera o Nui Tiren me nga Motu e tata ana ki Aotearoa ki te Waipounamu, i huihui a tinana atu nei ratou i runga i te hiahia nui o ratou whakaaro kia whakaukia e ratou i huihui ra te tu o te Kotahitanga o te Iwi Maori.
- No reira ka whakarite, ka whakaae, ka whakapumau rawa i te Kotahitanga o nga Rangatiratanga, me nga mana o te whenua i te tangata ki raro i te mana o te Tir ti o Waitangi o te 6 o nga ra o Pepurere, 1840 Na, tona whakamaramatanga o enei kupu, koia tenei:—
E tino whakau ana whakapumau rawa, whakarite rawa e o ratou tinana i tuhi ra ratou ki te pukapuka, me te Kirihipi, kia whakakotahi nga Hapu me nga Rangatira Taane, Wahine, me a ratou Tamariki o te Iwi Maori o te Kotahitanga o nga Motu erua o te Waipounamu o Aotearoa, me o ratou mana i te whenua, i te tangata o te Iwi Maori ki raro o te Tiriti o Waitangi i tuhia ra i te 6 o nga ra o Pepuere, i te tau 1840, e Te Kuini Wikitoria o Ingarangi.
- I te mea kua oti nei te whakatuturu e nga Rangatira o ia Hapu, o ia Hapu e noho ana ia wahi, ia wahi o Aotearoa me te Waipounamu o te Iwi Maori te whakaae kia Whakakotahi nga tangata katoa, Taane, Wahine, o te Iwi Maori.
Kai whakaturia hoki he Runanga Ariki me te Runanga nui o tenei whakakotahitanga.
Kia kowhiri i roto i nga Rangatiratanga nga tangata matau mo roto i aua Runanga e rua. I whakaturia enei Runanga i raro i te mana o nga ritenga i whakaatia e te Runanga Rangatira Kaumatua i tu ki Waitangi o te 28 Oketopa, 1835. Me te man hoki o te Tiriti o Waitangi o te 6 Pepueri, 1940, i raro hoki i te mana o te Ture nui mo Niu Tiren i te rarangi 71 o te 30 o nga ra o Hune 1852.
- Na koia tenei te whakamaramatanga o enei kupu.
I runga i te mea kua tuturu rawa atu nga whakaaro o nga Hapu o nga Taane me nga Wahine o te Maori o nga Motu e rua o Aotearoa o te Waipounamu i tuhi ra ki nga Pukapuka tuatahi me nga Kirihipi kua kia ake ra. Ka tino marama rawa kua tino tu te Kotahitanga o ratou ingoa ki aua Pukapuka.
Ka tika i konei ki ta ratou whakaaro kia whakaturia etahi Runanga kia rua, te Runanga Ariki, te Runanga nui Whiriwhiri o nga Hapu i uru nei ki te Kotahitanga o te Iwi Maori kua kia ake nei i tuhi ra ratou i o ratou ingoa ki nga Pukapuka me nga Kirihipi. Ko aua tangata me ata Kowhiri hei nga tangata Rangatira matau hoki hei noho i roto i aua Runanga e rua.
Na ko aua Runanga e rua kua kia ake nei me aua Rangatira matau he mea whakatu i raro i te mana o nga whakaritenga me nga Kawenata me nga Ture i whakamanaia e te Kingitanga me te Kuinitanga me nga Kawana me nga Kawanatanga o Ingarangi i tuhia ra i te 28 Oketopa 1835, me te Tiriti i tuhi [unclear: i] ra i te 6 Pepueri, 1849, me te mana o te Ture nui o te 30 o nga ra o Hune, 1952, i te rarangi 71, o taua Ture.
- I te mea e whakaaetia ana enei Runanga kia tu, ka whakahaerea nga ritenga mo te whakatu i nga mema mo te Runanga nui i runga i te ritenga Pooti, Haunga te Runanga Ariki.
Na tona Whakamaramatanga o enei kupu koia tenei.
I runga i te mea kua tino tuturu te whakaaro o nga Hapu o te Iwi Maori Taane, Wahine, mo nga Rangatira i tuhi ra ki nga Pukapuka o te Whakatu i te Kotahitanga o te Iwi Maori o nga Motu e rua kua kia ake ra. Kia tino tuturu o ratou whakaaro kia tuturu te tu a nga Runanga Whiriwhiri o roto o te Kotahitanga.
Ka kia e ratou kia whakaritea he Ture kia whai-mana ai nga Hapu o te Iwi Maori ki te Pooti i nga mema mo te Runanga nui whakaaetia ana e te Huihuinga Rangatira o te Iwi Maori i te hui i tu ki te Waitangi i te 14 Aperira, 1892. A i Whakatuturutia e te Huihuinga i tu ki te Waipatu i te 14 o nga ra o Hune, 1892, taua Ture Pooti Mema. A i whakaamanaia hoki i taua Hui ano ki te Waipatu te Ture whakamana i te kowhiri i nga Rangatira e tika ana mo te Whare Ariki o te Iwi Maori o te Kotahitanga i

tuhi ratou i o ratou ingoa ki nga Kirihipi o te Kotahitanga.

- Heoi i te mana kua tukua nei e Hapu katoa o te Iwi Maori ki nga mema o aua Runanga erua i runga i te Pootitanga, ka taea e aua Runanga te titiro whakatu he Kawanatanga mo te Iwi Maori i raro i te mana o te ra rangi 71 o te Ture nui o Niu Tireni o te tau 1852. Ka whakaaetia e nga Rangatiratanga katoa o ia Hapu o ia Hapu o nga wahi katoa o nga Motu erua o Aotearoa o te Waipounamu kia tu he Kawanatanga mo te Iwi Maori.

Na, tona whakamaramatanga o enei kupu, koia ano tenei:—

Ko te mau i tukua mai e nga Hapu o te Iwi Maori o Niu Tireni ki nga Rangatira o te Iwi Maori i kowhiria nei hei mana mo te Runanga niu, me te Runanga Ariki i raro o te Ture nui o te tau 1852 i te rarangi 71. Ka whaimana ratou ki te whakatu Kawanatanga mo te Iwi Maori ake. I runga i te mea kua uru nui te Iwi Maori, me nga Hapu, me o ratou Rangatira. Taane, Wahine, ki roto ki te whakaaro kotahi, kia topu ratou me o ratou Rangatiratanga, me o ratou mana, me o ratou whenua, me o ratou taonga a tuhi ana ratou i o ratou ingoa ki nga pukapuka, me nga Kirihipi hei tohu ki o ratou whakatipuranga i muri i a ratou. he whakaaro, tururu pumau na ratou taua tikanga Kia tino whakaturia he Kawanatanga Maori i a ia e tu nei.

- Ka whakaaetia hoki e tenei Kotahitanga kia whai-mana te Kawanatanga i whakaturia nei ki te mahi Ture tiaki i nga whenua o te Iwi Maori.

Na, tona whakamaramatanga o enei kupu. koia tenei:—

E whakaaetia ana e nga tangata Taane, Wahine o nga Hapu o te Iwi Maori o nga Motu erua, e kiia nei ko Niu Tireni, i tuhi nei ki nga Pukapuka me nga Kirihipi, to ratou whakaaetanga kia whakakotahi ratou i a ratou. kia whakatu Kawanatanga hei whakamana i nga Ture e hangaia ana e nga Runanga erua kua kiia ake nei, me te Kawanatanga. hei painga mo nga Hapu, me nga tangata Taane, Wahine o te Iwi Maori, me o ratou whenua. taonga hoki, ina whakamanaia e nga Runanga o te Kotahitanga o te Iwi Maori. o nga Motu erua. E kore tenei Kawanatanga, me ona Minita, me era atu Kawanatanga. me ona Minita e whai-mana nei i muri o tenei Ture e whai-mana ki te hanga Ture, whai-mana rawa ki te whakamahi ki runga i nga taonga ranei o te Iwi Maori, ahakoa papaeipu, ahakoa Karauna Karati, ahakoa Whakamaharatanga Take, me era atu pukapuka e pa ana ki nga whenua Maori, engari kia whakamanaia rawatia e nga Runanga erua ka tika ai te Kawanata ga. me ona Minita. me ana Apiha ki te whaka-mahi i aua Ture.

- Me era atu mana e mahi ai taua Kawanatanga.

Na tona whakamaramaoitanga o tenei kupu, koi tenei:—

Nga Ture ano i whakamanaia e nga Runanga erua o te Paremata Maori hei mahi ma te Kawanatanga ehara i te mea ka whakamana pokanoa te Kawanatanga i etahi Ture e pa ana ki te whenua ki te whenua ki nga taonga ranei o te tangata Maori, engari ano nga Ture i whakamanaia e nga Runanga erua o te Paremata Maori, ka tika ia kia whai-mana ki te mahi, ki te whakahaeere.

- Ko nga tangata katoa Taane, Wahine, Tamariki o nga Motu erua, o Aotearoa me te Waipounamu, te Iwi Maori, ka tino whakaaetia te mana whakahaeere tikanga o nga whenua i raro i nga Ture katoa e paahitia e te Paremata o te Iwi Maori me ona Runanga erua o te Kotahitanga ki te Tiriti o Waitangi, hei whakapumautanga mo enei kupu i runga ake nei, koia ka tuhi n atou i o matou ingoa me o matou tohu X ki raro iho nei.

Na, Tona Whakamaramatanga o enei kupu, koia ano tera kua tuhia ake nei, he whakau, he whakamana na nga tangata Taane. Wahine, o nga Hapu o te Kotahitanga o te Iwi Maori, kua tuhi ra ki nga pukapuka, me nga Kirihipi i o ratou ingoa, e whakaae tuturu ana ratou i runga i te pono, ka tino tuku whakarere atu ratou, ma nga Runanga erua o te Kotahitanga, i a ratou e noho a Paremata ana i runga ano i nga mana i tukua mai nei e te Iwi Maori o te Kotahitanga kia ratou.

- Na i konei ka tino whakatuturutia tenei Ture whakamarama i nga tikanga o nga whakaupoko o aua Kirihipi, me nga pukapuka i tuhi ai nga tangata o te Iwi Maori o te Kotahitanga, Taane wahine, me a ratou Tamariki e mau ra o ratou ingoa, ahakoa, na nga tangata nona ake nga ingoa i tuhi na etahi tangata noatu ranei i tuhi i runga ano i te mohio, e whakaaetia ana e aua tangata Wahine, taua whakaaro kia whakakotahitia ratou me o ratou Hapa, a e whakaarotia ana hoki ko te 4 tenei o nga tau a kaore ano he whakahe i rangona a nga tangata i tuhia ra o ratou ingoa e o ratou matua, e o ratou tuakana, taina ranei, e a ratou tamariki ranei, e a ratou mokopuna ranei, e o ratou Rangatira ranei, i konei ka tino tuturu tenei hei Ture mo aua pukapuka, me aua Kirihipi mo ake tonu atu.

He mea whakamana i te o nga ra o i te tau, 189

Ko ia te Pitihana i oti i te Kotahitanga hei Apiti ki te Pire huninga whakamana Kotahitanga:—

Waipatu, Turei, Mei 23rd, 1893.

Kinga Rangatira mete Tumuaki me nga mema ote Runanga Nui kua hui ki te Paremata,
He Pitihana Whakaiti onga tangata Maori i kowhuria e nga iwi Maori ote huinga kotahitanga:—

- Ko o koutou kai inoi me nga tamariki me nga uri ote iwi Maori nui tonu i ata koropiko i ata rere marie ki raro ite mana ote Karauna o Ingarangi i noho ai ite tau 1835 me te tau 1340 i runga i te Tiriti o Waitangi ka whakaurua nga Maori o Niu Tireni ki roto ki te mana me te Rangatiratanga o Ingarangi o te ao katoa
- Ko a koutou kai inoi me a ratou matua i hiahia rawa i muri mai o taua wa kia ata noho pai ratou konga pakeha e haere mai ana ki enei motu noho ai kia akona hoki ratou ki nga mahi whakawhai rawa me nga mahi ote Rangimarie.
- Note takiwa i tuturu ai ki nga iwi Maori te whakapono kia Te Karaiti ha noho ratou i runga i te Rangimarietanga kua whakarerea hoki nga tikanga o mua ote iwi Maori ara note urunga o nga Rangatira ki te whakapono kia Te Karaiti.
- Muri iho i tena ka tukua e nga iwi Maori nga herehere i mau i nga whawhai i mua kia hoki ki o ratou kainga me o ratou iwi ka puta hoki i reira i roto i te hinengaro ote tangata te hiahia ki nga mahi rapu tikanga e puta ai te pai me te hiahia ki nga mahi ahu whenua kia whiwhi kia ratou.
- Note takiwa i whakarereketia ai te ahua ote kawanatanga ki Niu Tireni nei a whakaturia ana ko te Paremata i te tau 1854, kaore hoki o koutou kai inoi me o matou kaumatau i marama ki taua tu kawanatanga ahua hou. He tokomaha hoki i mahara hei taimahatanga tena mo runga i nga iwi Maori ara hei mea whakatina ena mo ratou.
- Na runga i tenei whakaaro, ka mea etahi onga iwi kia whakaturia he kingi Maori mo ratou engari kaore ratou i mea kia rere atu ratou ki waho ote mana ote Kuini. Engari he mea ma taua kingi, me tona Kaunihora e hoatu he tikanga ki nga iwi ote motu, e whakarongo ai ratou ki te ture, a mate kawanatanga ote Kuini e whakamana taua mahi,
- He nui nga tangata i ngakau pawera kei riro o ratou whenua i nga mahi ate kawanatanga hou no reira ratou ka whakakotahi, hei whakakore i nga Ture katoa.
- I puta i roto i aua whakahaeenga nga whawhai me nga raruraru i mate ai nga iwi Maori i roto i nga tau maha.
- I roto i ngr whawhai katoa a te iwi Maori ratou ko nga pakeha i muri mai ote otinga ote Tiriti o Waitangi tea noa mai ki tenei takiwa he nui nga Maori, apiti ki nga kai inoi i uru ki te taha ote Kuini whawhai atu ai ki o matou whanaunga Maori ano.
- Mehe mea kaore i whakaurua atu nga Maori meo koutou kai inoi ki roto ki nga hoia ote kawanatanga penei kua mutu te mana ote karauna o Ingarangi ki Nui Tireni i taua takiwa, kua peia atu nga pakeha kia haere.
- Ite tau 1865 i whakaturia he kooti i huaina ko te kooti whenua Maori, hei kimi i nga tangata pono, tika, kinga whenua onga iwi me nga hapu ara i runga inga tikanga Maori.
- Ko te mahi a taua kooti i kino i te timatatanga mai rano. note mea i tukua e te kooti nga whenua o nga iwi me nga hapu ki nga tangata kotahi tekau. Na i runga i te ture i mahia ete kawanatanga hou, i whai mana taua kotahi tekau ki te hoko atu i nga whenua ote iwi nui tonu. Ko nga moni utu o aua. whenua, puritia ana hei moni ma ratou, i whakapaua noatia atu ranei.
- I runga i taua tikanga kua riro ko taua tekau tangata hei whakamate ite whenua me te iwi. Kua tu ko ratou nga tino tangata, no ratou ake te whenua, ko te iwi hei pononga.
- Note kitenga ote kawanatanga hou ara ote Paremata ite he o ta ratou mahi tuku i nga whenua onga iwi ki te tekau tangata, a, kaore i kiia hei kai tiaki noa iho aua tangata tekau mo te iwi katahi. Ka mahia tetahi ture ke ite tau 1867. Ko taua Ture i mea me tuhi ki roto i nga pukapuka ote kooti nga ingoa o nga tangata katoa, no ratou te whenua, me te tekau tangata ano. *No* reira kua kore e ahei taua tekau tangata ki te hoko ki te mokete ranei i te whenua ote iwi.
- Ki te whakaaro o a koutou kai inoi, ko taua Ture o te tau 1867 te Ture pai atu onga Ture katoa I mahia e te Paremata mo nga whenua Maori.
- Ite tau 1873 i mahia e te Paremata te tahiri Ture rereke noa atu, I taua takiwa ka timata te nui haere o nga raruraru, me nga mate ote iwi Maori, Ko a matou kawenga e waha ana i nui haere te taumahatanga tae mai ki tenei ra.
- Kua nui haere i naianei te pouritanga mete kino ote mahi ate kooti whenua Maori, he mea whakino tangata i a, e hara i te mea wkakapai tangata.
- I runga i nga Ture i whakaturia i te tau 1873 i muri mai hoki he nui nga tangata Maori i kiia no ratou ake nga whenua ote katoa a, kua hoatu, te mana, kite tangata kotahi rua rua ranei hei taki mai ki runga kite

- whenua ote iwi nui tonu, I nga kereme o nga pakeha hoko whenua riihi whenua ranei.
- Ko tenei mana ote tangata kotahi hei homai raruraru ki runga kite whenua ote iwi, kaore i kitea i roto i nga, iwi Maori i mua. Note mea na te iwi katoa na te hapu ranei te whenua.
- I runga i tenei tu mahi ate tangata kotahi kua whaka nohoia nei ki runga kia matou e nga Ture i mahia i te Pare mata, kahore i ahei i a matou te whakahaere ia matou whenua te hoko te aha ranei, e penei ana matou me te kahui hipi kahore he hepara e atiati haeretia ana, piko atu, piko mai.
- { Kua whakaitia, kua whakua retia hoki matou nga Maori e nga Ture i mahia 'e te Pare mata i te whakahaeretanga hoki a nga kooti whenua Maori kote mana o nga Rangatira me nga Ariki kua whaka ngaromia ko matou kote iwi nui ote motu nei kua pakarukaru, ko nga iwi kainga kua whakamatea.
- Ko o koutou kai inoi e hiahia ana kia ata whakahaerea nga whenua e toe ana kia matou i runga i te ara tika, me te whakaaro mohio hei oranga n.o matou me a matou tamariki. Te tahi kia ata tahuri ki nga mahi ahu whenua, kia whai hoki ki ta te pakeha ki tana mahi i ana rawa.
- E mohio ana o koutou kai inoi tera ano e taea nga iwi me nga hapu te whakahaere i a ratou tikanga katoa me o matou rawa mehemea e tukua ana matou kia pera.
- E kore rawa e taea te ata whakaatu i te katoa onga he, me nga mate e pa ana kia matou me o matou iwi i runga ite whakahaeretanga o aua Ture, e korero nei matou kua nui nga tau i whakaarahia ai e matou to matou reo kite whakahe ki aua Ture otira he maumau korero noa ia.
- Kaore matou e mohio ki tenei tikanga ara ko nga tangata whaimatauranga e tukua ana e nga tangata ote motu nei ki te Pare mata hei kai hanga Ture tika, otira e waiho ana matou e aua tangata kia takahia kia whakamatea i a tau ina hoki e kiia ana he mahi i nga mahi pai mote iwi Maori tanga kawanatanga katoa e hiahia ana, kaore he mahi kino.
- Hua noa he tika kia mahi to koutou Pare mata Rangatira, ki nga he e korero nei matou. Otira kua rongo matou e.iti ana te whakaaro ki te taha Maori. Ko nga karanga me nga inoi a matou e rite ana ki te reo tangata e wawaro ana. ano he hau.

Na konei matou ka inoi ki to koutou whare Rangatira kia tukua mai he mana kia matou e taea ai e nei mea ara.

- He whakahoki mai ki nga iwi Maori te mana whakahaere i o matou whenua me o ratou rawa katoa me te mana whakahaeae ito ratou tikanga hei oranga mo te iwi Maori me te Rangimarietanga mete pai mo enei motu katoa.
- Me tuku mai te mana kite Runanga e kiia ana he hunga whakamana, kotahitanga Maori o Nui Tireni hei kawana hei kawanatanga.
- Kia rua nga Runanga, kia kotahi te Runanga Ariki. Ko aua Ariki he mea whiriwhiri i nga tino Rnngatira toto heke iho, he mea ata karanga ratou mo taua Runanga.
- Kia kotahi Runanga he tangata Maori, he mea kowhiri ratou e nga iwi mo roto i taua whare Runanga.
- Ma taua Runanga kotahitanga e tuku he mana ki nga komiti Takiwa o i a Takiwa o i a Takiwa. Ko aua komiti he tangata Maori ko ta ratou mahi he rapu i nga take whenua me nga whewehenga menga mea katoa e mahia ana e ratou i runga i te pono me te tika.
- Tenei ka apititia atu e matou ta matou Ture i whakatuturutia e matou i to matou Runanga Huinga whakamana Maori o Nui Tireni i tu ki Te Waipatu ite 22 onga ra o Mei, 1893. Kei taua Ture nga take katoa e hiahia ana e matou.

E tuturu ana ta matou e tono atu nei kito koutou Whare Runanga whiriwhiri i runga ite whakaaro pai me te tika mo nga tono a o koutou kai inoi. A ka inoi tonu o koutou kai inoi.

Rarangi Ingoa Mema Pare mata Ote Whare O Rarol Noho Ki Te Waipatu I Te 11 Aperira 1893.